

LUND UNIVERSITY

Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2012

Lundell, Patrik

2012

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Lundell, P. (Red.) (2012). *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2012*. (Årsbok). Vetenskapssocieteten i Lund.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

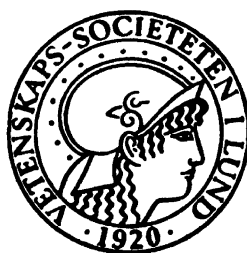
Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Vetenskaps societeten i Lund
Årsbok 2012

REDAKTION Patrik Lundell

FORMGIVNING Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström, www.sbmolle.com

TRYCK Elanders/Fälth & Hässler, Mölnlycke 2012

ISBN 978-91-980551-0-8

ISSN 0349-053X

Innehåll

Artiklar

Anders Palm

Diktkonst och läkekonst 5

Love Eriksen

Det antropogena landskapets uppgång och fall i Amazonområdet.
Arawakkulturens ekologiska aspekter 26

Marianne Gullberg

Att ha språket i sin hand. Vad gester avslöjar om vuxen
andraspråksinlärning 41

Anna Wallberg Gustafson

En opartisk svensk tar parti. Om en skrift av Wadenstierna i 1769 års
politiska debatt 53

Olof Hedling

Som att bestiga Mount Everest. Om filmutbildning och
filmproduktionslandskapet 68

Michaela Helmbrecht

Om människobilder och bildernas bruk under vendel- och vikingatiden 81

Henrik Rosenkvist

Forskning i svensk dialektsyntax. Förutsättningar och frågeställningar 102

Minnesord

Lars-Håkan Svensson

Gunilla Florby 123

Marianne Thormählen

Claes Schaar 128

Vetenskaps societeten i Lund

Matrikel 135

Stadgar 150

Skriftförteckning 154

Artikelförfattare 159

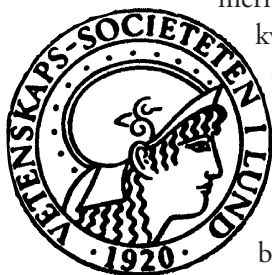

Anders Palm

Diktkonst och läkekonst

Diktkonst och läkekonst – två benämningar, så lika och ändå så olika.¹ Som vore det fråga om två syskonbegrepp med det gemensamma efternamnet *Konst*. Men den verbala likheten är förstås bedräglig, så snart man begrundar innebörden. Visst är det fråga om två helt artskilda verksamheter – *diktkonst och läkekonst* – kanske på samma avstånd från varandra som humaniora och naturvetenskap. Begreppsparat ger ju omedelbart en reflex av ett välkänt motsatsförhållande, en humanistisk bildningsideologi visavi ett scientistiskt vetenskapsideal. Alltsedan den brittiske forskaren och författaren C.P. Snow 1959 drog upp skiljelinjen med begreppet *the two cultures* har man återkommande debatterat om den lika konfliktladdade som schablonmässiga motsättningen eller rentav antagonismen mellan ”de två kulturerna”.² Estetiska uttrycks- och kunskapsformer, som till exempel diktkonst, har kontrasterats mot naturvetenskapernas sätt att tänka och arbeta, dit naturligtvis medicinen räknas. Med ett sådant synsätt är förstås *diktkonst och läkekonst* snarare motsatsbegrepp än syskonbegrepp. Men här ska det handla om motsatsen till en sådan motsats: om närhet, samhörighet och samverkan.

Alltsedan Vetenskapssocieteten kom med sin första årsbok 1920 har volymerna pryts av ett emblem, en innebördsrik logotyp – den kvinnliga profilen med den manliga looken. Pallas Athena är namnet – hon den strålögda med hjälmen över lockerna, framställd just så som hon sprang fram ur Zeus huvud med Hermes hjälp. Hon föddes att vara vishetens stridbara gudinna. Och hennes vishet var den som på grekiska heter *phronesis*, begreppet för det klartänkta, besinningsfulla och kloka praktiska omdömet. Phronesis har i sen tid blivit ett honnörsbegrepp i både humanistisk forskning och medicinsk etik.³ Till allt annat var

Vetenskapssocietetens emblem.

Pallas Athena också konstfärdighetens och hälsans beskyddarinna, i estetikens såväl som medicinens tjänst.

Vetenskaps societetens emblem låter sig så ställas samman med medicinarnas, en symbol känd över hela världen, men till sin specifika betydelse kanske lika okänd som Pallas Athenas profil. Bakom medicinarnas logotyp finns en myt om Hermes, Zeus son och sändebud, Pallas Athenas halvbror. Vid ett av sina besök på jorden

Hermes Caduceus. Bronstatyett av okänd mästare. Foto: UB-Media, Lund.

vandrade Hermes, som en förklädd gud, i det pastoral, grekiska landskapet bland olivträd och blommande ginst. Så fick han plötsligt i snåren syn på två ormar i vilt slagsmål. Hermes tog då sin gudastav, den stav som han fått av Apollon, diktkonstens och musikens gud. Han stötte staven i marken och ormarna slingrade sig kring den, i fortsatt kamp. Men snart nog avtog deras rörelser, de stillnade och förenades till en enda orm, fixerade vid staven.⁴ Myten har tolkats på olika sätt. Mest innebördsrik är den som låter de båda ormarna – förenade till en enda kring staven – beteckna samhörigheten och samförståndet mellan naturvetenskap och humaniora. Detta efter ingripande från högre makter. Medicinarnas symbol med staven och ormen skulle kunna ha sin plats också i Pallas Athenas vapensköld. Tillsammans visar mötet mellan de båda emblemen vägen till mitt ämne: *dikt konst och läke konst*.

Läkarvetenskapens emblem.

*

Jag tror mig veta vad dikt konst är. Men ställd inför begreppet läke konst blir jag, liksom kanske de flesta medicinare, lite osäker. *Ars medicinae* – den västerländska läkekonsten – är naturligtvis mer än två tusen år äldre än dagens medicinska läkarvetenskap som står på den moderna naturvetenskapens grund med sina på sin höjd tvåhundra år bakom sig. Det är idag självklart att medicin som forsknings- och utbildningsdisciplin i första hand ska uppfattas just som en naturvetenskaplig disciplin. Läkarvetenskapen förutsätts arbeta med objektiva metoder, grundade på statistiskt säkerställda, generaliserbara resultat, en så kallad evidensbaserad medicin med biomedicin, bioteknologi och farmakologi som fundament.

Läkekonsten är något annat eller något utöver läkarvetenskapen – men vad?

Uttrycket är förrädisk. Det ger ju sken av att det skulle röra sig om en konstart, jämförbar till exempel med litteratur, bildkonst, musik. Men läkaren är ingen konstnär, läkekonsten inget konstnärskap. Begreppet motiveras av att det, liksom konstarterna, sätter förståelsen av människan och det mänskliga i centrum. Läkekonsten är konsten att möta den mänskliga existensens grundvillkor: födelse till liv, död från liv, livet självt med dess ofrånkomliga upplevelser av sjukdom och lidande, egna och andras, och vårt behov av professionell hjälp.

Läkekonsten utövas i mötet med en hjälpsökande, i det enskilda, det kliniska mötet mellan läkare och patient. Ordet *klinisk* kommer av grekiskans substantiv *klinä* som betyder *säng* och verbet *klinein* som betyder *luta sig*, *böja sig*. Sängen med den sjuke och läkaren som böjer sig över den sjuke vid sängkanten är medicinens urscen. I den scenen möts läkarvetenskap och läkekonst i läkarens förståelse, grundad på kunskap och erfarenhet. I mötet med patienten viskar läkekonsten sina imperativ i läkarens öra: lyssna, samtala, tolka, förstå, förklara, behandla, i bästa fall bota, men också lindra, trösta. Läkekonst är vetande och känsla i förening. Tankens skärpa och känslans inlevelse, men också känslans skärpa, tankens inlevelse.⁵ Allt gäller först som sist ett empatiskt, införstående förhållningssätt till Den Andre, den enskilde patienten, den människa som på bibliskt språk heter Din Nästa. Det kallas medmänsklighet.

Vetenskaplighet – Medmänsklighet. Medical Science – Human Compassion. Caritas cum Scientia. Begreppsparet återkommer världen över i olika styrdokument för medicinsk forskning och utbildning. Samma professionella principer fanns där för 2 500 år sedan hos Hippokrates. De gäller än idag som de medicinska vetenskapernas värdegrund. Men frågan har ställts: riskerar den medicinska vetenskapligheten, läkarvetenskapen, att utvecklas på bekostnad av den medicinska medmänskligheten, läkekonsten? Vad händer om sjukdom intresserar mer än den sjuke, när patienten blir betalande kund på en medicinsk marknadsplats, om Caritas försvinner i Carema?

På inget annat vetenskapsområde är det dubbla idealet vetenskaplighet-medmänsklighet så starkt motiverat som inom medicinsk och vårdvetenskaplig forskning och utbildning. De medicinska vetenskaperna borde ha dubbel akademisk identitet: som naturvetenskap – och humaniora. Medicin är i grunden just en *human science*. All dess teori och all dess teknik är mänskligt riktad. All dess praktik grundas i ett ömsesidigt, kvalificerat möte mellan människor. Ingen vetenskap kommer i bokstavlig mening människan så nära. Medicin och humaniora hör naturligen samman. Det visste Pallas Athena, vishetens gudinna. Det visste Hermes, gudarnas budbärare.

I internationella sammanhang har samverkan mellan medicin och humaniora

den numera allmänt vedertagna benämningen *Medical Humanities*. Vid en rad av världens högst rankade Medical Schools arbetar medicinare och humanister tillsammans i forskning och kursgivning i läkar- och vårdutbildningar. I svensk läkarutbildning har inslagen av humaniora under det senaste decenniet blivit allt tydligare. Det gäller inte minst det nya läkarprogrammet vid Lunds universitet, där man inom ämnesområdet Professionell utveckling satsat på samverkan över fakultetsgränsen.⁶

*

Den mest etablerade sektorn inom *Medical Humanities* är den verksamhet som utvecklats i samverkan mellan medicinare och litteraturvetare. Sambandet medicin-litteratur har fått både vetenskaplig och yrkespedagogisk sanktion genom en rik uppsättning av forsknings- och undervisningsprogram, internationella nätverk och tvärvetenskapliga symposier. Det ledande internationella tidskriftsorganet, *Medicine and Literature*, utkom med första numret för mer än 30 år sedan (1981). Samspelet mellan medicin och litteratur – mellan läkekonst och diktkonst – bygger enkelt uttryckt på litteraturens erbjudande och läkekonstens behov.

Litteraturens erbjudande är detta: *ingen mänsklig uttrycksform kan mäta sig med litteraturen när det gäller att vidga och fördjupa vår livskunskap och vår människokännedom, vår upplevelseerfarenhet av vad som mänskligt är – och omänskligt. Läkekonstens behov är detta: ingen annan professionell verksamhet har så stort behov av fördjupad människokännedom och mänsklig förståelse som läkekonsten.*

Till litteraturens grundläggande värden hör den konstnärliga fiktionens möjlighet att få läsaren att uppleva vad som ligger bortom det självupplevda. Litteraturen låter sina läsare förflytta sig till situationer, verkligheter och överkligheter bortom vår omedelbart givna livsvärld. I litteraturen möter vi människor vi aldrig mött och aldrig kommer att möta, där kan vi försätta oss i andra människors situation. Denna mänskliga kapacitet – förmågan att skapa litteratur och förmågan att fascineras av litteratur – betraktar vi som fullständigt självklar. Men den är ett mirakel, denna ytterligt komplicerade, kognitivt och emotionellt laddade mentala process. När diktkonstens fikcionalitet möter läsarens föreställningsförmåga upplever vi vad man skulle kunna kalla imaginationens mysterium.⁷

Mest omedelbart givande i medicinska sammanhang är naturligtvis den litteratur som med all sin variationsrikedom gestaltar de mest uppenbara medicinska erfarenhetsområdena: skildringar av *patienters upplevelser* av sjukdom

eller av läkares agerande i yrkesrollen, av mötet mellan läkare och patient, av *sjukhusmiljön* som vårdinstitution och arbetsplats.

Tänk sådana exempel som Tjechovs eller Bulgakovs läkarnoveller, sjukdomsskildringar som Camus *Pesten* eller Thomas Manns *Bergtagen*, självbiografiska patografier sådana som Ulla-Carin Lindquists *Ro utan åror* eller Sylvia Plaths *Glaskupan*, läkarporträtt sådana som i McEwans *Lördag* eller Le Clézios *Afrikanen*, sjukhusinteriorer sådana som i Jersilds *Babels hus* eller Wijkmarks *Stundande natten*. Valmöjligheterna är obegränsade. Ingen medicinsk facklitteratur kan som skönlitteraturen belysa läkarvetenskapens kliniska verklighet och den enskilda människans upplevelse av sjukdom, av lidande och död. Världslitteraturen står till förfogande som kunskapskälla. Dikt Konst kan vara en lärare i läkekonst, tyst men talande.

I två exempel ska jag nu avlyssna dialogen mellan dikt Konst och läkekonst.

*

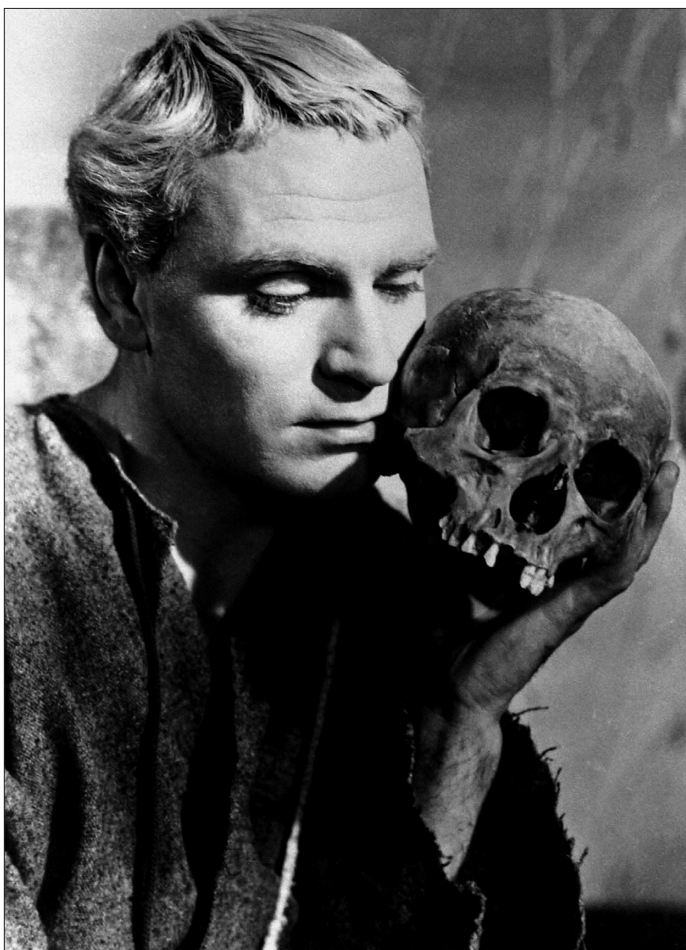
Det första exemplet hämtar jag från ett forskningsområde inom psykiatrin: suicidologin – den vetenskap som försöker förstå och förhindra självmord och självmordsförsök. Dit hör några av psykiatrins mest utmanande uppgifter: att förhindra att det sker som inte får ske men alltför ofta sker.

Tanken att ta sitt eget liv är alltid individuell. Den väcks hos en enskild person, i en särskild situation. Men i botten är frågan alltid densamma: att vara eller inte vara. "To be or not to be, that is the question". Världslitteraturens mest kända formulering. Inledningen till världslitteraturens mest berömda monolog. Första scenen i tredje akten av världslitteraturens mest spelade drama.

"To be or not to be" – aldrig får litteraturen ett på samma gång så storslaget och samtidigt så minimalt existentiellt uttryck. Jag närmar mig orden med språkets mikroskop. Jag ser sex stavelser som bildar sex enstaviga ord. Två av dem – "to be" – upprepas. Det rör sig alltså endast om fyra olika ord, om två bokstäver vardera. Bara ett enda är betydelsebärande, verbet "be", det vanligaste i engelska språket. Likväl är frasen så mättad med mening, att man omöjligen kan ge den en exakt, preciserad betydelse. Vem som helst kan förstå vad orden betyder. Men var och en kan bara förstå dem på sitt eget sätt. Och ingen fråga är i bokstavlig mening mer existentiell än just den: to be or not to be? Till sist gäller den ju oss alla. I Hamlets fall gäller det fortsatt liv eller självvald död: att uthärda existensens plåga – *att vara* – eller att falla i evighetens fälla – *att inte vara*.

I Hamlets "fall" – *fallet* Hamlet. Man kan hejda sig redan vid uttrycket. Kan

Lawrence Olivier i filmrollen som Hamlet (1948).

Hamlet gälla för att vara ett *fall* i medicinsk mening, ett *case*? Det vill säga en patientberättelse, som ger material för anamnes och diagnos. Hamlet är ju en fantasiskapelse, påhittad av Shakespeare, bara en rollgestalt, iscensatt i ett 400 år gammalt drama. I sin fysiska form är Hamlet faktiskt från början bara språkliga tecken på papper. Tecknen måste tolkas till liv av läsare, regissör och skådespelare, var och en i sin föreställningsvärld. Hamlet existerar – alltid – utan att ha existerat – någonsin. Kan han vara av professionellt intresse för medicinare? Det går an att pröva.

Situationen är den här: Prins Hamlets far, kungen, har mördats. Hans mor, drottningen, har så omedelbart gift om sig med mördaren Claudius som nu

sitter på tronen. Hamlet drabbas av stor sorg och hett hämndbegär. Men han tvekar in i det sista både att hämnas Claudius och ta sitt eget liv – ”to be or not to be”. Hela dramat drivs av Hamlets obeslutsamhet inför den avgörande handlingen, att ta dödandet eller döden i egna händer. Varför tvekar Hamlet? Också Shakespeareforskarna har tvekat om svaret.

Man gör det nog alltför lätt för sig genom att hänvisa till att Hamlet till själva sin natur är en melankoliker, att han från födseln har fått en given karaktär som kroniskt förlamar hans handlingskraft. Så har man ibland förklarat hans beteende.⁸ Hamlet har man fått att gälla som ett typexempel ur den tidens typlära: melankolikern som manligt mode på Shakespeares tid. Det är en förenklad bild. Shakespeare skulle ha protesterat. Texten protesterar.

Läser man noggrant och lyssnar till vad Hamlet har att säga förstår man att han på kort tid har drabbats av en förödande sinnesförändring. Hans tillstånd är förorsakat lika mycket av tragiska yttre omständigheter som av hans läggning. Det är ett tillstånd som kan beskrivas i detalj – välbekant för modern psykiatri.

Plötsligt uppträder Hamlet aggressivt, med våldsamhet och tvära kast i humöret. Man undrar om han håller på att bli galen eller om han bara spelar galen. Han är rastlös och irriterad, orolig och nedstämd. Ibland uppspeedad, utåtriktad, fräck och obalanserad, ibland klagande, inåtvänd. Han plågas av självförebräelser, skuld känslor och förföljelsetankar. Han sover dåligt och jagas av mardrömmar och misstänksamhet. Hamlet är klädd i svart. Han ser allt i svart.

Här några av hans inåtvända, självutlämnande repliker där han finner sina egna ord för sitt förmörkade inre:⁹

Vad allt är platt och trist och meningslöst i denna värld med all dess usla strävan. (I:2)

O, att den Evige ej hade stadgat, sin lag mot självmord! (I:2)

Om jag bara inte hade så onda drömmar. (II:2)

Utan att veta varför har jag på sista tiden förlorat mitt goda humör, tappat lusten att idrotta som jag brukar, och efter hand försjunkit i sådan melankoli att jorden, denna härliga inrättning, tycks mig som en öde ö, och himlen, denna praktfulla baldakin, detta majestätiska valv som är dekorerat med gyllene stjärnor, ja, detta är inget annat än giftig dunst och dimma. [...] Mannen ger mig ingen glädje och inte heller kvinnan (II:2)

Åh, vilket tarvligt kräk jag ändå är. (II:2)

Men jag, en trög, eländig krake går och drömmer och struntar i min uppgift, går och tiger, fastän det rör min fader som så gement berövats liv och väsen!

Är jag så feg? Ja, kalla mig för skurk, slå in min skalle och slit av mig skägget,

blås det i synen på mig och vrid om min näsa, och kör ner min lögn i halsen,
ner i lungorna! (II:2)

Jag är utled på allt det här, det gör mig galen. (III:1)

Mitt förstånd är sjukt (III:2)

Min far är mördad och min moder utskämd,

hett blod och kallt förnuft talar för hämnd,

men jag, jag låter allting ligga! (IV:4)

Både hämnden och självmordet fördröjs av Hamlets obeslutsamhet. ”Så går beslutsamhetens friska hy i eftertankens kranka blekhet över”. (III:1)

Hamlets uppförande och handlingar, hans monologer och repliker, kan – med psykiatrins optik – ställas samman till en mycket värtalig patientberättelse, ett *case*. Alla tecken tyder på en djup depression. I själva verket svarar den bild Hamlet ger av sig själv – i ord och handling – direkt mot den skala för manlig depression som allmänt används i dagens psykiatriska diagnostik. Den så kallade Gotlandsskalan laborerar med 13 kategorier.¹⁰ De allra flesta av dessa indikatorer skulle kunna vara hämtade från fallet Hamlet: låg stresstolerans, ökad aggressivitet, tomhetskänsla, irritabilitet, sömnstörning, nedstämdhet, lättväckt våldsamhet, antisocialt beteende, självömkan, ältande.

Suicidologen kan kanske få anledning att fundera över fallet Hamlet. Visserligen anges depression ofta som den bakomliggande orsaken till ett självmord. Men kan det inte omvänt vara så att depression med sina ingredienser av inåtvänt grubbleri, sin handlingsförlamning, sin dödsångest, sin dödsräddelse kan verka som en omedveten överlevnadsmekanism? Kan möjligen själva depressionens obeslutsamhet med sina irrande överväganden – ”to be or not to be?” – i vissa fall fungera som prevention? Kan det finnas inslag i depressionen som fungerar som en självutövande, kognitiv beteendeterapi inför risken av det oöverlagda självmordet? Depression som självförsvar. Är möjligen den drabbades egen fruktan för självmordet suicidpreventionens mest verksamma medikament? Eller, än mer provocativt formulerat: finns det villrådiga och hesiterande inslag i depressionen som kan förhindra den slutliga ödesdigra handlingen. Finns det anledning att pröva ett helt nytt begrepp i terminologin: *suicidofobi*, dödsräddelse för just en sådan död. Tanken på självmord som gör självmordet otänkbart. Hamlet formulerar det så här pregnant: ”Den inre rösten gör oss alla fega” – ”Conscience does make cowards of us all.” (III:1)

På en viktig punkt skiljer sig Hamlets depression från vad som anses vara typiskt för manlig depression. Patienterna bedöms ofta, som det heter i facklitteraturen, vara ”oförmögna att uttrycka känslor i ord”. Det kallas *alexitymi*

Hjalmar Gullberg som Hamlet vid Lundakarnevalen (1924).
Foto: UB-Media, Lund.

(av grekiskans negerande prefix *a*, *lexis* som betyder *ord* och *thymus* som betyder *känsla*), detta att inte kunna sätta ord på känslor, fastän de finns där inombords, inlåsta i en känslomässig stumhet.¹¹ I Hamlets fall förhåller det sig på den punkten precis tvärtom. Hamlet kan bättre än någon levande människa uttrycka tankar och känslor som rör hans innersta själsliv. Shakespeare har begåvat honom med en gudabenådad förmåga att klä sitt lidande i ord – lidandets ordkonst.

Det är just i kraft av denna ordkonst som Hamlet kan bli ett *case* av speciellt slag. Hamlets fall är ojämförbart med de vanligtvis känslomässigt avskalade *cases* av manlig depression som man finner formulerade i den medicinska facklitteraturen. Hamlet ger oss ett komplext psykiskt tillstånd i självmordets närhet, gestaltat och formulerat som dramatisk konst. Här finns ett unikt underlag för medicinsk problematisering, för diskussion och reflektion. Hamlet som dikt-konst kan ställa sig i läkekonstens tjänst.

*

Från fiktionens värld till verklighetens. Från Shakespeares 1600-tal till vår egen tid. Men till ett fall, ett *case*, som på ett egenartat sätt visar fram en modern Hamlet. Han hörde hemma här i Lund. Det var här som han bokstavligen iklädde sig Hamlets kostymering och roll. På ett raspigt amatörfoto från Lundakarnevalen 1924 är han avbildad, med dödskallen i handen, lånad från Anatomiska institutionen, och i par med en lika tidsenligt kostymerad dam. Om hon föreställer Hamlets älskade Ofelia eller hans hatade moder Gertrude kan man inte veta. Men hennes civila identitet var Anna Munch Falk, Lunds kvinnliga studentkårs första ordförande. Hamlet själv är på väg att bli en lundaprofil, det vill säga i civila kläder. Han heter Hjalmar Gullberg. Nu, 1924, hade han tillträtt posten som tidningen *Lundagårds* redaktör. När han åtskilliga år senare, 1932, slog igenom som poet hette diktsamlingen *Andliga övningar*. Där kunde man läsa en dikt med titeln "Hamlet 1932". Här gick han in i rollen med större allvar än i lundakarnevalen, här var han sonen som svikits av sin mor, den handlingsförlamade melankolikern. Så här presenterar han sig:

Jag måste kanske om mig själv berätta,
att jag förstår att tiden är ur led.
Men jag kan inte vrida den tillrätta.
Jag önskar blott få sköta mitt i fred.
[---]
Jag är en man för vilken världsförloppet
tycks meningslöst. Var finns dess röda tråd?
Mig felas uppenbart det glada hoppet,
som eggjar själen till beslut och död.
Mot tvivelsjukan vet jag intet råd.¹²

Från 1932 förflyttar vi oss till mars månad 1959. Platsen är Södersjukhuset i Stockholm. Patienten är Hjalmar Gullberg, avklädd sin Hamletroll, avklädd sin diktarroll, prisgiven åt sjukdomen. Sedan ett knappt år tillbaka har han diagnosen *myastenia gravis*, en förlamningssjukdom som angriper ansiktets muskler, halsen och andningsorganen. På den tiden en obotlig sjukdom. En plågsam kvävningsdöd var vad som väntade den som drabbats. Nu den 16 mars är Gullberg akut överförd till intensivvårdsavdelning. Han är tracheotomerad, en silverkanyl insatt nedanför struphuvudet, han är lagd i respirator.

Han kunde inte äta och inte tala, han fick aldrig lämnas utan övervakning. Man vände honom och sög slem ur halsen varannan timme. Många timmar under dygnet fanns hon hos honom, hon som var hans trolovade. Hon hette Greta Thott. Med henne meddelade han sig med papper och penna. Stora, darriga bokstäver på blekgröna A4-sidor. Både han och hon visste vad som väntade. Respiratorns dunkande var bara ett sista andrum. På en av lapparna till henne står det: ”Jag dog måndag morgon den 16 mars, smärtfritt och utan medvetande. Det borde ha fått var så. I en maskin à 28000 kronor väcktes jag till vad du sett och vad ingen av oss velat. Förlängning av livet till varje pris har ju inte varit vårt mål. Jag var nöjd med vad jag fått av din kärlek, vänner, dikt. Det borde fått vara som naturen ordnade.”¹³

Men läkarna och personalen ville något annat. Man höll honom vid liv och sökte möjligheter. En av forskarna i teamet hade hört talas om en ny behandling mot myastenin. Det gällde kraftiga injektioner av hormonet ACTH. Man hade prövat metoden med viss framgång i USA. Hjalmar Gullberg blev nu, som den förste myastenipatienten i Sverige, behandlad med ACTH. Behandlingen pågick under en månads tid från den 26 mars, först med en livshotande försämring av tillståndet – andningsuppehåll, oro, ångestanfäll. Men mot slutet av april en påtaglig förbättring. Han kunde nu till och med under kortare perioder klara sig utan respirator. I journalerna kan man följa det medicinska förloppet dag för dag.¹⁴

Patientens egna tankar och känslor finns bevarade i fragment på de hundratals nedklottrade lappar där han meddelade sig med sin Greta. Mest om sjukdomens praktiska trivialiteter och förfärligheter, men också en och annan mening som fortfarande lyser som denna: ”Allt är nu bara lidande – allt utom du.”

Den 6 maj 1959 rev han ut en artikel om dödshjälp i *Stockholms-Tidningen* och visade henne utan ord. Men märkligt nog började han efter hand att meddela sig med Greta Thott i nyskrivna dikter. Det blev så småningom en hel diktsamling, *Ögon, läppar*. Den tillkom under en ofattbar skaparperiod i maj 1959. Sängliggande, tidvis i respirator, hjälplös, dömd. I den darrande handen

Greta Thott framför "det vita huset" i Bökeberg (1961). Foto: UB-Media, Lund.

”Det vita huset” i Bökeberg vid Yddingen. Foto: Lennart Moberg.

som förde pennan fanns själva livskraften, reducerad till ett mänskligt minimum – som konstskapande. Under en månad skrev han nu 38 dikter.

Ett litet gulblekt manuskriptblock hade han liggande på nattduksbordet. Dag för dag, eller snarare natt för natt, formulerade han för sig själv i tanken sina diktrader. Så snart han orkade tog han sedan block och penna. Med spretig och

darrig stil skrev han ned vad han bevarat i minnets osynliga skrift. Han date-rade noggrant efterhand. Det blev ett slags journal för det inre livet, för tankar, minnen, drömmar. Denna hans diktjournal kan man läsa med sjukjournalen i marginalen, det vill säga den som personalen på sjukhuset förde. Sjukjournalen nämner ingenting om att patienten skrev dikter. Själva dikterna hänvisar mycket sällan till sjukhussituationen. Vad läkarna den gången heller inte kände till var ACTH-behandlingens psykogena effekter. Numera vet man att ACTH-injektioner har en antidepressiv verkan – i vissa fall med inslag av eufori eller hypomani, ett slags mental flow med skärpt minnesfunktion och koncentration. ACTH anses trigga kreativitet. Det var vad som skedde i Gullbergs fall.

Det är ju välkänt att skapande och sjukdom, konst och smärta, hör samman. I många fall tycks lidandet vara själva förutsättningen för konstnärligt skapande. Att skapa ur plågan är ett slags förvandlingskonst. Konstnären omsätter sin upplevelse av smärta i dikt, bild, musik, inte för att vittna om lidandet utan för att bjuda det motstånd, för att besvärja och bemästra. Konsten söker sig bortom sjukdomen till en bejakelse av livet, föreställningsförmågans *quand même*, när detta liv hotas med plåga. Gullbergs sista dikter ger lysande exempel på en sådan kompensatorisk och kreativ reaktion på sjukdomssituationen.

Dikterna i *Ögon, läppar* går i de flesta fall tillbaka på minnesbilder. De har vuxit fram ur en värld bakom slutna ögonlock under nattens långa ensamma timmar, då den sjuke inte har kunnat göra annat än att vända sig bort och vända sig tillbaka. Minnen av människor och landskap har lösgjort sig från det förflutna och flutit in i det närvarande till en ny samtidighet i diktens form.

I minnets centrum såg han en vit, vacker herrgårdsbyggnad med utblick över en sjö. Greta Thotts änkesäte i Bökebergs bokskog vid Yddingesjön, det vita huset, hans sista hem. Det var där han och Greta Thott hade tillbringat femtiotalets vårar och somrar tillsammans. Från det vita huset kom det vid midsommartid 1959 ett brev till Greta och Hjalmar. Avsändaren var Gretas syster som såg till huset, när det nu stod obebott. Greta tog brevet med till sjukhuset, läste det för Hjalmar. Båda beklagade att där ingenting stod om det sommarlandskap som de mest av allt saknade i det nakna sjukrummet.

Brevet från Bökeberg väckte minnesbilder till liv, som blev till ord hos den sjuke. När midsommarafton blev till midsommarnatt var dikten färdig. På midsommardagens morgon fick Greta Thott ett kuvert med påskriften "Midsommarbrev till Greta". Brevet visade sig vara den dikt som senare kom i tryck med rubriken "Det stod i brevet". Det är några strofer om hur landskapet kring det vita huset plötsligt blir närvarande i sin frånvaro, om hur närheten till den han älskar ger den inre synen: det vita huset, bokskogen med rådjur som visar

sig i snåren, sjön med svanen som heraldiskt tecken. Platsen blir i minnet förvandlad till platsens poesi – bortom sjukdomen och det rum där han befinner sig. Orden kom till honom:

Det stod i brevet från det vita huset
om skogen ingenting och fågelsträcken
och ingenting om dagrarna och ljust
och sjön med svanen som heraldiskt tecken.
Som dolde brevet från det vita huset,

att allt var inte som det borde vara.
Vår rapportör är ingen dam som snålar
på ord när hon skall skildra och förklara,
men den detalj som tydligast hon målar
är negativ, det uteblivna, bara

att inga rådjur visar sig bland snåren ...
Här i mitt sjukrum är det annorlunda.
Du kommer och med dig i korridoren
vår skog och jag behöver endast blunda
för att se rådjur visa sig bland snåren.

Var du är hos mig är det vita huset
som var ditt hem och blev i solnedgången,
innan jag låg med ansiktet i gruset,
mitt hem och några somrars hem för sången
till dig och skogen och det vita huset.

Minnets landskap är kärlekens landskap. Så var också sjukrummet i all sin sterila ogästvänlighet av kärlek fyllt, kärleken mellan honom som låg där och henne som varje dag satt hos honom. Till allt annat blev hon nu också hand och penna. Hon tolkade hans med möda nedtecknade dikter, hon skrev rent och sparade.

När *Ögon, läppar* hade kommit ut den 5 augusti 1959 läste Hjalmar Gullberg och Greta Thott tillsammans recensionerna på sjukhuset. Han skrev på blocket till henne: "Vilken triumf. Jag ville ju inte ens att boken skulle komma ut. Det är helt och hållet ditt verk." Och i det exemplar av samlingen som han gav till henne skrev han in en dedikationsdikt. Det är några strofer som skimrar av

genial rimkonst, lundensiskt humorsnille och kärleken till den älskade när den är som djupast och allvarligast.

Greta fick det första exemplaret
till att somna vid på örngottvaret.
Varför vilken fråga! Här är svaret:

Av miljoner böcker som blev skrivna
och på skilda tungor återgivna
eller av kritiken sönderrivna

är dock ingen enda din, så mycket
din som den som kom idag från trycket:
den är skrinet vari du är smycket.

Kärleken var att leva, döden var det som väntade. Vid icke-existensens sjö, på den andra sidan, i det andra rummet. Döden var nu rummet dit man kunde välja att gå in, om man ville eller måste. Så här kunde han skriva till henne som ännu fanns där, vid hans sida, vid hans hand:

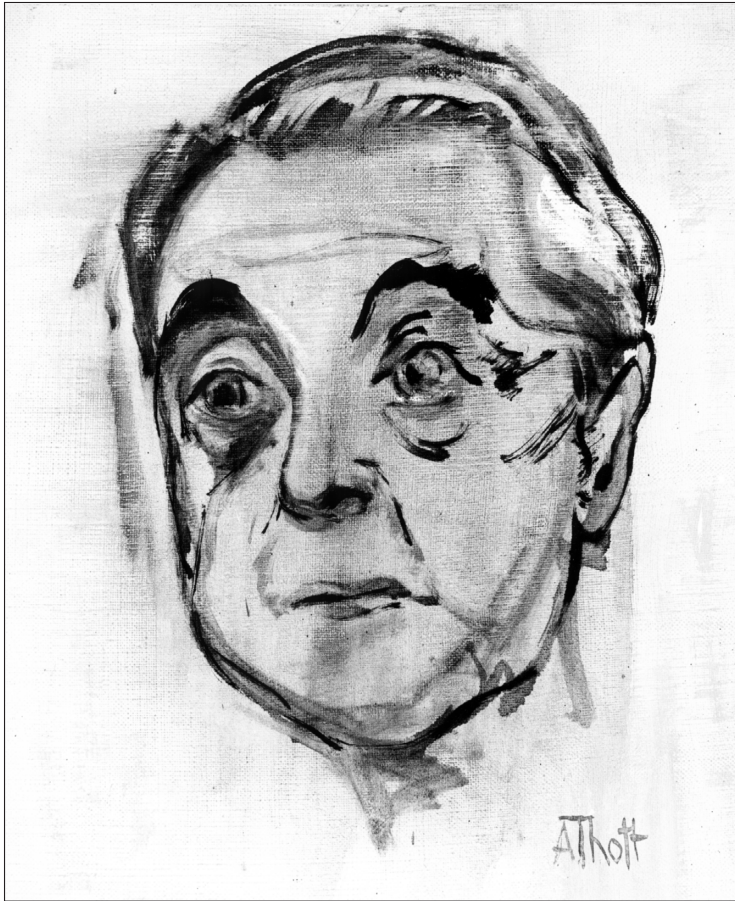
Ort och årstid: från det ena
rummet bara gå till nästa
rum – så enkelt och så lätt.
Vid din hand.

Utan längtan, utan saknad
väntar jag vid icke-existensens sjö
ingenting. Bäst så.

Lika långt från finnas till
som från döden ligger färje-
stället. – Leva:
vara där du är.

Enklare än så, starkare än så kan den mogna kärleken inte uttryckas: "Leva: vara där du är."

Men nästa rum kunde han inte välja. Inte ännu, bunden som han var vid sängen, vid vården, vid respiratorn. Egentligen hade han ju bara en önskan kvar.

Hjalmar Gullberg porträtterad av Anna Thott (1961). Foto: UB-Media, Lund.

Greta Thott läste på blocket där han skrivit dikten "Bara en önskan".

Bara en önskan, bara en.
Ligger och ber och tigger
så det borde röra en sten.
Men också stenen ligger.

Henne jag slutligen dröjde hos
håller jag, handen, rösten.
Som när vi fann en försenad ros,
praktfull, unik i hösten;

efter en frostnatt var sagan all,
rosen låg utströdd bara.
Vissnade aldrig. Ett sönderfall.
Slut. – Så skulle det vara.

Det betraktades närmast som ett medicinskt under att han till sist blev bättre. Han fick hålet i halsen efter silverkanylen igensytt. Han fick lämna sjukhuset, inte frisk men, som han uttryckte det, ”tillfälligt benådad”. Det visste läkarna. Det visste han själv. Det visste Greta Thott. Den sista sommaren de fick tillsammans i det vita huset var en sommar av nåd.

Hjalmar Gullberg hade bestämt sig för att inte återvända till sjukhuset. Greta Thott var införstådd med hans beslut. I januari 1961 hade han skrivit till henne:

om sjukdomen skulle komma åter i sin svåra form och förlamningen omigen sträcka sig till andningsorganen, så vill jag under inga omständigheter bli tracheotomerad och lagd i respirator på nytt. Tre gånger har detta skett – och det räcker. Veckor har gått och månader under vilka varje minut varit en plåga. Detta får inte upprepas. Det är en stor tröst för mig att veta att du förstår mig och menar detsamma för min skull ... – Nu är detta sagt som jag kanske inte har förmåga och kraft nog att säga, om det kommer en sådan stund när det behövde sägas. Och så behöver jag inte tänka mer på saken, utan gläder mig åt var dag vi får vara tillsammans och göra det bästa av ett liv som de starka och friska kanske inte skulle räkna som ett riktigt liv. Men vi klagar inte, varken du eller din

Hjalmar.

Sjukdomen kom tillbaka. Och den sjuke hade bestämt sig. Den 19 juli 1961 var som den vackraste högsommardag. Mitt på dagen klockan 12 kom Hjalmar Gullberg in till Greta i köket, kysste henne och sa: ”Nu går jag ner till sjön”. Hon visste. Det var tecknet. Hon såg honom på ryggen när han gick nerför slänten mot bryggan. Som det var överenskommet gick hon själv ner en kvart senare. Hon fann kroppen liggande livlös i vattnet. Hon gick upp igen till huset, ringde doktor Palmqvist i Svedala och ringde polisen.¹⁵

Officiellt meddelades i massmedia att Hjalmar Gullberg omkommit i en drunkningsolycka. Snart blev det känt att han tagit sitt eget liv. Eftersom han låg död i vattnet vid bryggan har man ansett det för självklart att han dränkte sig. Han obducerades inte. Det är den version som har fått gälla i femtio år. Så också i minnesartiklar som publicerats 2011, 50 år efter hans bortgång.

Men sanningen om Hjalmar Gullbergs död är en annan. Det visste Greta Thott. Hon avslöjade det för många år sedan för mig i ett privat samtal. Jag hade läst ett brev som antydde en plan för självmordet. När jag berättade om brevet bekräftade hon sammanhanget. Innan han gick ner till sjön hade han tagit en dödlig dos av ett preparat som han hade fått sig tillsänt av en vän och medicinprofessor i Köpenhamn. Till honom hade Gullberg vänt sig med bön om hjälp. Greta gav honom de krossade tablettorna, innan han gick ner till sjön. Gullbergs självmord var alltså i själva verket till hälften ett fall av euthanasi.

På sitt nattduksbord hade Hjalmar Gullberg lämnat ett kort brev till Greta. Där stod det:

Älskade, nu kan jag inte längre och det står fast som jag redan skrev i januari och upprepat för så många: aldrig mer tracheotomas och respirator. Om jag nu skulle få slut på min ångest och fruktan så hoppas jag att den plats där jag vinner detta inte skall bli en ond plats utan en god och vacker. Det finns en sjö...

Din egen Hjalmar

Den sista raden – ”Det finns en sjö” – var ett självcitrat: en rad ur en dikt som han skrivit nästan tio år tidigare, när han för första gången hade besökt Bökeberg och Yddingsjön. Det är den som börjar:

Det finns en sjö och sedan aldrig mer
och floden slätas ut i den grå spegeln
som ingen strand inramar, inga roddarslag
ska spräcka. O, ni saligt bortvända, ni döda,
i självtillräcklig skönhet vilande!

Och den slutar:

Narkissos död och sedan aldrig mer.

Redan då hade Gullberg på ett märkligt sätt förknippat denna sjö med antikens föreställning om en sjö som var en ingång till dödsriket, dödens sjö. Man kan naturligtvis fråga sig om han redan då också hade anat att detta var platsen inte bara för hans nya kärlek, ett nytt liv i det vita huset vid sjön, utan att också den plats dit han en gång skulle återvända för att dö.

*

Fallet Gullberg och fallet Hamlet belyser vart och ett på sitt sätt både avståndet och närheten mellan diktkonst och läkekonst. I båda fallen har jag försökt visa fram ett mänskligt lidande som är individuellt, inskrivet i ett högst personligt och unikt sammanhang, där sjukdomen inte kan skiljas från den sjuke och sjukdomsupplevelsen. I grund och botten illustrerar exemplen mötet mellan humaniora och medicin, inte som ”två kulturer”, *the two cultures*, utan som en och densamma, när de förenas i en humanistisk människosyn. En sådan människosyn menar jag finns inskriven i den medicinska vetenskapens emblem med ormen och staven, liksom i Vetenskapssocietetens logotyp med Pallas Athenas profil.

Noter

- 1 Föreliggande essä bygger på författarens föredrag vid Vetenskapssocietetens i Lund årshögtid på Grand Hotel i Lund den 22 november 2011.
- 2 Emma Eldelin, *De två kulturerna flyttar hemifrån. C P Snows begrepp i svensk kulturdebatt 1959–2005*, Stockholm: Carlssons, 2006.
- 3 Edmund D. Pellegrino & David C. Thomasma, *The Virtues in Medical Practice*, Oxford UP, 1993.
- 4 Robertson Davies, ”Can a Doctor Be a Humanist?”, *The Merry Heart. Reflections on Reading, Writing, and the World of Books*, London: Viking, 1997, s. 96ff.
- 5 Martha Nussbaum, *Känslans skärpa, tankens inlevelse. Essäer om etik och politik*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1996.
- 6 Anders Palm, ”Human Science or just Science? Medical Humanities – med litteraturen i centrum”, i *Litteratur som livskunskap. Tvärvetenskapliga perspektiv på personlighetsutvecklande läsning*, Göteborg: Högskolan Borås, 2009, s. 97–103.
- 7 Anders Palm, ”Egenart, egenskaper, egenvärden. Bidrag till en litterär värdeteori”, i Anders Mortensen (red.) *Litteraturens värden*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2009, s. 281–309.
- 8 Alex Newell, ”The dramatic context and meaning of Hamlet’s ’To be or not to be’ soliloquy”, *The Soliloquies in Hamlet*, London/Toronto: Ass. UP, 1991, s. 39–50.
- 9 De följande Hamletcitaten är hämtade från William Shakespeare, *Hamlet* (på originalspråket och i svensk översättning av Britt G. Hallqvist), Stockholm: Ordfront, 1994.
- 10 Wolfgang Rutz, et al., ”Prevention of depression and suicide by education and medication. Impact on male suicidality. An update from the Gotland study”, *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice* 1997:39–46 samt Åsa Nilsson, ”Manlig depression – tillstånd eller process?”, *Läkartidningen* 1999:23 och Jan Wälinder, ”Finns det ett specifikt manligt depressivt syndrom?”, *Transmittorn* 2002:13.
- 11 Marianne Sonnby-Borgström, ”Hög grad av alexitymi kan ge sämre förmåga till kognitiv empati. Svårigheter att identifiera egna emotioner ger också otrygg anknytning”, *Läkartidningen* 2010:22.
- 12 Hjalmar Gullberg, *Andliga övningar*, Stockholm: Norstedts, 1932, s. 31. Dikten fick i senare utgåvor titeln ”Den nye Hamlet”.

- 13 Citat ur brev, anteckningar och manuskript är hämtade från Gullbergsamlingen vid Lunds universitetsbibliotek.
- 14 Lennart Moberg, "Hjalmar Gullberg – Med unik behandling flödade skaparkraften", *Medicinskt forum* 1998:8.
- 15 Greta Thott, *Många ansikten. Minnen berättade för Kerstin Matz*, Stockholm: Bonniers, 1991, s. 258.

Love Eriksen

Det antropogena landskapets uppgång och fall i Amazonområdet

Arawakkulturens ekologiska aspekter

Introduktion

Mänskliga samhällen har i alla tider utövat inflytande på sin omgivande miljö genom sitt sätt att söka föda, bosätta sig, resa och handla, samt genom att utvinna de resurser hennes samhällsskick kräver. Människan är, i biologisk mening, en generalist: genom socioekonomiska, kulturella och i viss mån genetiska anpassningar har hon koloniserat samtliga naturtyper på jorden. Hon bosätter sig i de torraste öknar, i myllrande regnskogar, på kala bergsplatåer, vid flodslätter, havsstränder och på savanner, i bergsmassiv, tempererade lövskogar och i arktiska klimat. Mänskliga samhällen har en osedvanligt hög grad av anpassningsförmåga (i jämförelse med de flesta andra arter) och utöver detta har människan även tillgång till förmågan att omskapa sin omgivande natur för att bättre passa hennes syften. Detta fenomen är inte okänt bland andra arter, i princip bidrar alla livsformer i varierande grad till en omskapning av sin omkringliggande miljö, både bland individuella arter (till exempel bäver, barkborre) och i och med de koevolutionära processer som ständigt pågår mellan olika arter i våra ekosystem. Människan intar heller inte en utpräglad särställning ifråga om skalan på hennes omskapande av naturmiljön: cyanobakteriernas (*Cyanobacteria*) syresättning av jordens atmosfär för cirka 3 miljarder år sedan torde än så länge toppa listan i detta avseende. Ur human- och samhällsvetenskaplig synvinkel är det dock de mänskliga samhällena som står i fokus, och medan de encelliga cyanobakteriernas livscykel, spridningssätt och miljöpåverkan relativt enkelt dechiffrerats av den moderna biologiska forskningen återstår ännu ett stort arbete med att kartlägga de mekanismer mänskliga samhällen genom historien utvecklat för att anpassa naturen till sin fördel. Därav föreliggande studie.

Amazonområdet och dess tidiga förhistoria

I Amazonområdet, jordens största sammanhängande regnskogsområde och hemvist för ett ännu oräknat men tvivelsutan svindlande antal arter, har människan sedan åtminstone 9 000 år tillbaka arbetat med domesticerade grödor för att klara sin försörjning (Piperno & Pearsall 1998:4; Oliver 2008:208). Då människan vid denna tid inledde domesticerandet av Maniok (*Manihot esculenta* crantz) var det starten på en omfattande omdaning av den tropiska miljön som skulle avstanna först vid den demografiska kollaps som den europeiska kolonisationen förde med sig cirka 8 500 år senare. Redan 7 000 BP¹ producerade samhällena längs nedre Amazonfloden och den brasilianska atlantkusten både kökkenmöddingar och keramik, vilket utgör den Nya Världens äldsta exempel på ett försörjningssätt präglad av bofasthet och keramiktillverkning.

Längs mellersta och nedre Amazonfloden visar fyndorterna Dona Stella, Pedra Pintada och Taperinha (fig. 1) initiala tecken på trädgårdsbruk mellan 8 000 och 7 000 BP (Roosevelt et al. 1996; Piperno & Pearsall 1998:4; Petersen et al. 2004), och vid Taperinha finns tecken på en utglesning av regnskogen från 7 000 BP, ett fenomen som dessutom tydligt dokumenterats från fyndorten Lake Geral i samma område vid 5 760 BP (Bush et al. 2000). Dessa tidiga landvinningar inom jordbruks- och keramikteknologi spreds snart genom ett utbytes-system längs Sydamerikas nordöstra kust upp till Orinocoflodens mynning och sedan vidare till resterande delar av lågländerna (de andinska civilisationerna framstår i detta sammanhang som relativt sentida fenomen). Området mellan Orinocofloden och de Guianska² kustslätterna i dagens Guyana, Surinam och Franska Guyana såg sedan en kontinuerlig keramisk utveckling som vid cirka 3 000 BP ledde fram till etablerandet av en mer tekniskt avancerad och stilistiskt utvecklad keramisk produktion i form av keramikstilen saladero längs mellersta och nedre Orinocofloden (Roosevelt 1997; Boomert 2000) (fig. 1).

Amazonområdets språkliga sammansättning

Det kan vara på sin plats att introducera en annan central kulturell komponent bland Amazonområdets samhällen, nämligen de språkfamiljer till vilka de tidiga jordbrukarna och keramiktillverkarna i norra Sydamerika bekände sig genom sina respektive tungomål. Generellt sett präglas den språkliga utvecklingen på genetisk nivå i Sydamerika av en slående mångfald ifråga om antalet språkfamiljer och isolatspråk. Språkatlasen *Ethnologue: Languages of the World* (Lewis 2009) listar nära 100 genetiska varianter, inklusive språkfamiljer, språkliga isolater och oklassificerade grupper, att jämföra med Europas språkliga karta som domineras

av endast tre genetiska varianter: språkfamiljerna indo-europeiska och finno-ugriska, samt den språkliga isolaten baskiska.

Den sydamerikanska språksammansättningen är dock långtifrån heterogen: medan vissa språkfamiljer, till exempel tupi med 76 dokumenterade språk och arawak med 59 (fig. 1), framgångsrikt har spridit sig tvärs över kontinenten består många av de mindre språkliga enheterna av ett litet antal talare som av allt att döma näppeligen företagit någon särskilt omfattande geografisk expansion överhuvudtaget. Dessa två kategorier av språkliga genetiska varianter – den ena expansiv, den andra lokal – har uppkommit inom grupper med välutvecklade sociokulturella och ekonomiska relationer till andra grupper, och språkspridningen måste därför förstås som en effekt av användandet av språket som ett verktyg för uttryckandet av gruppens etniska identitet (man talar i detta sammanhang om etnolingvistiska grupper), samt talarnas förmåga att i sociala situationer använda språket som ett verktyg för att knyta kontakter, medla, avvisa, handla och på andra sätt utbyta information (Hornborg & Eriksen 2011). Språket fungerar därmed som majoritetskulturens verktyg för att sprida dess värderingar, medan minoritetsgrupperna använder det som uttrycksmedel för egna lokala identiteter, därmed markerande åtskillnad från majoritetskulturen. På detta sätt kan de populationsmässigt sett mindre grupperna bibehålla och stärka sin etniska identitet och sitt språk, trots, eller snarare tack vare, förekomsten av stora etnolingvistiska grupper i deras absoluta närhet.

Storskalig språkspridning anses allmänt sett vara en effekt av samspelande sociokulturella och ekonomiska faktorer vilka tillfälligtvis givit ett enskilt språk möjlighet att expandera i en ny miljö som ett kommunikationsverktyg medföljande en växande företeelse, till exempel jordbruk (bantuspråk, indoeuropeiska), handel (engelska), militärmakt (mongolspråk), medicin (latin), eller politisk makt (ryska). I Sydamerika finns likaledes många exempel på dessa olika spridningsmekanismer: handel (nhengatu), militärmakt (tupi), medicin (kallawalla) och politisk makt (quechua). Vad gäller spridningen av företeelsen storskalig landskapsomdaning (ett fenomen ofta kopplat lika mycket till försörjning som maktsymbolisering) i det sydamerikanska låglandsområdet tonar en grupp fram som den dominerande faktorn bakom många av de landskapsomvandlingar som dagens arkeologer nu utforskar, nämligen grupper av urfolk tillhörande språkfamiljen arawak.

Arawakkulturens uppkomst och expansion

Arawakspråken expanderade under sen förhistorisk tid (1000 f.Kr.–1500 e.Kr.) över ett enormt geografisk territorium som kom att omfatta området mellan

Amazonflodens mynning och Anderna i öst-västlig riktning och mellan Kuba och norra Argentina i nord-sydlig (Eriksen 2011; Eriksen & Danielsen 2012) (fig. 1). Låt oss påbörja detaljstudien av denna expansion genom att återvända till den materiella kulturens empiri där vi lämnade den, nämligen längs Orinocoflodens mellersta och nedre delar vid pass 3 000 BP (denna datering motsvarar i stort sett år 1300 f.Kr. enligt vår tideräkning).

Vid denna tid uppstod längs Orinocofloden de sinsemellan nära besläktade keramikstilarna barrancoid och saladoid, den förra präglad av avancerad plastisk dekoration, den senare av flerfärgade målade mönster. Strax väster om Orinoco, på de periodvis översvämmade savannområdena Llanos i dagens Venezuela och Colombia uppstod vid samma tid ett försörjningssystem präglad av en jordbruks-teknologi baserad på så kallade *raised fields* eller *camellones*, det vill säga upphöjda odlingsbäddar som bland annat bidrog till ökad syresättning av jorden, vilket i sin tur innebar ökad avkastning på den odlade grödan (Spencer & Redmond 1992; Spencer 1998:112; Redmond et al. 1999:113; Gassón 2002:255) (fig. 1). *Raised fields* utgjorde en av de första regelrätta intensifieringarna av jordbruket i de sydamerikanska lågländerna och kan sägas ha utgjort en startpunkt för ett förändrat socioekonomiskt system bland de grupper som anammade den nya teknologin. Längs Orinoco, där förutsättningarna för *raised field*-jordbruk saknades (här fanns ingen periodvis översvämmad savann), intensifierades produktionen istället med hjälp av iblandning av träkol, aska och hushållsavfall i jordbruksmarken. Denna teknologi, först utvecklad kring 900 f.Kr. (Oliver 2008:211), det vill säga i stort sett samtidigt med *raised fields*, kom att spridas över stora delar av Amazonområdet och går idag under namnet *terra preta*, svart jord (Lehmann et al. 2003; Glaser & Woods 2004; Woods et al. 2009).

Intensivjordbruket och keramikstilarna saladoid och barrancoid utgjorde redan från början basen i ett kulturellt paket som med tiden skulle komma att utökas och spridas till stora delar av Amazonområdet tillsammans med arawak-språken. Den första spridningsvågen gick österut, mot kustslätterna i dagens Guyana och Surinam, där saladoid och barrancoid keramik samt *terra preta*-jordbruk dokumenterats strax efter dess uppkomst i Orinocområdet (Williams 2003:314).³ Vid 800–700 f.Kr. hade den avancerade keramikproduktionen spridit sig till Guyanas högländer (Williams 2003:308; Plew 2005:7, 55) och mellan 500 och 400 f.Kr. nådde den barrancoida keramiken och *terra preta*-jordbruket området längs mellersta Amazonfloden (Petersen et al. 2001:100; Neves & Petersen 2006:290; Rebellato et al. 2009:20). I det senare området skulle *terra preta*-jordbruket nå sin största utbredning med enskilda odlings-system på hundratals hektar kompletterade med ett omfattande fiske samt jakt

på land- och vattenlevande däggdjur och sköldpaddor (Lehmann et al. 2003; Glaser and Woods 2004; Woods et al. 2009). Även uppfödning av sköldpaddor för äggproduktion förekom som en kompletterande proteinresurs, både längs Orinoco och Amazonas (Morey & Morey 1975, citerad i Boomert 2000:427).

År 200 f.Kr. hade den barrancoida keramiken och *terra preta*-odlingen spridit sig till övre Amazonfloden (Lathrap 1970:117; Eden et al. 1984:126) där en mängd arawakspråk längs de mindre bifloderna idag vittnar om denna drygt 2 000 år gamla influens (fig. 1). Den materiella kulturen och det socioekonomiska system som omgärdade den visade på en oerhörd flexibilitet vad gäller förmågan att kunna anpassas till olika naturtyper under systemets expansion: från de avancerade *raised field*-systemen på Llanos till *terra preta*-jordbruket längs Orinoco och mellersta- och övre Amazonfloden anpassades återigen systemet till en ny naturmiljö när ön Marajó (till ytan stor som Schweiz) i Amazonflodens mynning koloniserades under de första århundradena e.Kr. (fig. 1). På Marajó levde vid européernas ankomst ett arawaktalande folk vid namn aruá bland resterna av ett avancerat jordbruks- och bosättningssystem skapat av upphöjda boplatser, jordbrukssystem, kanaler och fiskodlingar i det periodvis översvämmede landskapet (Schaan 2008).

Mellan år 200 och 600 e.Kr. finns tydliga spår av ett regionalt utbytessystem innehållande arawakspråk,⁴ avancerad materiell kultur, intensivjordbruksteknologi och ett välutvecklat sociokulturellt system som gynnade sociala och politiska hierarkier, vilket uppvisar en förbluffande homogenitet över stora delar av Sydamerika och Karibien som under historisk tid befolkats av arawaktalare (Eriksen 2011). *Raised field*-jordbruket var utbrett såväl på Llanos och Marajó som på savannområdet Llanos de Mojos i dagens Bolivia (fig. 1). Där de naturgeografiska förutsättningarna var annorlunda praktiserades *terra preta*-odling kompletterad med lokalt tillgängliga proteinkällor. Från Kuba till Bolivia (ett avstånd på minst 5 000 km, fågelvägen!) användes i stort sett identiska zoomorfa dekorationer på den barrancoida keramiken. Den mest uppenbara indikatorn på utbredningen av de icke-materiella aspekterna av detta regionala utbytessystem är förekomsten av dokumenterade arawakspråk på alla dessa platser under historiskt tid (Hornborg 2005; Eriksen 2011).

Arawakkulturens sammansättning

De nya produktionssystem som utvecklades i norra Sydamerika kring år 1000 f.Kr. möjliggjorde inte bara ökad avkastning inom jordbruket, utan också ett nytt sätt att omdana landskapet. I detta sammanhang tycks användandet av

eld, rök och dess biprodukter aska och träkol spelat en central roll. Vid *terra preta*-odling användes kol och aska som jordförbättringsmedel (Arroyo-Kalin et al. 2009) och vid tillverkandet av den barrancoida keramiken användes aska i form av en produkt vid namn *caraipé* (bränd bark från träd av släktet *Licania*) som magringsmedel. Då den barrancoida keramiken vid början av det första årtusendet e.Kr. utvecklas till en flerfärgad målad form vid namn *Amazonian polychrome* behölls den teknologiska aspekten av iblandning av aska som magringsmedel, men keramikens funktion breddades ytterligare: inom *Amazonian polychrome* tillverkades keramikkrämlar avsedda för sekundära begravningar, det vill säga förvaringen av de kremerade förfädernas aska (Eriksen 2011:247). Denna tradition tyder inte bara på en utbredd föreställning om betydelsen av eld och aska i religiösa ceremonier, utan också på vikten av att bevara goda relationer till förfäderna – ett fenomen som står i stark kontrast till många nutida icke-arawaktalande amazonurfolk hos vilka gärningar i det nuvarande livet, snarare än ett ärofyllt förflutet, är socialt premierade. De starka banden till förfäderna och vikten av släktskap som bas för politisk makt är väldokumenterade från arawaksamhällen runtom Amazonområdet (Santos-Granero 2002).⁵

Just förbränningsprocessen var central även inom andra områden av arawak-kulturen. Vid religiösa ceremonier dokumenterade från nutida arawaksamhällen i nordvästra och sydvästra Amazonområdet, samt längs övre Xingufloden (fig. 1) är tobaksrök ett centralt inslag och vid medicinsk behandling använder sig arawakschamanerna påfallande ofta av tobaksrök som blåses över patientens kropp för att på så vis oskadliggöra dennes besvär (Hill 2009:249, 259; Hill & Chaumeil 2011). Via de historiska och moderna etnografiska uppgifterna finner vi i detta sammanhang även en mycket påtaglig och intressant koppling mellan å ena sidan schamanistiskt blåsande och å andra sidan de heliga blåsinstrument som används i religiösa ceremonier. Bland de nutida arawaktalande grupperna i nordvästra Amazonområdet och längs övre Xingufloden, samt i området däremellan (bland annat hos de arawaktalande apurinå längs övre Purúsfloden) spelar rituella blåsinstrument en central roll vid årligen återkommande ceremonier samt vid initiationsriter. Instrumenten i sig och deras funktion har även en mycket påtaglig koppling till landskap och eld som är väl värd att utforska närmare. Enligt legenderna hos arawakfolken i nordvästra Amazonområdet skapades jorden och allting därpå ur resterna av den mytologiska varelsen Kúwais kropp sedan han förintats i en enorm eldsvåda. Ur Kúwais aska växte dessutom ett träd varifrån de första människorna hämtade råmaterialet till de heliga flöjter vilka alltsedan dess använts vid arawakfolkens rituella ceremonier (Wright 2011). Dessa heliga flöjter är

ett välkänt fenomen bland arawaktalare över stora delar av Sydamerika och deras funktion griper in i såväl sociala och politiska hierarkier som i relationen till landskapet.

Vid kvinnliga initiationsriter hos de arawaktalande wakuénai i nordvästra Amazonområdet används de heliga flöjterna i samband med upp till sex timmar långa sessioner av mässande där en enorm serie av platsnamn längs med floderna i stora delar av norra Sydamerika uppräknas (Hill 1996:153f; 2002:235f; 2009:250). Dessa platsnamn representerar noder i ett utbytessystem en gång dominerat av arawaktalande grupper, men de är också en del av ett geografiskt nätverk med starka mytologiska undertoner. Detta nätverk, vilket går under namnet kúwairutterna, utgör både ett handelsnätverk som varit föremål för fysiska resor under århundraden, men också en samling mytologiska platser dit arawakschamanerna beger sig under sina transcendentala resor vid seanser. Instrumenten, det geografiska nätverket och förfäderna bildar alltså en kompakt treenighet där de olika komponenterna svårligen kan separeras från varandra, utan där de gemensamt bidrar till att stärka arawaktalarnas identitet och ställning bland de olika grupperna av urfolk i området.

En ständig dubbeltydighet existerar inom de olika komponenterna av arawakkulturen: kúwairutterna är å ena sidan ett handelsnätverk där transporter och utbyte av materiella resurser pågått sedan århundraden, å andra sidan en samling mytologiska rutter där schamaner förflyttar sig under utomkroppsliga upplevelser. Schamanerna själva är å ena sidan kända som "blåsare" på grund av deras påstådda förmåga att bota människors åkommor genom att blåsa tobaksrök över patienter, å andra sidan ägnar de sig åt en annan typ av blåsning vid framförandet av det rituella flöjtspelet under ceremonierna. Slutligen fungerar eld, rök, aska och träkol dels som landskapsomdanande element med fundamental effekt på den fysiska miljön, men också som rituella funktioner vilka ständigt omdanar det sociokulturella och religiösa landskapet såväl som de enskilda människorna som befolkar det.

Arawaktalarnas förhållande till landskapet präglas av en nära relation där naturen domesticerats genom fysiska och religiösa processer (jämför Erickson 2006:235). Den fysiska domesticeringen skedde genom en rad landskapsomvandlande processer såsom utglesning av skogar, anläggandet av *raised fields*, *terras pretas*, kanaler för transport och bevattning, samt vägar. Den religiösa domesticeringen (vilken var nära kopplad till den fysiska, till exempel i form av de dubbeltydiga kúwairutterna) var inriktad på att genom ceremoniella processer skapa relationer till det omgivande landskapet, bland annat genom extensiva system för platsnamn baserade på historiska och mytologiska händelser, ett

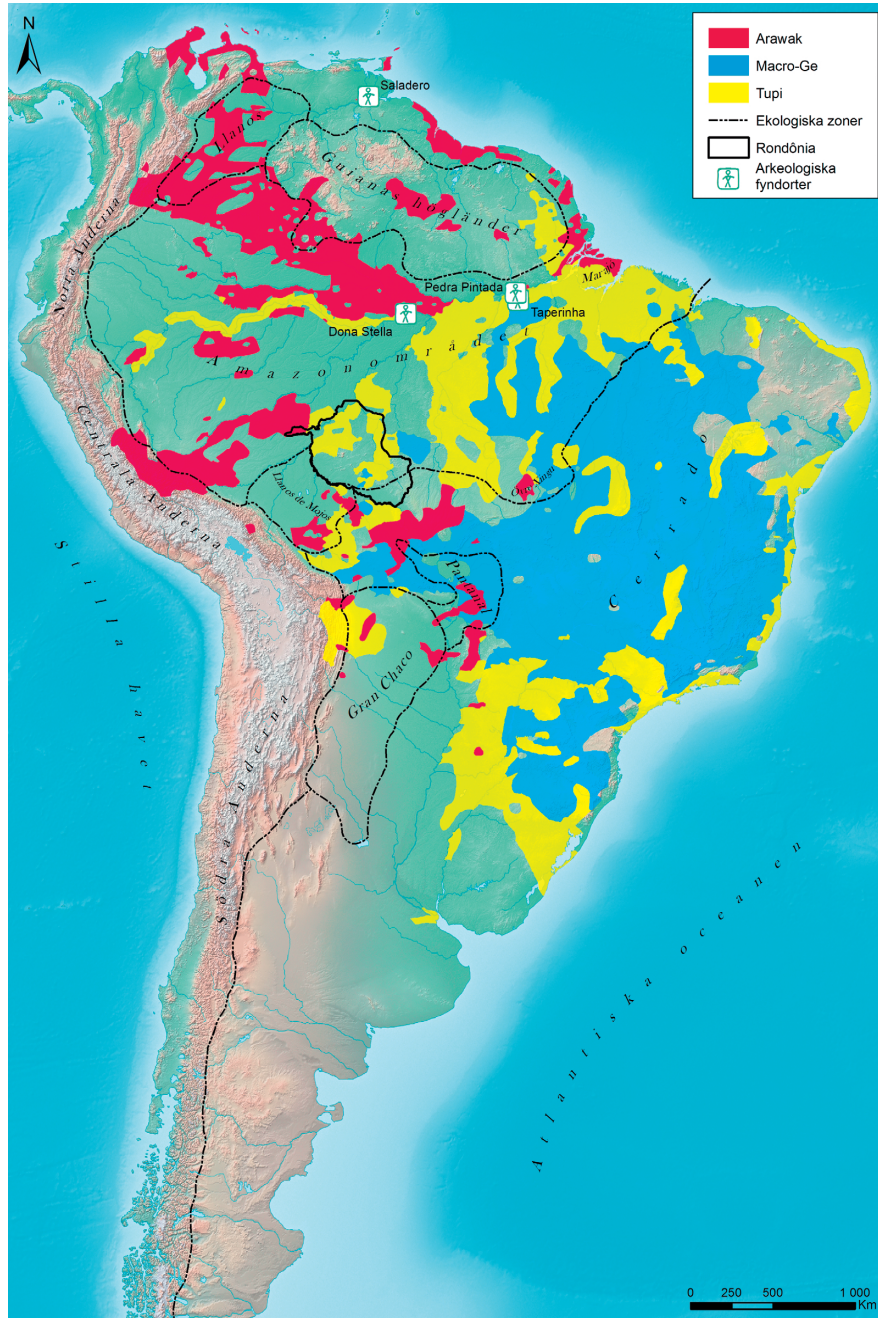
väldokumenterat fenomen i såväl nordvästra som sydvästra Amazonområdet (Santos-Granero 1998; Hill 2011).

Liksom hos många andra icke-moderna kulturer saknas hos de arawaktalande grupperna en klar åtskillnad mellan de religiösa och fysiska aspekterna av landskapet, vilka istället ingår i en sammanhållen enhet av meningsskapande natur, ständigt närvarande i människornas tillvaro. Domesticeringen av landskapet var inte bara meningsskapande för arawaktalarna själva, utan ingick även som en central komponent i ett större socioreligiöst och ekonomiskt utbytessystem som mellan 1 000 f.Kr. och 1 000 e.Kr. kom att utöva ett mycket starkt inflytande på andra grupper av urfolk i norra Sydamerika. Tillsammans med en högproduktiv jordbruksteknologi, ett effektivt utbytessystem och ett avancerat sociokulturellt och religiöst koncept baserat på sociala hierarkier och förfädersdyrkan som basen för politisk makt kom arawakspråken (vilka utgjorde centrala delar i samtliga tre fenomen) att spridas över ett enormt geografiskt område. Mångfalden och styrkan i den kulturella expansionen kom att medföra att många grupper antog hela eller delar av arawakkulturen, vilket den extensiva utbredningen av arawakspråk och domesticerade landskap i norra Sydamerika vid européernas ankomst vittnar om.

Arawakkulturen kom även att utöva ett ansenligt inflytande i den andinska regionen, vilket inte minst förekomsten av en mängd låglandsprodukter ditförda via arawakkontrollerade handelsrutter längs Andernas östsida,⁶ samt arawakinflyttandet i det högländska statusspråket puquina – vilket vid den europeiska kolonisationen talades i Inkarikets högre sociala hierarkier – vittnar om (Torero 2002; Dudley 2009:146). Längs Andernas östsida talas än idag en mängd arawakspråk och avancerade system för rituell domesticering av landskapet har dokumenterats bland annat hos de arawaktalande yanesha' (Santos-Granero 1998) vilket visar på systemets otroliga förmåga att behålla sin relevans för människor genom århundraden (fig. 1).

Arawakkulturens fragmentisering

Vid pass 800 e.Kr. hade arawakspråken och det kulturkomplex med vilket de var odelbart förknippade nått sin största geografiska utbredning. Arawakspråk talades vid denna tid i ett sammanhängande system från Stora Antillerna till Argentina och från Atlanten till Andernas östsida. De arawaktalande grupperna hade vid denna tid hunnit bygga upp ett omfattande system av intensivjordbruksteknologi som utgjorde ett ansenligt värde i det amazonska landskapet.⁷ Vid sidan av arawaktalarna hade under de första århundradena e.Kr. en annan

Figur 1. Utbredningen av språkfamiljer vid 1500 e.Kr., arkeologiska fyndorter och geografiska regioner benämnda i texten.

språkfamilj börjat expandera i södra Amazonområdet, närmare bestämt i dagens brasilianska delstat Rondônia (fig. 1). Familjen tupi hade fram till dess förblivit en mycket geografiskt begränsad enhet, trots en tidig intern uppsplittring i flera olika grenar. Vid 300–500 e.Kr. påbörjade en av grenarna, tupi-guarani, en kraftig geografisk expansion som skulle komma att följas av en mindre expansion av de tre grenarna munduruku, mawe-satere och yuruna. De resterande sex dokumenterade grenarna är till dags dato fortfarande lokaliserade i Rondônia (Eriksen & Galucio 2012).

Tupispråkens expansion genomfördes på ett helt annat sätt än arawakspråkens. Medan arawakspråken ingick i ett komplext utbytessystem med starka ceremoniella undertoner som långsamt bidrog till ökad användning och geografisk spridning av språkfamiljen var tupispråken en del av en expansiv krigarkultur. Bland arawakgrupperna prioriterades släktskap och tradition som basen för politisk makt, medan det hos tupigrupperna var insatserna på slagfältet som danade samhällets sociala hierarkier (Eriksen & Galucio 2012). De tupi-guarani-talande grupperna utvecklade snabbt en förmåga att effektivt absorbera kulturella och teknologiska element från omgivande grupper för att på så vis stärka den egna gruppens sociala status, försvarsförmåga och jordbruksproduktion. Det var därför oundvikligt att när tupispråken vid 700–800 e.Kr. nått Amazonflodens södra strand och kommit i kontakt med områdets arawaktalare en utdragen konflikt tog sin början. Initialt absorberade de tupi-guarani-talande grupperna den polykroma keramik som sedan några århundraden tillbaks tillverkades av områdets arawaktalare (Eriksen 2011; Eriksen & Galucio 2012). Ganska snart utbröt militära konflikter, vilka är synliga i det arkeologiska materialet i form av brända byar, utplånade palissader och en förändrad arkitektur i form av linjära istället för som tidigare cirkulära bosättningar längs Amazonfloden (Rebellato et al. 2009:22, 29). De militära konflikterna mellan arawak- och tupitalare längs Amazonfloden ledde sedermera till att tupigrupperna omkring 1 200 e.Kr. hade besatt stora delar av floden ända upp till dess källflöden i östra Peru (fig. 1).

I tillägg till detta hade tupi-guarani-språken expanderat längs Atlantkusten och trängt tillbaka dess ursprungliga invånare, macro-ge-talarna, till de brasilianska högländerna och de tre andra expansiva tupigrenarna, munduruku, mawe-satere och yuruna, hade besatt stora områden söder om Amazonfloden (fig. 1). Sammantaget bidrog denna utveckling till att arawakspråk i flera delar av Amazonområdet i stort sett ersattes med tupispråk, samt att det utbytessystem som tidigare förenat arawaktalande grupper över stora avstånd bröt samman och omformades till mindre lokala och regionala handelsnätverk. Intensiteten i

landskapsomdaningen minskade också markant i och med det arawakkontrollerade utbytessystems sammanbrott.

Det skulle dröja nära tusen år innan den intensitet i landskapsomvandlingen som Amazonområdet upplevde under arawakkulturens expansion mellan 1 000 f.Kr. och 1 000 e.Kr. återigen skulle uppträda. Mellan 1 000 och 1 500 e.Kr. präglades regionen av konflikter och de viktigaste socioekonomiska framstegen gjordes i det andinska området. I och med den europeiska kolonisationen och den demografiska kollaps som följde därpå reverserades landskapsomvandlingen och tidigare hävdade marker blev föremål för igenväxning. Det är framförallt detta hävdupphörande som är upphov till 1900-talets bild av Amazonområdet som en orörd vildmark sparsamt befolkad med små, mobila grupper av urfolk.

Slutsats

Den genomgång av det arkeologiska och lingvistiska material som föreliggande artikel presenterar ger en ny bild av den inhemska landskapsomvandlingen av Amazonområdet och av de centrala mekanismer som varit mest betydelsefulla för dess genomförande. Det kulturkomplex som omgav språkfamiljen arawak under dess expansion bär ansvaret för stora delar av det domesticerade landskap som det sydamerikanska låglandsområdet i mångt och mycket präglades av under sen förhistorisk tid. Sedan arawakkulturens fragmentisering omkring 1 000 e.Kr. har den mänskliga hävdpåverkan i Amazonområdet ständigt minskat, fram tills det att dagens extraktionsekonomiska processer återigen har vänt utvecklingen. Det är författarens förhoppning att framtida studier kommer att bidra till en än mer detaljerad förståelse av Amazonområdets antropogena landskapsomvandling, samt av de sociokulturella mekanismer som är en oskiljaktig del av dess initiering och genomförande.

Noter

- 1 "By Present", det vill säga antal år innan 1950 e.Kr. enligt den internationella standarden för angivelse av ¹⁴C-dateringar.
- 2 Denna term används som samlingsnamn för det höglands- och kustområde i norra Sydamerika som omfattar delar av Venezuela, Guyana, Surinam, Franska Guyana och Brasilien (fig. 1).
- 3 Under det första milleniet e.Kr. skulle intensivjordbruket på de periodvis översvämmade kustslätterna även utvecklas till storskaliga system av *raised fields* (Rostain & Versteeg 2004:234; Rostain 2008:284; Versteeg 2008:307). I detta område placerades även bosättningarna på konstgjorda holmar i landskapet och vägbankar som förband bosättningar och odlingssystem konstruerades (ibid.).

- 4 En tvärvetenskaplig undersökning av lingvistiskt och arkeologiskt material associerat med arawaktalare (Carling et al. 2012) visar bland annat att lexikala likheter mellan arawakspråk i olika delar av Amazonområdet härstammar från detta regionala utbytessystem.
- 5 Ytterligare en variant på kombinationen förfäder/aska kan hämtas från de arawaktalande guayupe and sae i nordvästra Amazonområdet, vilka under historisk tid kremerade sina avlidna och drack deras aska blandad med öl (Kirchhoff 1948:387f).
- 6 Längs dessa handelsleder transporterade en sociokulturell grupp med ett eget språk, kallawalla, låglandsprodukter med farmaceutiska och hallucinogena egenskaper till de andinska kulturerna. Kallawalla är ett blandspråk baserat på arawakdialekter och quechua (Gordon 2005).
- 7 För en utförlig diskussion av relationen mellan de arawakskapade markbundna kapitalen och områdets socioekonomiska och kulturella utveckling, se Hornborg et al. 2012.

Referenser

- Arroyo-Kalin, M., E.G. Neves & W.I. Woods. 2009. Anthropogenic Dark Earths of the Central Amazon Region: Remarks on Their Evolution and Polygenetic Composition. I: *Amazonian Dark Earths: Wim Sombroek's Vision*. W.I. Woods, W.G. Teixeira, J. Lehmann, C. Steiner, A. WinklerPrins & L. Rebellato, red. New York: Springer, s. 99–125.
- Boomert, A. 2000. *Trinidad, Tobago and the Lower Orinoco Interaction Sphere: An archaeological/ethnohistorical study*. Ph.D. dissertation, Leiden: University of Leiden.
- Bush, M.B., M.C. Miller, P.E.D. Oliveira & P.A. Colinvaux. 2000. Two histories of environmental change and human disturbance in eastern lowland Amazonia. *The Holocene* 10(5), s. 543–553.
- Carling G., L. Eriksen, A. Holmer & van de Weijer, J. Implementing the matrix model: The method of contrasting linguistic and archaeological data by means of GIS and cluster analysis of the Arawakan language family. I: *Comparing Approaches to Measuring Linguistic Differences*. Saxena, A. & L. Borin, red. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. (Under utgivning.)
- Dudley, M. 2009. Intermediation, Ethnogenesis and Landscape Transformation at the Intersection of the Andes and the Amazon: The Historical Ecology of the Lecos of Apolo, Bolivia. I: *Mobility and Migration in Indigenous Amazonia: Contemporary Ethnoecological Perspectives*. M.N. Alexiades, red. Oxford/New York: Berghahn Books, s. 141–166.
- Eden, M.J., E. Bray, L. Herrera & C. McEwan. 1984. Terra Preta Soils and Their Archaeological Context in the Caqueta Basin of Southeast Colombia. *American Antiquity* 49(1), s. 125–140.
- Erickson, C.L. 2006. The domesticated landscapes of the Bolivian Amazon. I: *Time and complexity in historical ecology: Studies in the Neotropical lowlands*. W. Balée & C.L. Erickson, red. New York: Columbia University Press, s. 235–278.
- Eriksen, L. 2011. *Nature and Culture in Prehistoric Amazonia: Using G.I.S. to reconstruct ancient ethnogenetic processes from archaeology, linguistics, geography, and ethnohistory*. PhD-thesis. Lund: Human Ecology Division, Lund University.
- Eriksen, L., & S. Danielsen. 2012. The Arawakan Matrix. I: *The Native Languages of South America: Origins, Development, Typology*. L. O'Connor & P. Muysken, red. (Under utgivning.)
- Eriksen, L., & A.V. Galucio. 2012. The Tupian Expansion. I: *The Native Languages of South America: Origins, Development, Typology*. L. O'Connor & P. Muysken, red. (Under utgivning.)
- Gassón, R.A. 2002. Orinoquia: The Archaeology of the Orinoco River Basin. *Journal of World Prehistory* 16(3), s. 237–311.

- Glaser, B., & W.I. Woods, red. 2004. *Amazonian dark earths: Explorations in space and time*. Berlin: Springer.
- Gordon, R.G., red. 2005. *Ethnologue: Languages of the World, Fifteenth edition*. Dallas: SIL International. Online-version tillgänglig på: <http://www.ethnologue.com/>.
- Hill, J.D. 1996. Ethnogenesis in the northwest Amazon: An emerging regional picture. I: *History, power, and identity: Ethnogenesis in the Americas, 1492-1992*. J.D. Hill, red. Iowa City: University of Iowa Press, s. 142-160.
- Hill, J.D. 2002. Shamanism, colonialism, and the wild woman: Fertility cultism and historical dynamics in the upper Rio Negro region. I: *Comparative Arawakan histories: Rethinking language family and culture area in Amazonia*. J.D. Hill & F. Santos-Granero, red. Urbana: University of Illinois Press, s. 223-247.
- Hill, J.D. 2009. Materializing the Occult: An Approach to Understanding the Nature of Materiality in Wakuénai Ontology. I: *The Occult Life of Things: Native Amazonian Theories of Materiality and Personhood*. F. Santos-Granero, red. Tucson: University of Arizona Press, s. 235-261.
- Hill, J.D. 2011. Sacred Landscapes as Environmental Histories in Lowland South America. I: *Ethnicity in ancient Amazonia: Reconstructing past identities from archaeology, linguistics, and ethnohistory*. A. Hornborg & J.D. Hill, red. Boulder: University Press of Colorado.
- Hill, J.D., & J-P. Chaumeil. 2011. Overture. I: *Burst of Breath: Indigenous Ritual Wind Instruments in Lowland South America*. J.D. Hill & J-P. Chaumeil, red. Lincoln: University of Nebraska Press, s. 7-48.
- Hornborg, A. 2005. Ethnogenesis, regional integration, and ecology in prehistoric Amazonia. *Current Anthropology* 46(4), s. 589-620.
- Hornborg, A., & L. Eriksen. 2011. An Attempt to Understand Panoan Ethnogenesis in Relation to Long-term Patterns and Transformations of Regional Interaction in Western Amazonia. I: *Ethnicity in Ancient Amazonia: Reconstructing Past Identities from Archaeology, Linguistics, and Ethnohistory*. A. Hornborg & J.D. Hill, red. Boulder: University Press of Colorado, s. 129-151.
- Hornborg, A., L. Eriksen & R. Bogadottir. 2012. Correlating Landesque Capital and Ethnopolitical Integration in Pre-Columbian South America. I: *Proceedings of the conference: The Historical Ecology Of Landesque Capital: An international and interdisciplinary workshop. September 21-23, 2011 at the Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala*. (Under utgivning.)
- Kirchhoff, P. 1948. The Guayupé and Sae. I: *Handbook of South American Indians, vol. 4: The Circum-Caribbean Tribes*. J.H. Steward, red. Washington D.C.: Smithsonian Institution, s. 385-391.
- Lathrap, D.W. 1970. *The Upper Amazon*. London: Thames and Hudson.
- Lehmann, J., D.C. Kern, B. Glaser & W.I. Woods, red. 2003. *Amazonian dark earths: Origin, properties, management*. Dordrecht: Kluwer.
- Lewis, P.M., red. 2009. *Ethnologue: Languages of the World, Sixteenth edition*. Dallas: SIL International. Online-version tillgänglig på: <http://www.ethnologue.com/>.
- Morey, R., & N.C. Morey. 1975. Relaciones comerciales en el pasado en los llanos de Venezuela y Colombia. *Montalbán* 4, s. 533-563.
- Neves, E.G., & J.B. Petersen. 2006. Political Economy and Pre-Columbian Landscape Transformations in Central Amazonia. I: *Time and complexity in historical ecology: Studies in the Neotropical lowlands*. W. Balée & C.L. Erickson, red. New York: Columbia University Press, s. 279-309.

- Oliver, J.R. 2008. The Archaeology of Agriculture in Ancient Amazonia. I: *Handbook of South American Archaeology*. H. Silverman & W.H. Isbell, red. New York: Springer, s. 185–216.
- Petersen, J.B., E.G. Neves & M.J. Heckenberger. 2001. Gift from the past: Terra preta and prehistoric Amerindian occupation in Amazonia. I: *Unknown Amazon: Culture in nature in ancient Brazil*. C. McEwan, C. Barreto & E.G. Neves, red. London: British Museum Press, s. 86–105.
- Petersen, J.B., E.G. Neves & R.N. Bartone. 2004. An Overview of Amerindian Cultural Chronology in the Central Amazon. Paper presented at the annual meeting of the Society for American Archaeology, Montreal 2004.
- Piperno, D.R. & D.M. Pearsall. 1998. *The Origins of Agriculture in the Lowland Neotropics*. San Diego: Academic Press.
- Plew, M.G. 2005. *The Archaeology of Guyana*. Oxford: BAR International Series 1400.
- Rebellato, L., W.I. Woods & E.G. Neves. 2009. Pre-Columbian Settlement Dynamics in the Central Amazon. I: *Amazonian Dark Earths: Wim Sombroek's Vision*. W.I. Woods, W.G. Teixeira, J. Lehmann, C. Steiner, A. WinklerPrins & L. Rebellato, red. New York: Springer, s. 15–31.
- Redmond, E.M., R.A. Gassón, & C.S. Spencer. 1999. A Macroregional View of Cycling Chiefdoms in the Western Venezuelan Llanos. I: *Complex Politics in the Ancient Tropical World*. E.A. Bacus & L.J. Lucero, red. Arlington: Archaeological Papers of the American Anthropological Association, number 9, s. 109–129.
- Roosevelt, A.C. 1997. *The Excavations at Coroza, Venezuela: Stratigraphy and Ceramic Seriation*. New Haven: Department of Anthropology and the Peabody Museum. Yale University.
- Roosevelt, A.C., M. Lima da Costa, C. Lopes Machado, M. Michab, N. Mercier, H. Valladas, J. Feathers, W. Barnett, M. Imazio da Silveira, A. Henderson, J. Silva, B. Chernoff, D.S. Reese, J.A. Holman, N. Toth & K. Schick. 1996. Paleoindian Cave Dwellers in the Amazon: The Peopling of the Americas. *Science* 272(5260), s. 373–384.
- Rostain, S. 2008. The Archaeology of the Guianas: An Overview. I: *Handbook of South American Archaeology*. H. Silverman & W.H. Isbell, red. New York: Springer, s. 279–302.
- Rostain, S. & A.H. Versteeg. 2004. The Arauquinoid Tradition in the Guianas. I: *Late Ceramic Age Societies in the Eastern Caribbean*. A. Delpuech & C.L. Hofman, red. Oxford: BAR International series 1273/Paris Monographs in Archaeology 14, Archaeopress, s. 233–250.
- Santos-Granero, F. 1998. Writing history into the landscape: Space, myth, and ritual in contemporary Amazonia. *American Ethnologist* 25, s. 128–148.
- Santos-Granero, F. 2002. The Arawakan matrix: Ethos, language, and history in native South America. I: *Comparative Arawakan histories: Rethinking language family and culture area in Amazonia*. J.D. Hill & F. Santos-Granero, red. Urbana: University of Illinois Press, s. 25–50.
- Schaan, D.P. 2008. The non-agricultural chiefdoms of Marajo Island, I: *Handbook of South American Archaeology*. H. Silverman & W.H. Isbell, red. New York: Springer, s. 339–357.
- Spencer, C.S. 1998. Investigating the development of Venezuelan Chiefdoms. I: *Chiefdoms and Chieftaincy in the Americas*. E.M. Redmond, ed. Gainesville: University Press of Florida, s. 104–137.
- Spencer, C.S., & E.M. Redmond. 1992. Prehispanic Chiefdoms of the Western Venezuelan Llanos. *World Archaeology* 24(1), s. 134–157.
- Torero, A.A. 2002. *Idiomas de los Andes: Lingüística e historia*. Instituto Francés de Estudios Andinos. Lima: Editorial Horizonte.
- Versteeg, A.H. 2008. Barrancoid and Arauquinoid Mound Builders in Coastal Suriname.

- I: *Handbook of South American Archaeology*. H. Silverman & W.H. Isbell, red. New York: Springer, s. 303–318.
- Williams, D. 2003. *Prehistoric Guiana*. Kingston: Ian Randle Publishers.
- Woods, W.I., W.G. Teixeira, J. Lehmann, C. Steiner, A. WinklerPrins & L. Rebellato, red. 2009. *Amazonian Dark Earths: Wim Sombroek's Vision*. New York: Springer.
- Wright, R.M. 2011. Arawakan Flute Cults of Lowland South America: The Domestication of Predation and the Production of Agentivity. I: *Burst of Breath: Indigenous Ritual Wind Instruments in Lowland South America*. J.D. Hill & J-P. Chaumeil, red. Lincoln: University of Nebraska Press, s. 325–356.

Marianne Gullberg

Att ha språket i sin hand

Vad gester avslöjar om vuxen andraspråksinlärning

[...] the Hand, that busie instrument, is most talkative [...]
as if Man had another mouth or fountaine of discourse in his Hand.
John Bulwer, *Chirologia*, 1644

Inledning

När vi talar, gestikulerar vi vanligtvis också. Språkbrukare samordnar tal och gester på systematiska och icke-triviala sätt. Trots att gester är en normal del av vårt språkbruk, har de rönt förvånansvärt lite uppmärksamhet i studiet av vuxnas inlärning av ett andraspråk (L2). Traditionellt har gester setts som "paralingvistiska" och därför utanför språkvetenskapens kärnområde. Denna syn har också inneburit att de inte betraktats som relevanta för studiet av vuxen språkinlärning. I den mån man diskuterat gester i inlärningssammanhang har det typiskt varit som kulturspecifika beteenden (till exempel franska gester, Wylie, 1977), som en pedagogisk praktik för att förbättra förståelse (Harris, 2003) eller i samband med bedömning av språkfärdighet (Jenkins & Parra, 2003). I de flesta fall har gester ansetts sakna teoretisk betydelse för studiet av L2-inlärning. Men samtida gestforskning ger vid handen att gester kan vara högst relevanta för inlärningsforskning. Gester betraktas numera inte (enbart) som paralingvistiska, utan som tätt knutna till språk och tal (Goldin-Meadow, 2003b; Kendon, 2004; McNeill, 1992). De anses också ha viktiga funktioner både för samtalspartners och för talare. Detta i sin tur innebär att gester blir relevanta för teoretiska diskussioner av både interaktiva och psykolingvistiska frågeställningar kring vuxen språkinlärning.

En snabbkurs i gestlära

Gester definieras typiskt som symboliska rörelser relaterade till det vi försöker uttrycka, rörelser som betraktas som kommunikativt relevanta av åskådare (Kendon, 2004; McNeill, 1992). Denna definition utesluter praktiska handlingar men också självreglerande rörelser som att dra sig i örsnibben. Gester kan beskrivas strukturellt i termer av vilken artikulator som rör sig (till exempel handen, huvudet), dess konfiguration (till exempel handens form), artikulationsställe (var i rummet gesten utförs), och rörelsens form och riktning. Rörelsen kan också analyseras i rörelsefaser som förberedelse, nucleus (engelska *stroke*), retraktion och håll (engelska *hold*) (Kendon, 1980; Kita, Van Gijn, & Van der Hulst, 1998).

Gester kategoriseras ofta också semiotiskt (Kendon, 2004). Representerande gester anger någon aspekt av det omtalade genom ikonisk avbildning eller spatial närhet (ikoniska, metaforiska och deiktiska gester). Rytmska gester (taktslag) skanderar och ger eftertryck, medan interaktiva gester hänvisar till någon del av samtalet i sig. Gester uppvisar också olika grader av konventionalisering. Helt konventionaliserade gester som Churchills berömda segergest ("V-tecknet") utgör par av form-betydelse precis som ord (så kallade emblem, Ekman & Friesen, 1969). Kulturspecifika former av pekning och nickning är delvis konventionaliserade (Maynard, 1990; Wilkins, 2003). Icke-konventionaliserade gester utan etablerade normer kallas ofta bara talrelaterade gester. Det är de rörelser vi utför spontant när vi talar och ofta inte är medvetna om.

Gester har traditionellt ansetts fylla främst kommunikativa funktioner för samtalspartnern som att främja förståelse (Riseborough, 1981) eller reglera turtagning i samtal (Duncan, 1972). Nyare forskning tyder dock på att gester också fyller kognitiva funktioner för talare själva som att underlätta planering av vad man tänker säga (Hostetter & Alibali, 2004) och att hitta ord (Krauss & Hadar, 1999). Interaktiva och kognitiva funktioner är förstås inte ömsesidigt uteslutande (Kendon, 1994).

Precis som tal påverkas gester av en rad psykosociala, kontextuella och kulturella faktorer. Kulturella normer bidrar till att skapa kulturspecifika gestrepertoarer. Talare från samma kulturella bakgrund gestikulerar anmärkningsvärt likartat när andra faktorer hålls konstanta. Kulturella normer för gesters form avspeglas tydligast i kulturspecifika emblem (till exempel Morris, Collett, Marsh, & O'Shaughnessy, 1979), men även i andra gester som nickningar, huvudskakningar och pekning (Kendon, 2002; Maynard, 1990; Wilkins, 2003).

Gester, språk och tal

Gester, språk och tal ses i allt högre grad som sammankopplade i produktion, förståelse och utveckling. Det finns mycket stöd för att modaliteterna utgör en integrerad ensemble (Kendon, 2004; McNeill, 1992). Gester är ett talarfenomen – vi gestikulerar när vi talar, inte när vi är tysta. Gester fyller också språkliga funktioner som att ge innehåll till deiktiska uttryck (*den var så här stor!*). Vidare är gester semantiskt och temporalt samordnade med tal, vilket innebär att modaliteterna uttrycker likartad betydelse samtidigt. Denna samordning är minutiös. En talare som säger *Han tryckte in knappen* kan till exempel lyfta sin hand medan hon säger *han*, hålla den stilla medan hon säger *tryckte*, för att sedan utföra själva gesten, en inåtgående rörelse, samtidigt som hon säger *in*. Gesten förebreds alltså och väntar sedan på att talet skall hinna ifatt så att tal och gest kan uttrycka samma betydelse samtidigt. Omvänt avbryts pågående gester om talet avbryts till exempel av stamning (Mayberry & Jaques, 2000). Denna minutiösa samordning tyder på att tal och gester planeras och bearbetas som en helhet.

Den bimodala samordningen får också tvärspråkliga konsekvenser. I den mån olika språk uttrycker olika betydelse, så varierar också gesters form och distribution systematiskt (Kita, 2009 för en översikt). En nederländsk talare gestikulerar till exempel annorlunda än en fransk talare när de talar om placering (till exempel *att ställa en skål på bordet*). Nederländare måste välja ett av två verb (*zetten* 'sätta/ställa' eller *leggen* 'lägga') beroende på föremålets form och orientering. Deras gester speglar föremålets relevans och uttrycker typiskt både föremålets form i en handkonfiguration och förflyttningens riktning. Fransmän däremot har bara ett verb, *mettre* 'placera'. Föremålet är irrelevant för detta verb och franska gester uttrycker också typiskt bara riktningen med öppen hand eller en pekning (Gullberg, 2011a). Talare av olika språk gestikulerar därmed olika inte bara av kulturella utan också av språkliga skäl. Gestrepertoarer är alltså också språkspecifika.

Gesters koppling till språk syns vidare i att de påverkar språkförståelse (Kelly, Barr, Breckinridge Church, & Lynch, 1999). Information som förmedlats enbart i gester kan återges i tal eller i gest vid återberättelser (Cassell, McNeill, & McCullough, 1999). Neurokognitiva studier tyder också på att hjärnan bearbetar tal och gester som en enhet och på samma sätt som tal (se artiklar i Özyürek & Kelly, 2007).

Gester och tal utvecklas också parallellt i barndomen. I de tidigaste stadierna av språkutveckling förebådar gester tal (Iverson & Goldin-Meadow, 2005), men när språkutvecklingen tar fart blir gestproduktionen mer komplex

och diversifierad i takt med att talet utvecklas (Jancovic, Devoe, & Wiener, 1975).

Sammantaget tyder forskningsrönen därmed på en tät koppling mellan tal, gester och språk. Även om man debatterar relationens natur, så är kopplingen i sig ställd bortom allt tvivel. Den robusta relationen mellan tal och gest och de systematiska tvärspråkliga och tvärkulturella gestrepertoarerna öppnar nya möjligheter för studiet av L2-inläring. Gester kan ses som ett verktyg för att förstå inlärningsprocesser men också som en mekanism för inläring.

Ett verktyg för att förstå inläring 1: Problemlösning

Det är en populär föreställning att gester huvudsakligen kompenserar för språkliga problem. Även om det är uppenbart att inte alla (L2-)gester drivs av kompensatoriska behov, så kan L2-talare använda gester strategiskt. Användningen är dock mera komplex än väntat. L2-talare använder gester för att kompensera för lexikala brister, lindra grammatiska svårigheter, och för att hantera bristande flyt i talproduktionen (Gullberg, 1998; 2011b).

Gester kan lösa lexikala problem, men tvärtemot förväntningarna ersätter L2-talare inte tal med gester. Istället samordnar de gester med talade strategier (till exempel *hon vill ge huset en ny färg* med en målande gest i stället för *hon vill måla*). L2-talare använder gesterna för att få lexikal hjälp från samtalspartnern. Dessa lösningar fungerar både för konkreta och abstrakta begrepp om det finns tillräcklig delad bakgrundsförståelse mellan deltagarna i samtalet.

L2-talare löser också grammatiska problem med gester, till exempel problem med tempus. L2-talare kan skapa exakta visuella temporala relationer genom att med gester etablera rumsliga tidsaxlar (framåt och högerut är framtid; bakåt och vänsterut är dåtid). Genom att peka på punkter på dessa axlar kan de uttrycka så komplexa ting som pluskvamperfekt även i avsaknad av adekvat temporal morfologi. Dessa lösningar är också samordnade med tal men involverar sällan samtalspartnern aktivt.

L2-talare har också ofta problem med bristande talflyt och tystnad. Sådana svårigheter hanteras med pragmatiska gester. Dessa är ofta cirklande rörelser (handed eller fingrar) som uppträder i tystnad eller med tvekljud som öh, mm. Gesten anger att inlärares letar efter ett ord, men den cirklande rörelsen säger inte något om innehållet i det sökta ordet, utan bara att ett ord sökes. Pragmatiska gester hanterar samtidigt turtagning då de effektivt hindrar samtalspartnern från att gripa ordet trots att L2-talaren är tyst (Duncan, 1972).

Olika typer av svårigheter har alltså olika gestuella lösningar. En noggrann

kartläggning av L2-talares gester kan bidra pedagogiskt till att etablera färdighetsprofiler.

Ett verktyg för att förstå inläring 2: Tvärspråkligt inflytande eller transfer

En viktig teoretisk fråga i L2-forskning är vilken roll det första språket (L1) spelar för utvecklingen av och egenskaperna hos ett nytt språk. Fenomenet kallas tvärspråkligt inflytande eller transfer (Jarvis & Pavlenko, 2008; Kellerman & Sharwood Smith, 1986). Det klassiska exemplet är brytning, där ljudsystemet från L1 tränger sig in i L2. En stor litteratur dokumenterar liknande effekter i en rad språkliga domäner. En gren undersöker skärningspunkten mellan semantik och morfosyntax och granskar hur representationer i flera språk interagerar, om målspråkliga former nödvändigtvis har målspråkliga betydelser, och hur eventuell omorganisation av betydelser ser ut (Jarvis & Pavlenko, 2008; Odlin, 2003). Föga överraskande finner man ofta att även avancerade L2-talare fortsätter att uttrycka betydelse som är typisk för L1 snarare än L2, och ofta i strukturer som också är typiska för L1 snarare än L2. Danska inlärare av spanska försöker till exempel ibland lägga till riktningspartiklar som *arriba* 'upp' i L2 spanska efter danskt mönster (*el niño fue arriba de un árbol* 'pojken gick upp i ett träd' efter danskans *drengen klatrede op i et træ*) i stället för att använda ett riktningsverb som *subir* 'bestiga' som är typiskt på spanska (*el niño subió a un árbol* 'pojken besteg trädet'; Cadierno & Ruiz, 2006:213).

Många studier visar alltså att L2-talares ord har andra betydelser än L1-talares. Frågan kvarstår dock ofta vari skillnaden består. Det vill säga, studier visar ofta vad L2-talare *inte* menar och mindre ofta vad de faktiskt menar. Gester kan dock belysa vad L2-fomer verkligen betyder. Vi har redan sett att gester uttrycker språksspecifik betydelse och speglar de betydelseelement som är relevanta för talare. Två språk med olika betydelserepresentationer bör uppvisa olika gestmönster. Om L2-talare har utvecklat målspråklig betydelse, så bör deras gester också vara målspråkliga. Enligt denna logik ger gesters form och temporala samordning nya möjligheter att studera vilken semantisk information L2-talare faktisk opererar med. Studier som undersöker L2-talares tal och gester kan därmed ge en mer detaljerad bild av tvärspråkligt inflytande (Gullberg, 2008 för en översikt).

Studier visar till exempel att L2-talare vars talade former är målspråkliga ibland ändå producerar gester som är L1-lik. Nederländska och franska talare gestikulerar annorlunda när de talar om placering, som vi sett ovan. Nederländ-

ska L2-talare av franska använder alla typiskt det franska placerings verbet *mettre* 'placera' korrekt. Många fortsätter ändå att gestikulera på nederländskt vis med inkorporerat föremål i gesten. Detta antyder att de använder *mettre* som om verbet ibland betydde nederländskt *zetten* och ibland *leggen*. De överför alltså en L1-baserad verbbetydelse till L2. Andra L2-talare, däremot, gestikulerar också på franskt vis, det vill säga utan något objekt. Detta tyder på att de organiserat om verbbetydelsen, bort från L1 (föremål och riktning) mot det franska L2-målet (enbart riktning) (Gullberg, 2009). Viktigt är att varken L1-inflytandet eller omorganisationen skulle ha uppmärksamats utan gestanalysen, eftersom inlärarnas tal var målspråklikt.

Gestanalys bidrar också i studier som granskar inflytande i den motsatta riktningen, från L2 till L1 (till exempel Cook, 2003). Detta "omvända" inflytande är mindre undersökt. Brown & Gullberg (2008) undersökte japanska inlärare av L2 engelska, bosatta antingen i Japan eller i USA, men matchade med avseende på formell färdighet. Studien visade att japanska talare som kunde engelska fördelade information om rörelsesätt (*klättra* kontra *gå upp*) annorlunda i tal och gest i sitt L1, japanska, jämfört med enspråkiga talare av japanska. Tolkningen var att närvaron av engelska hos dessa talare påverkade deras språkrepresentationer i modersmålet vilket avspeglades i ett annat tal- och gestmönster än hos enspråkiga. Dessa överraskande resultat tyder på att även blygsam kunskap om ett annat språk kan ändra på inföddas representationer och att det inte krävs fullfjädrad tvåspråkighet för att detta skall ske. Eftersom ingen skillnad sågs mellan japanska talare med kunskaper i engelska bosatta i Japan eller i USA, måste man också anta att gester speglar förändringar i språkliga snarare än kulturella representationer.

Gester öppnar således nya vägar att studera detaljer i inlärares representationer och kastar nytt ljus över den teoretiska frågan om tvärspråkligt inflytande och transfer.

Ett verktyg för att förstå inläring 3: Generella inlärningsfenomen

En annan forskningsgren undersöker inlärningsfenomen som är gemensamma för alla inlärare på ett givet utvecklingsstadium oavsett L1 och L2. Här undersöker man L2-talares språkbruk som en egen systematisk och regelbunden varietet (Klein & Perdue, 1997). Gester bidrar även här.

Det är till exempel svårt för L2-talare i nybörjarstadiet att skapa sammanhängande och kohesiv diskurs. L2-talare är ofta överexplicita. Istället för att

växla mellan lexikala nominalfraser (NF) och pronomen (*pojken sprang och han ramlade*) för att markera bibehållen referens (Givón, 1984), skapar de ofta kedjor av lexikala NF (*pojken sprang och pojken ramlade*). Dessa kedjor av lexikala NF i L2 leder till svårtolkad diskurs då NF läses som syftande på två olika referenter. Intressant nog är L2-talare i detta skede också gestuellt över-explicita. Infödda talare markerar lexikala NF med lokalisering gester som förankrar en ny referent i rummet vid introduktionen. När de hänvisar tillbaka till referenten med ett pronomen, förekommer inga gester. L2-talare, däremot, lokaliserar referenter gestuellt vid varje omnämnande (Gullberg, 2006a). Man har föreslagit att L2-talare använder lexikala NF för att undvika tvetydighet (Williams, 1988). Den gestuella övertydligheten skulle därmed kunna vara en strategi för att förtydliga det svårtolkade talet. Men när man manipulerar huruvida samtalspartners kan se L2-talarnas gester eller inte, finner man att detta varken påverkar tal eller gestfrekvens hos L2-talare. Däremot påverkas gesternas spatiala egenskaper. Gesterna blir mera distinkta och spatialt åtskilda när de kan ses (Gullberg, 2006a). Resultaten tyder på att L2-produktion formas av ett komplext samspel mellan kommunikativa faktorer (undvik tvetydighet) och psykologiska faktorer (kunskap om pronomen, diskursplanering). Återigen, detaljerna i samspelet avslöjas enbart genom att kombinera tal- och gestanalys.

Gester för inläring: Hjälper det att se och producera gester?

En annan fråga av teoretisk betydelse är i vilken utsträckning gester bidrar till språkinläring.

Det finns numera betydande bevis för att betraktare avläser och bearbetar gestinformation. Gester förbättrar till exempel förståelse för infödda talare i bullriga eller tvetydiga sammanhang (Kelly, et al., 1999; Rogers, 1978). De verkar också främja förståelse för L2-lyssnare. Sueyoshi och Hardison (2005) fann att nybörjare förstod en föreläsning om keramik på L2-engelska bättre när gester var närvarande. De har också mer nytta av gester än L2-lyssnare med högre språkfärdighet. Färdighetsnivå spelar därmed en roll för hur betydelsefulla gester är, och det är också möjligt att effekten är större för lexikalt än för grammatiskt innehåll (Musumeci, 1989).

Det är också troligt att gester i inflödet underlättar inläring. Studier har visat att både barn och vuxna lär sig mer om matematik och nya adjektiv om förklaringar åtföljs av gester än om gester saknas (Goldin-Meadow, 2003a; O'Neill, Topolovec, & Stern-Cavalcante, 2002). Mycket få studier har dock undersökt om det påverkar L2-inläring att se gester. Två studier visar att L2-inlärare,

både barn och vuxna, lär sig signifikant fler ord om orddefinitionen åtföljs av gester (Allen, 1995; Tellier, 2008). Gesterna måste dock vara relevanta för ordbetydelsen (Kelly, McDevitt, & Esch, 2009). Inlärare som får en definition med en gest vars form stämmer med betydelsen (*nobu* 'dryck' med lyfta-glas-till-munnen-gest) lär sig fler ord än de som ser en gest vars form inte stämmer med betydelsen (*nobu* 'dryck' med hand-framför-ansiktet-gest). Det är således inte närvaron av rörelse som är avgörande utan att rörelsen är semantiskt motiverad.

Det finns också stöd för att det gynnar inläring att producera gester. L1-talare, både barn och vuxna, som gestikulerar samtidigt som de resonerar om matematik lär sig bättre än de som inte gör det (Goldin-Meadow, 2003a). Det har ofta spekulerats i att gestproduktion också skulle förbättra L2-inläring men nästan ingen har testat dessa förslag. Tellier (2008) visade att barn lär sig fler ord om de ser gester med ordförklaringar, men också att barn som själva återger gesterna lär sig fler ord än de som inte gestikulerar. Det här är ett område i stort behov av mer forskning eftersom de potentiella teoretiska och pedagogiska implikationerna är stora.

Möjliga förklaringar till gesters effekt på inläring är att gester fångar uppmärksamheten, ger semantisk redundans och engagerar fler sinnen genom att förankra tal i konkreta, fysiska upplevelser (Hostetter & Alibali, 2004), vilket i sin tur antas ge rikare minnesspår (Clark & Paivio, 1991). Neurokognitiva studier stödjer antagandet att aktivering av flera representationer är betydelsefullt. Samma områden i hjärnan aktiveras när man observerar andras handlingar och (sannolikt) gester som när man utför dem själv (Pulvermüller, 2005; Rizzolatti & Craighero, 2004). Detta bidrar till att förankra upplevelsen och inläringen. Om man dessutom utför gesten själv aktiveras förstås visuella och motoriska komponenter i ännu högre grad och främjar därför potentiellt (språk-)lärande ännu mer.

Gestutmaningen

Låt mig återvända till frågan om vad gester avslöjar om vuxen L2-inläring. Ett svar är att gester är en naturlig del av all språklig aktivitet och därför bör uppmärksammas för att undvika att vi beskriver och studerar enbart halva språkbruket. Ett annat svar är att gester gör det möjligt att belysa gamla frågor i inlärningsforskningen på nya sätt. Gester kan studeras som ett system att läras in, de är ett verktyg för att belysa inlärningsprocesser, och de är en möjlig mekanism för inläring. Jag har inte diskuterat den första aspekten här. Men om tal och gester tillsammans utgör en språklig ensemble med kultur- och språkspecifika

gestrepertoarer, så innebär språkinläring också att lära sig en ny gestrepertoar (von Raffler-Engel, 1980). Det är dock en outforskad fråga i vilken utsträckning L2-inlärare faktiskt lär sig förstå och producera gestrepertoarer (jämför Gullberg, 2006b). Gester som analysverktyg och som inlärningsmekanism är däremot uppenbart relevanta för teoretiska frågeställningar kring L2-inläring. Gestanalys belyser detaljer i inlärares kunskapsrepresentationer och kastar nytt ljus över samspelet mellan olika språkliga nivåer. Gestanalys gör det också möjligt att studera hur kommunikativa och psykolingvistiska faktorer samverkar för att forma inlärningsfenomen.

Gester är således väsentliga. Men de är också en utmaning för teorier och modeller av andraspråksinläring. Många empiriska frågor är helt outforskade, och mycket arbete återstår för att öka vår kunskap om repertoarer och variation i gestuell perception och produktion. Metodologisk stringens är avgörande för dessa strävanden och gester ökar tveklöst den metodologiska bördan på empiriska studier. Teoretiskt sett höjer gester ribban till exempel för konstrukter som *slutlig färdighetsnivå* och *målspråkslikhet* (Birdsong, 2005) genom att utvidga antalet dimensioner längs vilka inlärare kan variera och bedömas. Gester tvingar oss också att vidga inlärningsbegreppet och öppnar för en nödvändig dialog med andra discipliner som psykologi och neurovetenskap. Gester reser därmed utmaningar på flera sätt, men det är utmaningar vi bör anta. I inledningscitatet kallar John Bulwer handen för ett ”pratsamt instrument”. Vi har mycket att vinna som inlärningsforskare på att lyssna till detta instrument.

Referenser

- Allen, L. Q. (1995). The effect of emblematic gestures on the development and access of mental representations of French expressions. *Modern Language Journal*, 79, 521–529.
- Birdsong, D. (2005). Nativelikeness and non-nativelikeness in L2A research. *International Review of Applied Linguistics*, 43, 319–328.
- Brown, A., & Gullberg, M. (2008). Bidirectional crosslinguistic influence in L1-L2 encoding of Manner in speech and gesture: A study of Japanese speakers of English. *Studies in Second Language Acquisition*, 30, 225–251.
- Cadierno, T., & Ruiz, L. (2006). Motion events in Spanish L2 acquisition. *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 4, 183–216.
- Cassell, J., McNeill, D., & McCullough, K.-E. (1999). Speech-gesture mismatches: Evidence for one underlying representation of linguistic and nonlinguistic information. *Pragmatics & Cognition*, 7, 1–33.
- Clark, J. M., & Paivio, A. (1991). Dual coding theory and education. *Educational Psychology Review*, 3, 149–210.
- Duncan, S. J. (1972). Some signals and rules for taking speaking turns in conversation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 23, 283–292.

- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1969). The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica*, 1, 49–98.
- Givón, T. (1984). Universals of discourse structure and second language acquisition. I: W. E. Rutherford (red.), *Language universals and second language acquisition* (109–136). Amsterdam: Benjamins.
- Goldin-Meadow, S. (2003a). *Hearing gesture: How our hands help us think*. Cambridge, MA: The Belknap Press.
- Goldin-Meadow, S. (2003b). *The resilience of language: What gesture creation in deaf children can tell us about how all children learn language*. Hove: Psychology Press.
- Gullberg, M. (1998). *Gesture as a communication strategy in second language discourse*. Lund: Lund University Press.
- Gullberg, M. (2006a). Handling discourse: Gestures, reference tracking, and communication strategies in early L2. *Language Learning*, 56, 155–196.
- Gullberg, M. (2006b). Some reasons for studying gesture and second language acquisition (Homage à Adam Kendon). *International Review of Applied Linguistics*, 44, 103–124.
- Gullberg, M. (2008). Gestures and second language acquisition. I: P. Robinson & N. C. Ellis (red.), *Handbook of cognitive linguistics and second language acquisition* (276–305). London: Routledge.
- Gullberg, M. (2009). Gestures and the development of semantic representations in first and second language acquisition. *AILE...LIA*, 1, 117–139.
- Gullberg, M. (2011a). Language-specific encoding of placement events in gestures. I: J. Bohemeyer & E. Pederson (red.), *Event representations in language and cognition* (166–188). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gullberg, M. (2011b). Multilingual multimodality: Communicative difficulties and their solutions in second language use. I: J. Streeck, C. Goodwin & C. LeBaron (red.), *Embodied interaction: Language and Body in the material world* (137–151). Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, T. (2003). Listening with your eyes: The importance of speech-related gestures in the language classroom. *Foreign Language Annals*, 36, 180–187.
- Hostetter, A. B., & Alibali, M. W. (2004). On the tip of the mind: Gesture as a key to conceptualization. I: K. D. Forbus, D. Gentner & T. Regier (red.), *The 26th Annual Conference of the Cognitive Science Society* (589–594). Chicago: CSS.
- Iverson, J. M., & Goldin-Meadow, S. (2005). Gesture paves the way for language development. *Psychological Science*, 16, 367–371.
- Jancovic, M., Devoe, S., & Wiener, M. (1975). Age-related changes in hand and arm movements as nonverbal communication: Some conceptualizations and an empirical exploration. *Child Development*, 46, 922–928.
- Jarvis, S., & Pavlenko, A. (2008). *Crosslinguistic influence in language and cognition*. New York: Routledge.
- Jenkins, S., & Parra, I. (2003). Multiple layers of meaning in an oral proficiency test: The complementary roles of nonverbal, paralinguistic, and verbal behaviors in assessment decisions. *Modern Language Journal*, 87, 90–107.
- Kellerman, E., & Sharwood Smith, M. (red.). (1986). *Crosslinguistic influence in second language acquisition*. New York: Pergamon.
- Kelly, S. D., Barr, D. J., Breckinridge Church, R., & Lynch, K. (1999). Offering a hand to pragmatic understanding: The role of speech and gesture in comprehension and memory. *Journal of Memory and Language*, 40, 577–592.

- Kelly, S. D., McDevitt, T., & Esch, M. (2009). Brief training with co-speech gesture lends a hand to word learning in a foreign language. *Language and Cognitive Processes*, 24, 313–334.
- Kendon, A. (1980). Gesticulation and speech: Two aspects of the process of utterance. I: M. R. Key (red.), *The relationship of verbal and nonverbal communication* (207–227). The Hague: Mouton.
- Kendon, A. (1994). Do gestures communicate?: A review. *Research on Language and Social Interaction*, 27, 175–200.
- Kendon, A. (2002). Some uses of the head shake. *Gesture*, 2, 147–182.
- Kendon, A. (2004). *Gesture: Visible action as utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kita, S. (2009). Cross-cultural variation of speech-accompanying gesture: A review. *Language and Cognitive Processes*, 24, 145–167.
- Kita, S., Van Gijn, I., & Van der Hulst, H. (1998). Movement phases in signs and co-speech gestures, and their transcription by human coders. I: I. Wachsmuth & M. Fröhlich (red.), *Gesture and Sign Language in Human-Computer interaction* (23–35). Berlin: Springer.
- Klein, W., & Perdue, C. (1997). The basic variety (or: Couldn't natural languages be much simpler?). *Second Language Research*, 13, 301–347.
- Krauss, R. M., & Hadar, U. (1999). The role of speech-related arm/hand gestures in word retrieval. I: L. S. Messing & R. Campbell (red.), *Gesture, speech, and sign* (93–116). New York: Oxford University Press.
- Mayberry, R. I., & Jaques, J. (2000). Gesture production during stuttered speech: Insights into the nature of gesture-speech integration. I: D. McNeill (red.), *Language and gesture* (199–214). Cambridge: Cambridge University Press.
- Maynard, S. K. (1990). Conversation management in contrast: Listener response in Japanese and American English. *Journal of Pragmatics*, 14, 397–412.
- McNeill, D. (1992). *Hand and mind: What the hands reveal about thought*. Chicago: University of Chicago Press.
- Morris, D., Collett, P., Marsh, P., & O'Shaughnessy, M. (1979). *Gestures, their origins and distribution*. London: Cape.
- Musumeci, D. M. (1989). *The ability of second language learners to assign tense at the sentence level: A crosslinguistic study*. PhD, University of Illinois at Urbana-Champaign.
- O'Neill, D. K., Topolovec, J., & Stern-Cavalcante, W. (2002). Feeling sponginess: The importance of descriptive gestures in 2- and 3-year-old children's acquisition of adjectives. *Journal of Cognition and Development*, 3, 243–277.
- Odlin, T. (2003). Cross-linguistic influence. I: C. J. Doughty & M. H. Long (red.), *The handbook of second language acquisition* (436–486). Oxford: Blackwells.
- Pulvermüller, F. (2005). Brain mechanisms linking language and action. *Nature Reviews Neuroscience*, 6, 576–582.
- Raffler-Engel, W. von (1980). Kinesics and paralinguistics: A neglected factor in second language research and teaching. *Canadian Modern Language Review*, 36, 225–237.
- Riseborough, M. G. (1981). Physiographic gestures as decoding facilitators: Three experiments exploring a neglected facet of communication. *Journal of Nonverbal Behavior*, 5, 172–183.
- Rizzolatti, G., & Craighero, L. (2004). The mirror-neuron system. *Annual Review of Neuroscience*, 27, 169–192.
- Rogers, W. T. (1978). The contribution of kinesic illustrators toward the comprehension of verbal behavior within utterances. *Human Communication Research*, 5, 54–62.
- Sueyoshi, A., & Hardison, D. M. (2005). The role of gestures and facial cues in second language listening comprehension. *Language Learning*, 55, 661–699.

- Tellier, M. (2008). The effect of gestures on second language memorisation by young children. *Gesture*, 8, 219–235.
- Wilkins, D. P. (2003). Why pointing with the index finger is not a universal (in socio-cultural and semiotic terms). I: S. Kita (red.), *Pointing: Where language, culture, and cognition meet* (171–215). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Williams, J. (1988). Zero anaphora in second language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 10, 339–370.
- Wylie, L. (1977). *Beaux gestes: A guide to French body talk*. Cambridge, MA: The undergraduate press.
- Özyürek, A., & Kelly, S. D. (2007). Gesture, brain, and language. *Brain and Language*, 101, 181–184.

Anna Wallberg Gustafsson

En opartisk svensk tar parti

Om en skrift av Wadenstierna i 1769 års politiska debatt

Inledning: Politisk pamflettdebatt som diskursiv praktik

Låt oss börja med ett citat ur en anonym pamflett från 1769, senare tillskriven Lars Julius Kullin, en pamflett med den på många sätt tidstypiska rubriken *Bref Från en Adelig Fru på landet, til Lika godt Hvilken; samt dennes Swar*:

Jag håller af vår Skrif. Och Tryckfrihet; men önskar kraftigaste förbud mot alt bruk af desse Parti-namn; äfwen som alt personligt utmärkande och försmädande. Jag hisnar, då jag i offentligt tryck ser nu Majestätet, nu Riksens Råd, nu senaste, nu förra Riksdags Ständer med spotskt och hederrörande tadel försmädas. Hjelp, nådige Gud! Hwart skal sådant taga vägen! (Kullin 1769)

Sveriges tidigaste period av tryckfrihet, 1766–1772, präglades av en intensiv debatt i pamflettform som stundtals tog sig hetsiga uttryck, vilket skribenten ovan beklagar sig över, men som också bestod av sansade reflektioner och utredningar i skrift. Där fanns en rik flora av politiska texter vars utformning inspirerats av kontinental pamflettdebatt, av vetenskapliga undersökningar, av skönlitterära och andra genrer som man hade erfarenhet av. Någon tydlig mall för hur en politisk pamflett i en öppen debatt skulle se ut fanns ännu inte. Och språket präglades av lång tid av tidigare censur: ironi och indirekt argumentation var vanligt.

Traditionen att debattera i pamflettform kan diskuteras som en *diskursiv praktik* (Gustafsson 2009). Det innebär att man tar hänsyn inte bara till textutformningen utan också till förutsättningar för trycket, texternas spridning, läsningen av dem – och diskussionen av dem. Pamfletternas argumentationsstrategier kan diskuteras som *diskursiva strategier*, det vill säga som språkliga

strategier för att förmedla en viss bild av verkligheten. Vilka strategier man väljer för att förmedla en viss verklighetsbild i en debatt skiljer sig inte bara mellan individer eller grupper utan också mellan olika tidsperioder. I min avhandling (Gustafsson 2009) visar jag exempelvis att det var vanligt i 1769 års debatt att använda sig av delegitimerande strategier som vapen i debatten, medan man i 1809–1810 års debatt istället oftare använde sig av legitimerande strategier i form av moralisk värdering och berättelser som skulle visa statskuppens nödvändighet. Olika politiska situationer tillåter eller undertrycker olika språkliga strategier i debatten. Och vilka strategier som är socialt accepterade syns inte minst i debatten *om* debatten.

Den politiska debatt som fick lösare tyglar i och med tryckfrihetsförordningen 1766 var en tummelplats för åsikter inte bara om politiken – utan också om debatten i sig själv. En öppen debatt sågs som en möjlighet att nå större visdom, men väckte också många känslor och en hel del oro. Det uppstod en debatt om den politiska debatten i allmänhet och om de språkliga strategier som förekom i tidens skrifter. Denna metadebatt om skrivandet och debatterandet fördes i samtal på kaffehus, i pamfletter, i diskussioner om enskilda texter i riksdagen och i diskussioner vid tryckfrihetsrättegångar.

I Gustafsson (2009) görs ett försök att beskriva de debattstrategier som förekom och de attityder som fanns till dem, och ett helhetsgrepp tas om debatten under två händelserika perioder i svensk historia: 1769 respektive 1809–1810. Men att göra analyser av ett stort antal texter för att dra generaliserande slutsatser om debattstrategier som var mer eller mindre vanliga under olika perioder riskerar förstås att missa det partikulära, det situerade och kontextbundna med varje enskild text. Fördelen med en sådan analys är å andra sidan att den tillhanda håller en bakgrund mot vilken enskilda texter kan bedömas. I denna artikel ska detta senare perspektiv illustreras. I en närstudie av en enda pamflett, *Bref Ifrån En Opartisk Svensk* av Carl Erik Wadenstierna, kommer dess representativitet för tidens politiska debatt att diskuteras i två avseenden: om den är typisk i sitt sätt att argumentera och om den är typisk för tidens attityder till politisk debatt.

Ett brev från en opartisk svensk: Om en text i tiden

Skriften *Bref Ifrån En Opartisk Svensk* är ett moraliserande debattinlägg som argumenterar mot partistridigheter och pläderar för sunt förnuft och objektiv kyla. Skriften trycktes av Lars Salvius år 1769 och är enligt uppgift skriven av Carl Erik Wadenstierna. Vid riksdagen 1765–1766 var denne protokollsekreterare och statssekreterare, men år 1769 var han krigsråd och ledamot av sekreta

utskottet. Han hade också såsom hattpolitiker varit aktiv i debatten om överflödet (1767) under eget namn (Vege sack 1995, s. 43).

Bref Ifrån en Opartisk Svensk publicerades anonymt. Under denna period publicerades så gott som alla politiska texter anonymt, vilket kan tolkas dels som en kvarleva från en tid med censur, dels som en garant för skribenternas säkerhet – tryckfriheten var trots allt inte *helt* fri. Om skriften blev åtalad behövde boktryckaren lämna ut namnet på författaren (se Gustafsson 2009, s. 27ff; jämför också Burius 1984, s. 80). Det fanns röster som menade att anonymiteten till och med främjade en saklig debatt, såsom Carl Brunkman, som i sin *Plan Til et nyttigt Pennekrig* försvarade den anonyma debatten för att man genom denna kan ”strida och disputerar med all den fördel, som pennan har öfwer tungan, utan at Antagonisterna känna hwaran, eller få tilfälle at blanda personelt hat i sina tänkesäts upptäckande” (Brunkman 1769). Anonymiteten skulle alltså göra det möjligt att vara objektiv och sakorienterad, tänkte man sig.

Wadenstiernas skrift kom ut i samband med riksdagen 1769 som är det enskilda år med störst antal pamfletter under hela 1700-talet (se Gustafsson 1998, s. 20). En förklaring till detta är sannolikt att den tid som föregick riksdagen 1769 var en dramatisk tid på flera sätt. Året före hade hattarna försökt tvinga mössregeringen att inkalla riksdagen. Den ymniga kritiken i skrift mot mössregeringen fick enligt Anders Fryxell dessa att utmäta straff för lastbart klander av riksdagens åtgärder (Fryxell 1872, s. 236f). Wadenstierna var, också enligt Fryxell, en av de hattförfattare som lejdes av hattarna för att med hjälp av sina skrifter försöka påskynda inkallandet av riksdagen (Fryxell, 1872, s. 234). Med tanke på detta är valet av rubrik för pamfletten som här diskuteras möjligen något överraskande. Men det visar sig vara en av poängerna i skriften att författaren inte explicit uttalar sina sympatier, utan istället för ett resonemang med hjälp av det han kallar grundsanningar, med stor tilltro till att sunt förnuft leder läsaren till de rätta åsikterna. Så avslutar författaren också sin skrift med orden: ”Min Wän! sådane blifwa, i kårthet sagt, *Resultaten* af mina tankar, sedan jag med kallsinnighet dessa ganska wigtiga ämnen hos mig sjelf har öfwerlagt. Döm nu sjelf, om jag är *Hatt* eller *Mössa*.”

Skriften kan utan överdrift beskrivas som ett angrepp på flera av tidens politiska aktörer och skribenter. Den är utformad som ett brev och har hälsningsfras och direkt tilltal, men ingen avskedsfras eller datering. Att skriva politiska pamfletter i brevform var helt vedertaget vid denna tid: så många som en tredjedel av pamfletterna år 1769 var skrivna i mer eller mindre utförd brevform. Detta kan dels kopplas till brevets historia som ett tillgängligt format för politiska pamfletter (se Gustafsson 2009, s. 78f; jämför även Claridge 2000), men det kan också

kopplas till den interaktiva karaktären i tidens debatt. Man läste och svarade på varandras texter. Ungefär hälften av pamfletterna som kom ut 1769 är svar på någon annans skrift, och en majoritet av svarsskrifterna skrevs i brevform. På detta sätt uppstod kedjor av skrifter rörande en viss fråga. Wadenstiernas skrift är dock inte svar på någon specifik skrift, utan tycks rikta sig till alla deltagare i den politiska debatten.

Pamfletterna som skrevs i brevform har ofta en lekfull, fiktiv och ironisk karaktär. Här skiljer sig dock Wadenstiernas text något – ironisk är den nämligen inte, vilket vi strax ska se. Men ett inslag av kurragömma finns det ändå, med det lite lekfullt formulerade ”Döm nu sjelf, om jag är Hatt eller Mössa”. De flesta brev-pamfletterna innehåller ett tilltal till *en* person, en fiktiv eller verklig mottagare, oftast en annan författare i debatten. Antingen gick man in i ett slags rollspel, och svarade den fiktive avsändaren av en annan skrift, eller så riktade man sig explicit till författaren av en annan skrift. Inte heller här är Wadenstiernas skrift helt typisk: här finns ett tilltal till ett ”du”, men detta du är snarast ett slags schablonmottagare.

”Min K[äre] Wän! Du kallar mig kallsinnig. Jag blyges ej för det namnet, när det tages i rätt bemärkelse”. Så inleder Wadenstierna – ganska personligt och fångande. I inledningen förklarar han sedan vilken sorts kallsinnighet som är syndig och dålig och vilken som är god: den kallsinnighet han förespråkar är den att ”med ett kallt, det är ouprört eller oöveriladt sinne, tänka på de saker, som förekomma”. Att hålla huvudet kallt, förnuftet opåverkat och att inte lyssna till rykten, det är alltså vad den goda kallsinnigheten innebär. Wadenstierna förklarar sin ödmjukhet och vördnad för Kungen, rådet och ständerna, och konstaterar att det nu varit så mycket oväsen och ”*Alarm-Trummor*” så att ingen orkar lyssna mer. ”Alle dylike *Politiske* ropare, äro *Partiernes* wänner; men *Nationens* fiender”.

Wadenstierna uppmärksammar och kritiserar den aggressiva tonen i partiskrifterna i debatten. Själv, säger han, så låter han dem tänka som kan och skriker och smädar inte, han granskar de olika argumenten och avgör – kallsinnigt – vilket parti han vill stödja. Han var inte den enda som kritiserade den aggressiva tonen i debatten – ett citat från en annan författare har fått inleda denna artikel ovan. Framför allt tycks många ha reagerat på skrifter med smädande inslag, med alltför starka värderingar, men också bildspråk, ironi och mer implicita debattstrategier kunde uppröra läsarna.

En opartisk svensk debatterar: Sju grundsanningar

Men vad handlar då egentligen Wadenstiernas skrift om? Med utgångspunkt i sju oemotsägbara grundsanningar diskuterar den sådant som ”inom *Partier* hörers talas eller förehafwas”. Det rör sig alltså om något slags allmänpolitisk skrift, som tematiserar såväl debatten i sig som de ämnen den samtida debatten berör.

Den första grundsanningen Wadenstierna för fram handlar om att ”Store Män” bör aktas och dygder belönas. Om det finns ett samhälle där man inte gör rättvisa åt verklig förtjänst och inte uppskattar verkligt förstånd, förklarar han, då hör han inte dit. Den andra grundsanningen innebär att ett rike aldrig bör ge sig under sin grannes förmyndarskap. Den tredje grundsanningen är att ett rike bör dra så stor vinst som möjligt ur ”utländsk pung” med egen industri – alltså en av merkantilismens grundpelare. Om ett parti föreslår författningar som strider mot detta vill han alltså inte höra dit. Den fjärde grundsanningen handlar om vikten av *Fides Publica* (vilket betyder ungefär ”det offentliga trovärdighet”): ”Om detta är en Grund-Sanning huru skulle jag då kunna bärga mig i sällskap med dem, som talade om gifna *decharger*, som om obetydeliga pappers lappar”.¹ I den femte grundsanningen slår Wadenstierna fast att ”Rikets Rätt bör alltid, men med förstånd i akt tagas”. Med begreppet ”rikets rätt”, avser han att författningar ska befordra både allmänt och enskilt väl. Därför, förklarar han, kan man inte tänka ut författningar som är avsedda att knäcka en del av en nation (här syftar han på partistrider).

Den sjätte grundsanningen är ”*Financer* böra ej wälla allmän fattigdom”. Detta verkar vara en självklar sats, men hans poäng här är att man inte kan belasta redan fattiga människor med skatter, utan skatterna bör tas av varje persons överskott. Det som går till en människas levebröd bör vara undantaget från skatt. I den sjunde och sista grundsanningen slår så Wadenstierna fast ytterligare en merkantilistisk grundpelare: ”Mycket Folk gör et Lands Styrka.” Detta framställs som ett oemotsägligt axiom, och det innebär att författningar som hindrar folkökning måste ogillas.

Wadenstierna slutar alltså med en uppmaning till läsaren att själv döma om han är hatt eller mössa. Nu vet vi att han var hattsympatisör, men både titeln och den inledande förklaringen om kallsinnighet, visar att han här vill framstå som en som kan ställa sig utanför partiväsendet; han vänder sig emot partistrider och hätsk debatt. Diskussionen om grundsanningarna i texten implicerar dock en hel del kritik – kanske inte alltid mot *partier* men mot argument och åsikter i debatten. Med utgångspunkt i textens framställning kan man alltså sluta sig till att det finns de (sannolikt meningsmotståndare) som:

- sprider rykten om krig och konstitutionsförändringar;
- talar politik fast de är präster (vilkas roll i politiken diskuterades under denna period i flera skrifter);
- misstror ständernas arbete;
- inte vill ha riksdag;
- skriker, ropar, är partihatiska och smädar;
- inte uppskattar förtjänst eller förnuft (mössorna hade avsatt flera riksråd och andra hattpolitiker under förra riksdagen, vilket gett upphov till stor debatt);
- inte uppmuntrar industri, handel och manufakturer;
- är motståndare till produktplakatet (här anspelas direkt på Chydenius text *Källan till rikets wanmagt*, som innebar kritik av den merkantilistiska politiken);
- vill dra tillbaka beviljad ansvarsfrihet (möjligen syftar detta på det återkommande rannsakandet av växelkontoren);
- belastar fattiga med höga skatter;
- påskyndar bankrutter (detta var populärt att anklaga varandra för och har med myntpolitik att göra);
- låter vinster gå till utlandet;
- vill hindra folkökning.

Här finns alltså en hel del implicit kritik, vars måltavlor i de flesta fall förmodligen var uppenbara för samtida läsare.

Att legitimera sin sak på förnuftets grund

Ett av de intressanta dragen i texten är att trots att Wadenstierna säger sig fastslå ett antal grundsanningar, är sex av dessa sju grundsanningar formulerade preskriptivt, med *bör*. Det är alltså inget fastslående av *axiom* i betydelsen "ett självklart sant påstående" som ligger till grund för argumentationen, istället är det påståenden som alla *förnuftiga* människor bör förstå är sanna: "At jag icke måtte taga miste i mina omdömen, har jag sökt mig tilsammans wissa *Axiomer* eller Grund-sanningar, hwilka äro af den beskaffenhet, at de af et sundt förnuft icke kunna bestridas". I själva verket är de formulerade som föreskrifter och innebär egentligen *de propositioner*, påståenden, texten för fram. I varje stycke förklaras påståendet och relateras till partipolitiken. Motsatsen av påståendet sägs vara det man ska ta avstånd från, vilket implicerar att det finns de som hävdar detta.

3. Grund-Sanning.

Et Rike bör med egen Industrie draga all möjelig winning ur utländsk pung.

Om et sådant *Partie* funnos, som föreslogo författningar, hwilka emot denna *Reglan* woro stridande, i det de qwafde *Industrie*, stympade Handel, ödelade Bergs-Bruk, wanwårdade *Manufacturer*; så blefwe jag icke eller dess Stall-broder; ty då tänkte jag äfwen emot sundt förnuft.

Ett sätt att nalkas argumentationsstrategier är att analysera på vilket sätt en viss grundsats eller ett visst påstående *legitimeras*. Legitimering kan ses som en strategisk funktion i politisk diskurs – och denna funktion realiseras med hjälp av olika språkliga strategier (se Chilton & Schäffner 1997, s. 211–215; jämför van Leeuwen & Wodak 1999 respektive Gustafsson 2009). Under perioden 1766–1772 förekom ofta så kallad auktoritetslegitimering: genom att hänvisa till något slags auktoritet stärker man sin sak och ger legitimitet till sina argument och slutsatser. I de politiska pamfletterna från denna period använde man sig ofta av *opersonlig auktorisering*, det vill säga hänvisningar till lagar och förordningar (Gustafsson 2009). Det gör dock inte Wadenstierna. Han underbygger snarare sina resonemang med vad man skulle kunna kalla ett slags *suntförnuftsauktoritet*. Alla de som har ett sunt förnuft håller med om de grundsanningar som hävdas, förklarar författaren. Det finns tre förekomster av sådan *suntförnuftsauktoritet*. Några utomstående källor eller personer används inte, men det finns också inslag av det vi skulle kunna kalla *historiens auktoritet*, när författaren argumenterar för att partiagget kan leda till att vi förlorar vår självständighet gentemot våra grannländer: ”Läsom uti vårt Fäderneslands *Historia*, så få wi finna [...]”. Senare i samma stycke hänvisar han också till läsarens egen erfarenhet av historien, då han uppmanar denne att tänka 24 år tillbaka i tiden och minnas hur nära det var att riket förlorades.²

Textjaget framträder i viss mån också själv som en *auktoritet* – det ser man dels i formuleringar som ”jag wet”, dels i uttryck som ”tänk med kallsinnighet häruppå, så finder du, at jag har rätt”. Den rikliga självrepresentationen i texten (med jag-form) ger texten ett personligt drag, vilket är det man kan förvänta sig av en text som använder sig av brevgenren. Men textjagets auktoritet formuleras ändå med viss försiktighet: skribenten använder sig av en rad olika försiktighetsstrategier som tonar ner jagets auktoritet. Verben som används är till exempel inte särskilt auktoritära: jaget *tror*, *tänker*, *wördar*, *wil*. Men den viktigaste försiktighetsstrategin i texten är förmodligen det hypotetiska resonerandet (vilket jag återkommer till nedan).

Suntförnuftsauktoriteten kan kanske också sägas bygga på moraliska värderingar. Öppen *värdering* för att legitimera sin sak var mycket vanligt i 1769 års

pamflettdebatt. Man hittar ofta hänvisningar till vad som är *förnuftigt*, *nyttigt* och *lagligt*, och en hel del av värderingarna handlar om moralisk hållning, det vill säga om att vara *redlig*, *värdig* och *dygdig*. Så ser det också ut hos Wadenstierna. De flesta värderande uttrycken handlar om kyla, kallsinnighet och sunt förnuft. Redan inledningsvis förklarar författaren att kallsinnighet i betydelsen objektivitet, kyla och förnuft "hörer en man till". Förnuftstanken återkommer sedan genom hela texten, och kopplas till mognad: "på dem tänker jag utan förifring, och sedan jag med mogit öfwerwägande har gått dem igenom". Några av värderingarna bygger på ideologiska övertygelser – det handlar om slagord som "allmänt och enskilt wäl" och "landets styrka".

I texten finns också ett levande bildspråk som förstärker den moraliska värderingen: "Och om någonsin en sådan kallsinnighet varit nödig, är det wisserligen i dessa tider, när man är stadd imellan 2:ne *Partie*-eldar, rädd, at bränna sig wid någondera." Kyla och förnuft, ställs emot eld, högljudda rop och strider. Också ordspråk tas in för att illustrera detta. "En kusk, som har kört oförsiktigt, måste ropa, när Wagnen wil stelpa; men den, som kör jämt, sitter med roligt sinne tyst på sitt säte".

En legitimeringsstrategi som kanske inte är lika självklar som auktorisering eller moralisk värdering är den som Theo van Leeuwen kallar *rationalisering* (van Leeuwen 2007). Man skulle kunna beskriva detta som olika språkliga strategier för att få något att framstå som rationellt, sant och förnuftigt och alltså kanske som en strategi för legitimering som kan förväntas vara viktig under en period som var så påverkad av upplysnings- och förnuftstanken. Dessa rationaliseringsstrategier kan till exempel innebära att ägna sig åt utförliga orsaksresonemang, redovisa exakta siffror et cetera. Men i texter som fungerar som angrepp snarare än politiska förslag (och dit hör Wadenstiernas text) är det snarare rationaliseringsstrategin att formulera axiom explicit, det vill säga att slå fast ovedersägliga sanningar, som dominerar under denna period. Han är inte ensam om att resonera på detta sätt. Genom att fastslå grundsanningar och sedan göra logiska slutledningar med dessa som grund, ges hela argumentationen en förnuftsklädnad.

Det finns också några definitioner av begrepp som man skulle kunna klassa som ett slags axiom. Så förklaras "Crediten" som handelns liv, och "Rikets Rätt" innefattar "alt hwad til et Rikes wälstånd bör bidraga, det är, til *exempel*, Rikets Rätt, at Kronan oafkårtat indrifwer skatt af Rikets Inwånare". Ett axiom som är en hörnsten i ett merkantilistiskt förhållningssätt är följande: "Medborgares förmögenhet är grunden til Riks-drätselens förkofran; ty et fattigt Rike gör en fattig Skatt-Kammare".

När den opartiske går till attack

Wadenstiernas text är dock inte så mycket en pamflett som för fram tydliga förslag som den är ett angrepp på andra aktörer i debatten. Därför är kanske inte heller legitimeringsstrategier för att legitimera de egna ståndpunkterna det som präglar texten mest, utan snarare det motsatta, alltså det man skulle kunna kalla *delegitimeringsstrategier* – språkliga strategier för att visa att de förslag någon annan för fram, någon annans handlingar eller någon annans värderingar inte är legitima. I min avhandling gör jag ett försök att beskriva och i viss mån operationalisera analysen av delegitimeringsstrategier med utgångspunkt från den förhållandevis skissartade behandlingen av dessa hos Theo van Leeuwen (2007, s. 92) och Paul Chilton (2004, s. 47). Värderande ord och uttryck, liksom bildspråk som förmedlar värdering är tillsammans med ironi (som jag har valt att kalla ett slags irrationaliseringsstrategi) de vanligaste formerna av delegitimering i periodens angripande debatttexter.

I Wadenstiernas text används strategier för att delegitimera andra argument, andra politiska aktörer och andra politiska hållningar. Men aldrig någonsin nämns några namn eller partier explicit, vilket kan ses som en försiktighetsstrategi som är typisk för tidens debatt. Det kanske mest framträdande draget i textens delegitimering av motståndaren är att man inte vet vem motståndaren är, förutom i enstaka fall. Skribenten bygger upp sin text med hjälp av hypotetiska konstruktioner av typen: ”Om fördenskul något *Partie* skulle finnas, hwilket i sina rådslag satte *Partiets* rätt framför Rikets: som först sågo uppå *Partiets* bestånd och sedan wille passa styrelsen derefter; hwem kunde hålla med dem och bibehålla et sundt förnuft?” Just *konditionalis* – de hypotetiska konstruktionerna – gjorde anklagelser och kritik implicita och oåtkomliga för rättsväsendet. I den debatt om debatten som uppstod under denna tid och i tryckfrihetsrättegångarna uppmärksammades detta. Så kan man i kämnärsrättens protokoll från en förhandling som handlade om ett framfört krav på att få klarhet i vem som var författare till en hätsk skrift, *Bref Til Politiske Equilibristen*, se en diskussion om vilka argumentationsstrategier som var tillåtna:

Enär härtil kommer, at Författaren til Brefwet qvæstionis icke positivt tillägger Herr Assessoren, at wara Souverainetets gynnare, utan Conditionelt sig på det sättet yttrar: när I nämnen dem af Swea Inbyggare för sjelfswälds-älskare och sjelfswälds-gynnare, som icke äro med Eder af lika mening och tanka, då, och i det fall kallar Auctoren honom vice versa, såsom et simplex oppositum, för Souverainetets gynnare. Til bewis hwaraf den obekante Auctoren har äfwen låtit

Trycka Acten, på det allmenheten må finna, at han ej Absolute utan Hypotetice stält detta ordet emot en dristig Anonymus, hwarigenom Herr Assessoren redan fått en Fullkomlig satisfication och kan aldrig påstå något mera för et relative brukadt ordasätt. (*Utdragprot. 1769*)

Uttolkandet av tryckfrihetsförordningen tycks alltså innebära att hypotetiska resonemang och implicita strategier inte kunde åtalas. Och Wadenstierna använder konstruktionen genom hela texten: här finns så många som tjugo hypotetiska konstruktioner med ”om”.

I texten finns också en hel del delegitimerande moralisk värdering av resonemang hos partier och hos andra aktörer. Eftersom *förnuftstanken* spelar en viktig roll kan man förvänta sig att också delegitimeringen av andra i debatten innebär att dessa framställs som oförnuftiga. Så sker också: knappt hälften av de värderande orden och uttrycken handlar om *förnuft*. Politiker, partier, skribenter som företräder ett visst parti, framställs som oförnuftiga eller obetänksamma: ”Sådane utvägar brukas altid af Folk, dem skäl och sanning fela.” Också prästerna anklagas för att sakna sunt förnuft. Här är möjligen skribenten mindre försiktig och mer sårbar för motståndares kritik – prästkritik var aldrig riskfri – men man kan också här notera den hypotetiska uppställningen: ”Om det händer, at jag stundom måste höra vissa obetänkta Prästers *Politiske Exclamationer* på Predikstolen, så tänker jag derwid, at de, emot sin Gudomeliga Mästares befallning, gå utom det ämnet, dem är föreskrifwit. De tala hwad de icke förstå [...]”

Men delegitimeringen av konkurrerande politiska hållningar i Wadenstiernas text handlar bara delvis om förnuft. Också med värdeladdade ord såsom ”wäldföra sig”, ”wanwärdade”, ”ödelade”, ”ilfänades” – eller bara uttrycket ett partis ”förmenta rätt” – tar författaren avstånd ifrån alternativa hållningar.

Texten innehåller alltså en hel del delegitimerande värdering – men oftast är det bara implicit vem eller vilka som åsyftas. Den indirekt formulerade kritiken kräver en hel del kunskap om det pågående riksdagsarbetet, som i följande exempel:

Om detta är en Grund-Sanning huru skulle jag då kunna bärga mig i sällskap med dem, som talade om gifna *decharger*, som om obetydeliga pappers lappar: som trodde, att Rikets Rätt får skackra på dess egen gifna försäkringar, eller at man kan taga där det finns och lägga där det tarfwas.

Här kan man anta att anklagelsen har med räfsten mot växelkontoren att göra: mössorna hade vid riksdagen 1765 rivit upp de tidigare (av hattarna utgivna) "dechargerresolutionerna".

Man kan också tänka sig att en skribent som lutar sig mot "sunt förnuft" använder sig av strategier för att *visa* motståndarens oförnuft, inte bara värdera det. Att redovisa mottagarens argumentation i ett klassiskt refutatio skulle kunna vara en sådan strategi, men inte heller det finns i Wadenstiernas text. Istället beskrivs motståndarnas syften på ett tendentiöst och värderande sätt. Wadenstierna vill till exempel inte ansluta sig till ett parti som

skulle wilja betaga Landets Inwånare tilfällen, at med sin swett förtjena pengar; men icke desto mindre af dem utprässade pålagor: som *formerade Finance*-planer, igenom hwilka ockrandet för penninge-judar öktes, *Banquerotter* påskyndas och *profiten* af *Financer* fölle i utländska händer.

Detta innebär i själva verket också ett slags negativ värdering: en beskrivning av motståndarens syfte på ett tendentiöst sätt för att delegitimera motståndarens politik. På liknande sätt beskrivs *effekter* av motståndarnas politik.

Några avslutande reflexioner

Wadenstiernas text ter sig alltså som ett allmänpolitiskt inlägg där han framför allt tar avstånd ifrån politiska hållningar i tidens debatt han inte instämmer i. Enkelt uttryckt fastslår han vad alla måste hålla med om eftersom det är det enda förnuftiga och rätta. Han avslöjar inte i klartext vilket parti han ansluter sig till, tvärtom gör han det till en kurragömmalek i sin skrift på ett ganska tidstypiskt lekfullt sätt. Men han kritiserar ämnena i samtiden som mössorna ansågs vara ansvariga för, så den lekfulla opartiskheten kan nog snarare betraktas som ett slags manér som hörde tiden och debatten till.

Hur typisk är då *Bref Ifrån en Opartisk svensk* för tidens pamflettdebatt? På flera sätt kan man se pamfletten som en god illustration av tidens debattstrategier. Till skillnad från många andra angripande pamfletter i brevform var den dock inte ironisk och riktade sig inte till någon särskild tänkt mottagare. Om den argumenterat mer ironiskt och pekat ut motståndare tydligare hade den också sannolikt fått fler svar. Några svarsskrifter till Wadenstiernas text känner vi inte till. Den hade förmodligen också fått fler svar om den hållit sig till ett ämne och varit mer utförligt resonerande. Istället blir skriften något motsägelsefull: den pläderar för kallsinnighet och förnuft, men utvecklar varken sitt eget resonemang

eller motbevisar andras, utan vilar tryggt i sina preskriptiva grundsatser om hur världen bör vara beskaffad. Viktigt att komma ihåg är att många av tidens pamfletter som var utformade som *förslag* och inte angrep andra var utförliga och resonerande. Dessa illustrerade tidens förnuftstro på ett mer rättvisande sätt. I denna pamflett är det tydligt att förnuft och kallsinnighet värderas högt, men att det förnuftiga handlar om att läsaren godtar hans preskriptiva värderande grundsatser snarare än övertygas av rationell argumentation. Men så är skriften heller inget förslag – utan ett svepande angrepp på icke namngivna politiska motståndare.

Precis som en knapp femtedel av tidens skrifter tematiserar Wadenstierna debatten i sig självt. Man hade bara haft tryckfrihet i några år och skribenterna var vaksamma över hur debatten utvecklade sig. De stundtals hätska partistridigheterna i skrift blev föremål för en metadiskussion om *partiagg*, vilket ju också Wadenstiernas text är ett exempel på. Många av skribenterna invände mot *partiandan* och talade nedlåtande om *partisaner*, det vill säga partianhängare. Tydligast kommer motståndet till uttryck i texten *Bref Från en Adelig Fru på Landet, til Lika godt Hwilken; samt dennes Swar*:

Jag kan icke begripa, at någon förnuftig människja föriäfwar sig til et wist Parti, utan han antingen är egennyttig, och wäntar från någon äfwen egennyttig Parti-hufwudman sin lycka; eller ock är han så okunnig och slögtänkande, at han tarfwar ränka genom förmyndare och fullmäktig; eller änteligen så genom lat och wällustig, at han icke ids grunda igenom en förestäld sak, utan swarar sorglöst, ja, til den som skriker högast. (Kullin 1769)

I citatet är det inte bara motsättningar mellan partier som kritiseras, utan partier över huvud taget. Men oftast är det själva striderna som uppmärksammas i debatten, och framför allt är det effekterna av dem som diskuteras:

[...] om vår förskräckeliga Parti-anda icke på något sätt blifwer någorlunda dämpad, hwad blifwer det af oss olyckeliga Swea barn? Eller kan den på annat sätt heidas i sitt raseri än igenom denna grundsatsens antagande och wärkställighet? Guds ord säger oss uttryckligen at et Rike, som söndrar sig emot sig sielft kan icke blifwa ståndande, utan hus faller på hus. (*Et angelägit Bref* 1769)

Partimotsättningarna kan alltså leda till att samhället raseras, att ”hus faller på hus”. Striderna sågs som potentiellt samhällsomstörtande, och det har naturligtvis också med *smädandet*, som sågs som en följd av partimotsättningarna,

att göra. Smädandet var ju uttryckligen förbjudet i tryckfrihetsförordningen, men bara om det var explicit kunde det alltså fällas i tryckfrihetsrättegångar. Ändå uppfattades smädande i många fler skrifter än de som faktiskt fälldes: de implicita strategier för smädande som förekom väckte starka känslor. Många av skribenterna betonar sin plikt att reagera: ”en Patriot kan icke stillatigande åskåda Majestätets hädande, Menighetens förfördelande, Hederliga Medborgares försmädande” (*En Svensk Patriots Bref* 1769). Men samtidigt finns det skribenter som tonar ner effekterna och menar att de smädande skrifterna får det förakt som de är värda, såsom Schönberg, som menar att ”smädelsen genom sin grofhet icke sårar, och berömmet alltid förlorar sin värkan” (Schönberg 1769).

I skildringar av den här tidens politiska debatt tar man ofta upp smädandet och underlåter lite orättvist att nämna de mer idealistiska tankarna om den konstruktiva debattens potential. För lika vanligt som att kommentera smädandet i tidens metadebatt är det att tala om det som är idealet: opartiskhet, lugn och sanning. Att en lugn, opartisk och saklig diskussion kunde gagna riket var många överens om. I Carl Brunkmans skrift *Plan Til et nyttigt Pennekrig emot Parti-Andans och Corruptionens Troupe*, som redan tidigare har nämnts ses det idealiska pennkrigandet också som ett sätt att förkorta riksdagarna:

Men som likwäl inga betydande saker utan twist kunna afgjöras, så wille jag råda mina kära Landsmän, som fådt den oskattbara Skrif- och Tryckfriheten, at, til förkortande af Riksdags arbetet och til besparing af Rikets omkästnad, såsom ock, til winnande af större ljus och wisshet, med all sagtmodighet igenom Trycket, ordwäxla om de betydligaste och benigaste saker, och söka at utreda och afgjöra dem så, at Riksens Höglöfl. Ständer, wid och under sin instundande Sammankomst, må, utan särdeles tids utdrägt, kunna lägga wid dem sidsta handen, och låta det winna laga kraft, som finnes wara det bästa.

Skribenterna ses här som ett slags privata utredare (jämför Svensson 1997, s. 72). Skrifterna sågs som en väg till sanning, genom dem kunde man nå sanningar ”som man annars aldrig kunnat drömma om” (Brunkman 1769). Upplysandet sågs som en skyldighet, men måste alltså ske med lugn och saklighet. Arghet och bitterhet sågs som ett hinder för opartiskhet och sanning. Anders Schönberg säger att ”[i]ngen skulle högre önska, än jag det gör, at all bitterhet måtte wara så wäl banlyst ur Medborgares hjärtan, som ock ur deras skrifter” (Schönberg 1769).

Så när Wadenstierna i sin skrift argumenterar utifrån det han kallar axiom eller grundsanningar, när han använder sig av suntförnuftsauktoritet och

värderingar av vad som är mest förnuftigt, när han vädjar till opartiskhet och kallsinnigt övervägande och *samtidigt* använder sig av implicita angrepp mot andra politiska hållningar (företrädesvis mösspartiets) – då blir hans skrift en utmärkt illustration av tidens mångfacetterade politiska debatt. I en ung politisk debattkultur som ännu inte fått någon stabil form eller någon säker grund att stå på är han verkligen ”stadd imellan 2:ne *Partie*-eldar, rädd, at bränna sig wid någondera”.

Noter

- ¹ *Decharger* betyder här ungefär ”skriftlig ansvarsbefrielse”.
- ² Detta syftar troligen på år 1745, ett par år efter kriget mot Ryssland. År 1745 var ett år med många partistrider. Vid riksdagen 1746 vann hattarna en stor seger över mössorna.

Material

- [Brunkman, Carl]. 1769. *Plan till ett nyttigt pennekrig emot parti-andans och corruptionens troupe*. Uppsala: Johan Edman.
- En Svensk Patriots Bref Til Författaren af Uplysningen för Svenska Folket, Om Anledningen, orsaken och afsigterna med Urtima Riksdagen 1769*. 1769. Stockholm: Lars Salvius.
- Et angelägit Bref Til Herr Uphyst om 1769 års Riksdags-Manna-wal i Sverige Af Simplex Christianus*. 1769. Stockholm: Lorens Ludvig Grefing.
- [Kullin, Lars Julius?]. 1769. *Bref Från en Adelig Fru på landet, til Lika godt Hwilken; samt dennes Swar*. Göteborg: Erik Stakberg.
- [Schönberg, Anders]. 1769. *En Landtmans Betraktelser Wid En ny Skrift, kallad: Triumviratet på Momi Parnass, Tecknade efter Originalet*. Stockholm: Peter Hesselberg.
- Utdragprot. 1769 = Utdrag af Stockholms Norre Förstads Östra Kämnars-Rätts Protocoll, hållit den 5:e September 1769*. 1769. Stockholm: Wennberg & Nordström.
- [Wadenstierna, Carl Erik]. 1769. *Bref Ifrån En Opartisk Svensk*. Stockholm: Lars Salvius.

Litteratur

- Burius, Anders. 1984. *Ömhet om friheten: Studier i frihetstidens censurpolitik*. Diss. Uppsala: Univ.
- Chilton, Paul A. 2004. *Analyzing political discourses: Theory and practice*. London: Routledge.
- Chilton, Paul & Schäffner, Christina. 1997. Discourse and Politics. I: van Dijk, T. A. (ed.): *Discourse as social interaction: Discourse studies 2: A multidisciplinary introduction*. London/Thousand Oaks/ New Delhi: Sage, 206–230.
- Claridge, Claudia. 2000. Pamphlets and early newspapers: Political interaction vs. news reporting. I: Ungerer, F. (ed.): *English media texts past and present: Language and textual structure*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 25–43.
- Fryxell, Anders 1904. *Berättelser ur svenska historien* 41. Stockholm: Norstedt (orig. utg. 1872).
- Gustafsson, Anna. 1998. *Politiska pamfletter i det fria ordets slyngelålder: En textanalys av fem inlägg i den politiska offentligheten under tryckfrihetstiden (1766–1772)*. Lund: Institutionen för Nordiska språk, Univ.

- Gustafsson, Anna. 2009. *Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet*. Diss.
- Leeuwen, Theo van & Wodak, Ruth. 1999. Legitimizing immigration control: A discourse-historical analysis. *Discourse Studies* 1, 83–118.
- Leeuwen, Theo van. 2007. Legitimation in discourse and communication, *Discourse & Communication* 1, 91–112.
- Svensson, Jan. 1997. *Fattigvårdens texter: En studie av den socialpolitiska diskursen i Sverige under 1700- och 1800-talet*. (Svensk sakprosa nr 9.) Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Vegesack, Thomas von. 1995. *Smak för frihet: Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*. Stockholm: Natur & Kultur.

Olof Hedling

Som att bestiga Mount Everest

Om filmutbildning och filmproduktionslandskapet

Våren 2007 erhöll jag medel från Ystads kommun och från den dominerande banken i staden, Sparbanken Syd. Syftet var att jag skulle starta forskning och utbildning om filmproduktion i anslutning till den växande regionala audio-visuella produktionen i Skåne och Ystad.¹ Utbildningen och forskningen var ett försök att bidra till infrastrukturen kring verksamheten samtidigt som den svarade mot mängder av ungdomars vilja och intresse för att förkovra sig inom området.²

Efter ett avsevärt förberedelsearbete antogs tjugo studenter till Lunds universitets internationella Masters Programme in Film and Media Producing (Mastersprogram i film- och medieproduktion) hösten 2008. Programmet var mångdisciplinärt. Jag hämtade därför lärare från en rad olika ämnen men också från branschen själv. Efter att ha förberett utbildningen under en tid och pratat med rader av personer med olika kompetenser och insikter hade jag en viss uppfattning om hur den här typen av program skulle se ut men också hur liknande befintliga satsningar var utformade. Vad jag däremot saknade var en mer systematisk översiktsskild av det svenska filmproduktionslandskapet som dessa studenter någon gång i framtiden måhända skulle ansluta sig till. Hur såg villkoren ut, hur många filmer gjorde olika bolag, var de framgångsrika och fanns det betydande skillnaderna mellan olika segment och fraktioner?

Den 27 februari 2009 hade den svensk-danska filmproduktionen *Män som hatar kvinnor* svensk premiär. Filmen blev en avsevärd succé och kom att sälja drygt 1 217 000 biljetter på våra biografteater.³ Även i Danmark och Norge var intresset stort och ytterligare 1,5 miljoner biografbesökare kunde räknas in. Att en film med svenskt tal, baserad på ett svenskt litterärt verk, med svenska skådespelare och med spelplatsen huvudsakligen förlagd till ett vintrigt, kallt och

stundtals mörkt Sverige blir så framgångsrik i våra grannländer är synnerligen ovanligt, trots situationen med ett avsevärt danskt samproduktionsintresse.⁴

Men det var inte allt. *Män som hatar kvinnor* attraherade publik också i Europa, i Nordamerika och på en rad ytterligare platser runt världen. Enligt Europarådets filmdatabas Lumiere har således 9 392 228 betalat inträde i 38 europeiska stater och i USA enkom (Kanada och Mexiko undantagna) för att se filmen. Med tanke på att huvudproducenten anger att filmen lanserats i mer än 50 länder på sin hemsida – mer än tio fler än de som omfattas av statistiken – tycks det därför inte särskilt djärvt att spekulera i att filmen globalt attraherat mer än tio miljoner biobesökare.

Och de tio miljonerna kunde måhända blivit än fler.⁵ Under åren 2008–2010 transformerades som bekant Stieg Larssons litterära Milleniumtrilogi från svensk kioskvältare till global litterär sensation.⁶ Till följd av detta visade Hollywood-giganten Sony Pictures snart intresse för en amerikansk version. Denna nya filmbearbetning av berättelsen i Larssons debutroman kom så småningom att få premiär vid jul 2011. Åtminstone under de inledande förhandlingarna mellan de skandinaviska rättighetsinnehavarna och Sony spekulerades det allmänt i att något slags distributionsbegränsningar av den svenskspråkiga filmen var ett villkor för att den amerikanska filmen skulle gå i produktion.⁷ Om en sådan begränsningsklausul faktiskt var en del av avtalet och sedermera verkställdes kan man emellertid bara spekulera. Omständigheterna förblir kända endast för de parter som ingick avtalet.

Misstankarna till trots kan man ändå konstatera att *Män som hatar kvinnor* framgångar är unika, något som för övrigt fick Svenska Filminstitutet (SFI) att i sin årliga statistikredovisning utbrista: "idag är trilogin att betrakta som den största exportframgången någonsin i den svenska filmhistorien".⁸ Kanske är detta emellertid att ta åt sig äran och elda på den nationella yran i överkant, åtminstone med tanke på att norska, tyska och danska medel i hög grad bidrog till att projektet kunde finansieras. Filmen stöddes även av det danska filminstitutet eftersom de danska bidragen av kompetens varit minst sagt betydande. Till syvende och sist var i princip alla så kallade A-funktioner bakom kameran tillsatta med danskar inklusive dansk regissör, fotograf, producent, klippare, ljuddesigner, filmarkitekt, musikkompositör samt en grupp danska manusförfattare. En svensk advokat jag kort samtalade med – personen ifråga vill förbli anonym – som varit inblandad i de juridiska överläggningarna kring produktionen utnämnde till och med på rak arm *Män som hatar kvinnor* till en dansk film, dock utan att närmare specificera orsakerna.

Ett pan-skandinaviskt mediekoncept

Män som hatar kvinnor gjordes av produktionsbolaget Yellow Bird. På sin engelskspråkiga hemsida definierar man den första och de två efterföljande Millenniumfilmerna, mer rimligt än SFI tycks det, som kommande ”från Skandinavien”.⁹ Yellow Bird startades år 2003 av den danske filmproducenten Ole Søndberg, den svenske författaren Henning Mankell samt den senares dåvarande agent, manusförfattaren och sedermera producenten Lars Björkman.¹⁰ I begynnelsen lär bolaget ha haft kontor i Simrishamn. Søndberg hade redan vid tillkomsten betydande erfarenhet av den skandinaviska produktionsbranschen. Bland annat hade han i början av 1990-talet varit med och producerat sex biograf/TV-filmer baserade på enskilda volymer i författarduon Maj Sjöwall och Per Wahlöös svit *Roman om ett brott* (1965–1975). Det var ett dåtida jätteprojekt med finansiering från både film- och TV-bransch i Sverige, Danmark och Tyskland. Det var också ett slags första av sin sort och kom med tiden att få en rad efterföljare, exempelvis den långa filmserien om Beck™ med start 1996 och där Søndberg likaså var involverad inledningsvis. Därmed kan producenten sägas ha varit med om att introducera vad jag, i en tidigare uppsats, benämnt ett specifikt ”pan-skandinaviskt mediekoncept” och som med tiden fått en rad uppföljare:

I samtliga fall rör det sig om satsningar där konvergens och synergi mellan film, TV och populär litteratur är central. En roman, eller än oftare, en serie romaner sammanhållna av en eller flera karaktärer och som rönt framgång också bortom det egna språkområdet, ska garantera att det audiovisuella slutresultatet attraherar bred publik på mer än en nationell marknad. Genomgående får några titlar biografpremiär. Andra introduceras via TV eller på DVD. TV-bolag i olika former – kabel-TV, privata TV-kanaler och traditionella europeiska ”pubcasters”, public servicebolag – är medfinansierare. Samtliga nämnda serier är alltså skandinaviska eller nordiska samproduktioner.¹¹

En ytterligare trend i konceptet är att finansierare från Kontinentaleuropa eller några gånger Storbritannien kunnat lockas i takt med de internationella försäljningsframgångarna för svensk och skandinavisk kriminallitteratur. Yellow Bird kan i sin tur ses som ett försök att inom ett enda bolag ha detta pan-skandinaviska mediekoncept som huvudsaklig affärsidé, något som för övrigt bekräftas på bolagets hemsida: ”Det hade visat sig svårt att skapa en kontinuitet med bara en rad enskilda filmer och med video och biograf som de enda bestämda distributionsvägarna. Genom att inrikta sig på projekt större än en enskild film

och genom att tidigt engagera och intressera TV-kanaler i flera olika länder hoppades vi kunna uppnå kontinuitet.”¹²

Vad som började med en idé och en erfarenhet, samt den katalog av upphovsrättigheter till främst Wallander som Mankell bidrog med, har med tiden expanderat till en verksamhet som frambringat mer än 60 avslutade filmer om 90 minuter eller mer. Att bedöma vad som är transnationellt populärt och mest gångbart i den samtida skandinaviska deckarvågen, vad som lämpar sig för en serie, att tillskansa sig de litterära rättigheterna, att sy samman finansiering från flera länder och att under ekonomiskt effektiva former producera filmerna så att finansiärer, distributörer och publik upplever resultatet som tillfredsställande har blivit Yellow Birds verksamhet. Framförallt är det filmserier baserade på verk av Henning Mankell (Wallander), Stieg Larsson (Salander och Blomkvist), Helene Tursten (Irene Huss) och Lisa Marklund (Annika Bengtzon) som stått i fokus. Men man har även någon gång engagerat sig i enskilda projekt, exempelvis i form av samproduktionsinsatserna i den amerikanska *The Girl with the Dragon Tattoo* (2011), i den norska *Hodejegerne* (Huvudjägarna, 2011) efter Jo Nesbø eller den tyskbaserade miniserien *Kennedys Hirn* (2010) efter Mankells roman *Kennedys hjärna* från 2005. Långt mindre än hälften av alla producerade filmer har fått biografpremiär. Distributionen har istället varit starkt fokuserad mot VoD, DVD, Blue-ray och olika televisionsformer.

I ett Europa där kulturen i allmänhet och mycket av filmlivet i synnerhet präglas av *l'exception culturelle*, det kulturella undantag vilket garanterar fortsatt, främst nationellt, offentligt stöd och i någon mån skyddade marknader för audiovisuell produktion, kan Yellow Birds strategier uppfattas som cyniska och motiverade av rent kommersiella mönster.¹³ Man befattar sig sålunda endast med så kallade *pre-sold properties*, alltså förlagor eller gestalter som redan visat sig speciellt populära hos en stor publik i flera länder och i andra medier, vanligen romaner. Inte för inte stoltserar företags hemsida med slagorden ”We turn bestsellers into blockbusters”.¹⁴ På samma sätt tycks Yellowbird aldrig ha antagit ett originalmanus till produktion för att man upplever det har unika kvaliteter i sig eller för att det är kopplat till en filmskapare med en unik personlig vision, en *auteur*. Några gånger har man anlitat regissörer som tidigare lyckats skapa sig ett visst namn, men man kan inte säga att de filmer de bidragit till väsentligen sticker ut i förhållande till de andra produktionerna. Profilen har likaså varit påtagligt låg när det gäller traditionella spelplatser för europeiskt transnationellt utbyte såsom filmfestivaler. Följaktligen har produktionerna, med några få undantag, heller inte kommit ifråga för några mer prestigeomgärdade priser.

Tonvikten i verksamheten har i stället legat på att kontinuerligt, hantverks-

mässigt och under ekonomiskt försvarbara former framställa en mer eller mindre standardiserad, serieproducerad vara, i princip alltid 90 minuter lång och med en redan tidigare väldefinierad och välkänd huvudkaraktär i en bestämd miljö och berättelsetyp.

Naturligtvis kan denna beskrivning låta en smula tråkig och nedlåtande, och den pekar måhända mot ett slätstruket drag i Yellow Birds verksamhet. Detta till trots finns det ändå goda skäl att utnämna företaget till en av de verkliga framgångarna i det svenska audiovisuella produktionslandskapet under de senaste decennierna.¹⁵ Det är också en av ytterst få verksamheter som inte bara fullgjort uppdraget att vara ett slags katalysator och i den rollen fungera som tillväxtskapande för kulturen och den kreativa sektorn i stort, i enlighet med vad som stipulerats i officiella dokument såsom i *Vägval för filmen – Betänkande av Filmutredningen 2008* samt i Europeiska kommissionens så kallade KEA-rapport från 2006.¹⁶ Bolaget har självt befunnit sig i och skapat tillväxt.

Trots den omfattande inspelningsverksamheten i Ystad som bolaget varit förbunden med allt sedan starten med de tretton första Wallanderfilmerna 2004 fram till att man i skrivande stund – april 2012 – är i färd med ytterligare sex filmer med Krister Henriksson i huvudrollen, etablerade Yellow Bird snabbt huvudkontor i Stockholm. År 2006–2007 sålde grundarna företaget till danska Zodiak Entertainment vilket i sin tur slogs samman med ett annat företag under namnet Zodiak Media med kontor i Paris och en rad andra storstäder. Zodiak i sin tur är ägt av det multinationella mediekonglomeratet De Agostini. Man må tycka olika om konglomerat men att Yellow Bird köpts upp indikerar utan tvekan att man värderas som synnerligen värdefullt och att såväl affärsstrategin som rättighets- och filmbiblioteket befunnits vara attraktiva. Genom förfarandet öppnar sig också en värld – själva konglomeratkonstruktionens syfte – av nya marknader, stordriftsfördelar och ytterligare synergier som få av de mer oberoende inhemska konkurrenterna kan pråla med.¹⁷

I en studie om filmproduktion och ekonomisk risk, fokuserad på Hollywood under 1990-talet, använder den brittisk-australiensiske nationalekonomen Michael Pokorny så kallad portföljvalsteori som utgångspunkt för ett resonemang kring olika strategier inom filmindustrin. Studiens slutsats hävdar att småskalighet, det vill säga att ett bolag gör en film åt gången, sällan fungerar framgångsrikt. Istället måste en viss volym existera så att den ekonomiska risk som varje enskilt projekt genererar, balanseras av ett annat, eller med Pokornys ord: ”succé är inte så mycket ett resultat av framgången med enskilda projekt utan snarare en följd av i vilken grad man samtidigt kan stödja en rad olika produkter.” Därför drar han slutsatsen: ”Det är därför uppenbart att storleken

spelar roll, effektiv riskspridning kan endast existera inom en förhållandevis stor portfölj av filmer.”¹⁸

Pokornys slutsatser överensstämmer alltså väl med de strategier baserade på empiriska erfarenheter Yellow Birds grundare Søndberg skaffat sig före företagets grundande. Tillsammans med idén att rida på vågen av synergi och konvergens med den skandinaviska litterära deckarvågen och med televisionsmediet, utgör denna volymtanke basen för vad som alltså kan ses som en betydande framgångs-saga. Denna kan vidare sägas ha ytterst få paralleller inom produktionssegmentet i den svenska filmbranschen under de senaste decennierna. Och framgången blir i sin tur än mer skönjbar utifrån ett komparativt perspektiv. En rätt bister vardag framstår nämligen som ett av de tydligaste kännetecknen hos det svenska och skandinaviska filmproduktionslandskapet.

Ett fragmenterat landskap

Tillsammans med några svenska, danska och norska forskare var jag för några år sedan inblandad i ett projekt som syftade till att kartlägga vissa strukturer inom den skandinaviska filmen under främst åren 2002–2006.¹⁹ På min lott föll bland annat att försöka utläsa något om aktiviteten inom produktionssektorn i Sverige. Som ett led i detta kalkylerade jag hur många filmer enskilda bolag hade medverkat i som huvudproducent under perioden ifråga, ett tidsspänn då den årliga produktionen tenderade att omfatta 35–40 filmer som fick biografpremiär.²⁰ Resultatet av mina mödor gav vid handen att endast två bolag förmått stå som huvudproducent för åtta filmer, eller något mindre än två filmer per år. Vidare hade endast tretton bolag klarat av att göra så mycket som fyra titlar under de fem åren vilket betyder att dessa var de enda som nästan kom upp i ett medelvärde av en producerad film om året. Dessa siffror kan i sin tur ställas mot vad som kanske kan beskrivas som den mindre aktiva delen av produktionssegmentet. Hela 124 bolag gjorde således tre filmer eller mindre under de fem åren i fråga och av dessa var det 101 som bara gjorde en film.²¹

Nu är det naturligtvis så att dessa siffror kan ifrågasättas och ställas i perspektiv. Underhållningsbranschen i allmänhet och filmbranschen i synnerhet är områden som formats av intrikat juridik och präglas av rättsliga komplikationer som medför att sektorn framstår som icke-transparent. Man kan också ha i åtanke att produktionssektorn i exempelvis Hollywood alltsedan det andra världskriget och det så kallade Paramountbeslutet, präglats av alltfler, i olika grad oberoende företag, snarare än av de distribuerande studiorna.²² Det är en utveckling som för övrigt enkelt kan spåras genom att läsa informationen

i för- och eftertextsekvenser i filmer gjorda under de senaste tre, fyra decennierna och sedan jämföra dessa med motsvarande avsnitt i Hollywoodfilmer gjorda före 1950. Följaktligen är det förmodligen så att, precis som inom den europeiska och skandinaviska produktionssektorn, bidrar dessa mindre bolag till en tilltagande del av den aggregerade produktionen. För att gå tillbaka till den svenska situationen kan man också notera att vissa av företagen är verksamma som leverantörer av televisions- och annat mediematerial, något som alltså inte är synligt i de angivna siffrorna. Det skulle också betyda att många aktörer är betydligt mer aktiva än vad man först kunde förmoda. För att sammanfatta, de siffror jag till en början uppfattade som ett tecken på att den svenska filmproduktionsbranschen var tård, fragmenterad och med förvånansvärt få starka aktörer, kanske ändå inte var så svaga i alla fall.

Emellertid, då rapporten ifråga presenterades i slutet av 2010, visade det sig att en annan person granskat snarlika omständigheter i både Sverige, Danmark och Norge. Och i den granskningen bekräftades vad jag misstänkt men alltså tvekat inför, nämligen att den skandinaviska produktionssektorn var bräcklig och att många verksamma gavs relativt få möjligheter att ägna sig åt sin profession.

Granskningens upphovsman var Henning Camre, tidigare chef för Den Danske Filmskole, The National Film and Television School i London och för Det Danske Filminstitut. För dagen representerade Camre tankesmedjan *ThinkTank... on European Film and Film Policy*, ett initiativ han själv tagit och som sedan 2006 hållit en rad rådsmöten och producerat en serie rapporter kring situationen för europeisk film och inte minst de huvudsakligen nationella, offentliga system som den ekonomiskt bärs upp av. Camre kallade sin undersökning "Production Frequencies in Scandinavia" och förmedlade den som en powerpointpresentation.²³ En rad av de enskilda diagrammen från prestationen har lagts ut på tankesmedjans hemsida med en kort kommentar bifogad, annars förblir undersökningen opublicerad. Vad Camre gjort var att räkna på hur ofta regissörer, producenter, manuskriptförfattare och produktionsbolag i de två länderna på den skandinaviska halvön plus i Danmark varit aktiva inom spelfilmsproduktion under perioden 2002–2010. Och som sagt, undersökningen bekräftade mina egna misstankar. Genom att det studerade tidsspannet var längre än det som varit i fokus för den skandinaviska studie i vilken jag ingått antydde också att de låga aktivitetsfrekvenserna inte var en tidsmässig tillfällighet. Snarare rörde det sig om ett slags sakernas tillstånd.

Vad gällde produktionsbolag och det relativa antal filmer de stod bakom överensstämde Camres siffror väl med mina egna. Tre bolag hade under de nio åren som studerats gjort mer än tio svenska filmer var av de sammantaget 229

produktioner som färdigstälts. Vad gäller de bolag som i sin tur endast gjort en film var så var de hela 118 stycken. Ifråga om enskilda personer som betitlas producenter hade 15 personer varit inblandade i mer än fem filmer medan 129 stycken bara gjort en film. På samma sätt hade sju regissörer hunnit med fyra filmer eller fler under de nio åren medan 100 personer med denna centrala titel inom filmproduktionen gjort en film allena. I fråga om våra grannländer var siffrorna snarlika om än den danska produktionssektorn framstod som något starkare, med några centralt placerade aktörer som varit inblandade i fler projekt än motsvarigheterna i grannländerna. Camre hade tillika räknat på hur ofta manuskriptförfattare fått se sina alster filmatiserade i Norge och Danmark. Siffrorna var likartade de som gällde regissörerna. Med tanke på de mycket små variationer som förekom inom de andra undersökta professionerna inom de tre länderna finns det därför ingen anledning att tro annat än att det också i Sverige existerar en allt överskuggande majoritet av manuskriptförfattare som fått se endast ett arbete bli filmatiserat under ett knappt decennium. Med alla dessa siffror gällande olika yrkeskategorier i åtanke tycks det inte speciellt djärvt att hävda att den svenska filmbranschen är fylld av, får man förmoda, högt kvalificerade och begåvade människor som endast undantagsmässigt har möjlighet att ägna sig åt verksamhet som faktiskt resulterar i film.

Camre kommenterade kort sin undersökning i termer av att det uppenbart är mycket svårt för en allt överskuggande majoritet av dessa individer att bygga något som liknar en karriär. Lite ambivalent kommenterade han också kort att ett utmärkande drag för branschen var att den bestod av en avsevärd mängd "engångsbesökare".²⁴ Om man till detta lägger en central slutkonklusion av en kulturgeografisk studie om filmproduktionsbranschen i Sverige, nämligen att den är en "knapp och svår sektor ifråga om fasta inkomster", tycks karakteristiken av sektorn som generellt kärv och med enorma nivåskillnaden mellan några få drivna, mycket efterfrågade aktörer och ett stort svårdefinierat, inte särskilt växtkraftigt kollektiv att ytterligare bekräftas.²⁵ Återigen kan man ha i tanke hur exceptionella exemplen med *Yellow Bird*, *Män som hatar kvinnor* och den strävsamma framställningen av ständigt nya Wallanderfilmer faktiskt är.

En avslutande observation

Tidigt i september 2010 hade jag introduktionsmöte med 21 stycken nyantagna studenter på det mastersprogram i film- och medieproduktion jag omtalade inledningsvis. Det var dags för en andra kull på den massivt översökta utbildningen. Framför mig satt en grupp svenskar, några nordamerikaner, européer samt stu-

denter med rötter i Mellanöstern. Lite pliktskyldigt välkomnade jag gruppen, presenterade mig själv och förhörde mig om hur ankomst och mottagande varit.

Därpå följde vad jag i efterhand nästan får beskriva som en hotfull tirad. Under det föregående året och speciellt under den just avslutade sommaren hade nämligen mitt forskningsintresse alltmer fördjupats mot de ämnen och de problematiker jag alltså inte kunde särskilt mycket om då utbildningen först drogs igång. Jag hade kort och gott försökt tillskansa mig den översiktssbild jag saknat och som förhoppningsvis i någon grad förmedlas i denna essä.

I säkert en halvtimme talade jag om hur i det närmaste hopplöst allt såg ut, hur dåligt betalt det var, om hur den ”nya ekonomin” innebar skralt ersatt egenföretagande framför trygga jobb och hur förmodligen ytterligt få i gruppen skulle få möjlighet att verkligen försörja sig via den valda karriärvägen.²⁶ Jag berättade också att, även för dem som lyckades arbeta kontinuerligt kunde det ta uppemot ett decennium innan man kunde tillgodogöra sig en betydande ”credit”, det vill säga se sitt namn intill någon betydelsefull yrkesfunktion i för- eller eftertexterna på en film. Halvt på skämt avslutade jag med att säga att det stod var och en fritt att lämna salen för att istället företa sig något mer säkert och lukrativt. Alla satt dock kvar. Lite förvånansvärt verkade de faktiskt entusiastiska och spända inför prospektet att påbörja utbildningen.

Så gick tiden. Allteftersom noterade jag hur studenterna odlat en viktig kontakt där, ordnat ett ströjobb på en film- eller TV-inspelning här eller försäkrat sig om en praktikplats efter vilken det förelåg möjligheter till något slags arbete, allt med minimal hjälp av mig. Trots att jag inte är ägnad att misstro den statistik jag redogjort för ovan gladde jag mig storligen. Uppenbarligen finns ett speciellt attraktionsvärde i verksamheten som lockar fram sällsam passion och förhoppningar bortom de rationella förväntningarnas horisont. Det måste man både begrunda och respektera.

I en bok om det nutida filmproduktionslandskapet i huvudsakligen Europa har den brittiske journalisten, filmbolagschefen och filmskolläraren Angus Finney kärnfullt påpekat: ”att ge sig på en kreativ karriär inom vilken uttrycksform som helst är en enorm utmaning; att skapa ett ackumulerat verk, präglad av förkovran och som sammantaget är mer än summan av sina delar är fullt jämförbart med att bestiga Mount Everest”.²⁷

Såga vad man vill om mänsklig dådkraft respektive dårskap, att möta personer med den typen av hängivenhet i såväl föreläsningssalen som i det övriga akademiska arbetet upphör inte att fascinera. Och som jag hoppas ha redogjort för ovan, ibland kan uppenbarligen dådkraften segra med imponerande framgångar som följd.

Noter

- 1 För en orientering kring detta fenomen, se Olof Hedling, "A Film-friendly Town: Assessing a decade at a small Swedish production centre", *Film International*, vol. 8, no. 6, 2010, s. 70–78 samt Olof Hedling, "Sveriges mest kända korvkiosk: om regionaliseringen av svensk film", Erik Hedling & Ann-Kristin Wallengren (red.), *Solskenslandet: svensk film på 2000-talet*, Stockholm: Atlantis, 2006, s. 19–50.
- 2 Ett varmt tack riktas till berörda parter på Ystads kommun och Sparbanken Syd för att ha beviljat mig medel för forskning om filmproduktion och de frågeställningar som berörs i denna uppsats.
- 3 Publiktsiffrorna är hämtade från databasen Lumiere, lumiere.obs.coe.int. Siffrorna gällande *Män som hatar kvinnor* skiljer sig något men inte signifikant från Svenska filminstitutets uppgifter
- 4 Ib Bondebjerg & Eva Novrup Redvall (m. Olof Hedling, Erik Hedling, Lars Diurlin, Ove Solum, Lene V. Hansen), *A Small Region in a Global World: Patterns in Scandinavian film and TV culture*, CEMES Working Papers, 1, 2011, s. 53. Tillgänglig via cemes.ku.dk/research_literature/dokument/CEMES_WP_no_1_2011_Scandinavian_cinema.pdf/.
- 5 Antalet biografbesökare bör inte förväxlas med antalet personer som sett filmen. För en diskussion kring filmkonsumtion i olika "fönster", se Gunnar Ribrant, "High-Tech för händiga: om ny filmteknik", Erik Hedling & Ann-Kristin Wallengren (red.), *Solskenslandet: svensk film på 2000-talet*, Stockholm: Atlantis, 2006, s. 137–139.
- 6 Tredje delen av Millenniumserien var enligt Publishers Weekly den mest säljande inbundna litterära boken i USA år 2010 medan de två föregående delarna av serien var de enda av tre pocketttitlar som sålde mer än två miljoner exemplar. Se Daisy Maryles, "The Winning Game: 2010 hardcovers: facts & figures 2011", *Publishers Weekly*, 21/3 2011. www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/publisher-news/article/46541-the-winning-game-2010-hardcovers-facts--figures-2011.html?page=1 samt Daisy Maryles, "In Paperbacks, Big Names on Top: Facts & Figures 2010", *Publishers Weekly*, 21/3 2011. www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/publisher-news/article/46542-in-paperbacks-big-names-on-top-facts--figures-2010.html.
- 7 Erik Helmersson, "Spelet bakom 'Millennium' avslöjat", *Svenska Dagbladet*, 10/12 2010.
- 8 Citatet är på engelska och lyder: "today the three films in the trilogy are the biggest export success in Swedish film history". Samtliga översättningar är mina egna. *Filmåret i siffror 2010*, Stockholm: Svenska Filminstitutet, 2011, s. 26.
- 9 "out of Scandinavia". Yellow Bird, "The Millennium Trilogy", yellowbird.se/index.php?option=com_seyret&Itemid=6&task=videodirectlink&id=296.
- 10 För Søndbergs version av sin egen professionella bakgrund, Yellow Birds tillkomst och utarbetandet av affärskonceptet, se Anne Marit Waade, "Fra bestseller til blockbuster: interview med producent Ole Søndberg, Yellow Bird, 7. Oktober 2008", Gunhild Agger & Anne Marit Waade (red.), *Skandinavisk krimiindustri: bestseller og blockbuster*, Ålborg: Göteborg: Nordicom, 2010, s. 205–211.
- 11 Olof Hedling, "Historien om ett brott: kriminalfilmsserier som regionalt och panskan-dinaviskt mediekoncept", Gunhild Agger & Anne Marit Waade (red.), *Skandinavisk krimiindustri: bestseller og blockbuster*, Ålborg: Göteborg: Nordicom, 2010, s. 130.
- 12 "It had proved difficult to create a continuing business around one off films, often with cinema and video as the primary distribution channels. By focusing on projects larger than

- only one individual movie and attracting the interest of broadcasters in several countries, such continuity was to be achieved." Yellow Bird, "Our Story", www.yellowbird.se/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=21.
- 13 För en beskrivning av denna dimension i europeisk film- och audiovisuell kultur, se Kevin Williams, *European Media Studies*, London: Hodder Arnold, 2005, s. 84–97.
  - 14 Yellow Bird, www.yellowbird.se/.
  - 15 Några andra bolag kan naturligtvis också sägas ha representerat framgångshistorier från både ekonomiska och konstnärliga perspektiv. Anna Westerståhl Stenport har exempelvis lyft fram Memphis Film, se Anna Westerståhl Stenport, "A Local and Global: Lukas Moodysson and Memphis", Maria Larsson & Anders Marklund (red.), *Swedish Film: An introduction and a reader*, Lund: Nordic Academic Press, 2010, s. 325–233. Filmance – som delvis arbetar med en liknande affärsidé som Yellow Bird – och Sonet är andra bolag som köpts upp av större, internationella mediekonglomerat till följd av sina framgångar. I förstnämnda fallet ingår man i Metronome Film & Television, som sedan april 2009 ingår i The Shine Group som i sin tur ägs av Rupert Murdochs News Corp. I andra fallet köptes man upp av Svensk Filmindustri som ägs av Bonniers och som naturligtvis är norra Europas största mediekonglomerat.
  - 16 Se exempelvis *Vägval för filmen: betänkande av Filmutredningen 2008*, SOU 2009:73, s. 84.
  - 17 Kristin Thompson & David Bordwell, *Film History: An introduction*, New York: McGraw-Hill, 2009, s. 696.
  - 18 "success derives not so much from success on individual projects, but on the extent to which a range of products can be supported contemporaneously". "Therefore it is clear that size matters – effective risk spreading can only occur within the context of a relatively large portfolio of films." Michael Pokorny, "Hollywood and the Risk Environment of Movie Production", John Sedgwick et al. (red.), *An Economic History of Film*, London: Routledge, 2005, s. 307.
  - 19 Bondebjerg & Redvall, *A Small Region in a Global World*.
  - 20 Min undersökning baserades på uppgifterna på de filmfaktablad som finns bilagt varje svensk film vid SFI:s databas Svensk Filmdatabas. www.sfi.se/sv/svensk-filmdatabas/.
  - 21 Se Bondebjerg & Redvall, *A Small Region in a Global World*, s. 42–43 för ett utvecklande resonemang.
  - 22 Thompson & Bordwell, *Film History: An introduction*, s. 300.
  - 23 Henning Camre, "Scandinavian ThinkTank: Production Infrastructure in Scandinavia". filmthinktank.org/papers/ (12-04-30). Camres undersökning tycks mig så intressant att jag använt den flera gånger. Artiklarna har dock olika frågeställningar, betraktar skiftande kontextuella förhållande och drar väldigt olika analytiska konklusioner. Se exempelvis, Olof Hedling, "Size Does Matter: Notes on the contemporary Scandinavian production culture", Petr Szczepanik & Patrick Vonderau (red.), *Behind the Screen: European contributions to production studies*, Basingstoke: Palgrave MacMillan, in press.
  - 24 Camre, "Scandinavian ThinkTank: Production infrastructure in Scandinavia".
  - 25 "a tight and difficult sector for regular incomes", Margareta Dahlström & Brita Hermelin, "Creative Industries, Spatiality and Flexibility: The example of film production", *Norwegian Journal of Geography*, vol. 61, no. 3, 2007, s. 117.
  - 26 För en studie inriktad mot just faktorer som den "nya ekonomin", egenföretagande, arbetstider och ersättningar i den samtida film- och televisionsbranschen, se Olof Hedling, "Making Films in Scandinavia: On work and production infrastructure in the contem-

- porary regional sector”, Andrew Dawson & Sean Holmes (red.), *Working in the Global Film Industries: Creativity, systems, space, patronage*, London: Bloomsbury Academic, 2012, s. 57–74.
- 27 ”Building a creative career in any artistic arena is a challenge; building a successful progression of work that grows to more than the sum of its parts in the film industry is tantamount to climbing Everest.” Angus Finney, *The International Film Business: A market guide beyond Hollywood*, London: Routledge, 2010, s. 157.

Litteratur

- Bondebjerg, Ib och Eva Novrup Redvall (2010), (m. Olof Hedling, Erik Hedling, Lars Diurlin, Ove Solum, Lene V. Hansen), *A Small Region in a Global World: Patterns in Scandinavian film and TV culture*, CEMES Working Papers, 1, 2011. cemes.ku.dk/research_literature/dokument/CEMES_WP_no._1_2011_Scandinavian_cinema.pdf/. (12-04-30).
- Camre, Henning (2011), ”Scandinavian ThinkTank: Production infrastructure in Scandinavia”. filmthinktank.org/papers/ (12-04-30).
- Dahlström, Margareta och Brita Hermelin (2007), ”Creative Industries, Spatiality and Flexibility: The example of film production”, *Norwegian Journal of Geography*, vol. 61, no. 3, s. 111–121.
- Filmåret i siffror 2010* (2011), Stockholm: Svenska Filminstitutet, 2011.
- Finney, Angus (2010), *The International Film Business: A market guide beyond Hollywood*, London: Routledge.
- Hedling, Olof (under utgivning), ”Size Does Matter: Notes on the contemporary Scandinavian production culture”, Petr Szczepanik & Patrick Vonderau (red.), *Behind the Screen: European contributions to production studies*, Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Hedling, Olof (2012), ”Making Films in Scandinavia: On work and production infrastructure in the contemporary regional sector”, Andrew Dawson & Sean Holmes (red.), *Working in the Global Film Industries: Creativity, systems, space, patronage*, London: Bloomsbury Academic, in press.
- Hedling, Olof (2006), ”’Sveriges mest kända korvkiosk’: Om regionaliseringen av svensk film”, Erik Hedling & Ann-Kristin Wallengren (red.), *Solskenslandet: Svensk film på 2000-talet*, Stockholm: Atlantis, s. 19–50.
- Hedling, Olof (2010), ”A Film-friendly Town: Assessing a decade at a small Swedish production centre”, *Film International*, vol. 8, no. 6, 2010, s. 70–78.
- Hedling, Olof (2010), ”Historien om ett brott: kriminalfilmsserie som regionalt och panskan-dinaviskt mediekoncept”, Gunhild Agger & Anne Marit Waade (red.), *Skandinavisk krimi-industri: bestseller og blockbuster*, Ålborg: Göteborg: Nordicom, s. 129–144.
- Helmerson, Erik (2010), ”Spelet bakom ’Millennium’ avslöjat”, *Svenska Dagbladet*, 10/12.
- Lumiere (2012), lumiere.obs.coe.int. (12-04-30).
- Maryles, Daisy (2011) ”The Winning Game: 2010 hardcovers: facts & figures 2011”, *Publishers Weekly*, 21/3. www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/publisher-news/article/46541-the-winning-game-2010-hardcovers-facts--figures-2011.html?page=1. (12-04-10).
- Maryles, Daisy (2011), ”In Paperbacks, Big Names on Top: facts & figures 2010”, *Publishers Weekly*, 21/3. www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/publisher-news/article/46542-in-paperbacks-big-names-on-top-facts--figures-2010.html. (12-04-10).

- Pokorny, Michael (2005), "Hollywood and the Risk Environment of Movie Production", John Sedgwick et al. (red.), *An Economic History of Film*, London: Routledge, s. 277–311.
- Ribrant, Gunnar (2006), "High-Tech för händiga: om ny filmteknik", Erik Hedling & Ann-Kristin Wallengren (red.), *Solskenslandet: Svensk film på 2000-talet*, Stockholm: Atlantis, s. 125–140.
- SFI (2012), Svensk Filmdatabas. www.sfi.se/sv/svensk-filmdatabas/ (12-04-30)
- Stenport, Anna Westerståhl (2010), "A Local and Global: Lukas Moodysson and Memphis", Maria Larsson & Anders Marklund (red.), *Swedish Film: An introduction and a reader*, Lund: Nordic Academic Press, s. 325–233.
- Thompson, Kristin & David Bordwell, *Film History: An introduction*, New York: McGraw-Hill.
- Vägval för filmen: Betänkande av Filmutredningen 2008*, SOU 2009:73, s. 84.
- Waade, Anne Marit (2010), "Fra bestseller til blockbuster: Interview med producent Ole Søndberg, Yellow Bird, 7. Oktober 2008", Gunhild Agger & Anne Marit Waade (red.), *Skandinavisk krimiindustri: bestseller og blockbuster*, Ålborg: Göteborg: Nordicom, s. 205–211.
- Williams, Kevin (2005), *European Media Studies*, London: Hodder Arnold, 2005.
- Yellow Bird (2012). www.yellowbird.se/. (12-04-10).
- Yellow Bird, "The Millennium Trilogy" (2012). www.yellowbird.se/index.php?option=com_seyret&Itemid=6&task=videodirectlink&id=296. (12-04-10).
- Yellow Bird, "Our Story" (2012). www.yellowbird.se/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=21. (12-04-10).

Michaela Helmbrecht

Om människobilder och bildernas bruk under vendel- och vikingatiden

Från den sista förhistoriska perioden före medeltiden har bevarats flera tusen bildframställningar som visar människofigurer. Ibland kan människofigurerna stå för sig själva, men de flesta finns på olika bruksföremål såsom spännen, hängsmycken, mynt eller till och med stenmonument. Vi har endast ett fåtal bilder på organiskt material som trä eller textilier, eftersom dessa förmultnar snabbt och således inte har bevarats, men troligen fanns det under vendel- och vikingatiden¹ en stor mängd bilder tillverkade i organiskt material.

Bilderna från dessa århundraden innan kristendomen infördes anses allmänt vara bland de främsta källorna till religionshistorien. Man tolkar nämligen framställningarna vanligtvis som gudabilder, eller åtminstone tror man att de haft vissa kopplingar till förkristen mytologi och kosmologi. I ett sådant perspektiv är den innehållsmässiga tolkningen – den så kallade ikonografiska tolkningen – helt central: vi måste veta vem bilden visar för att kunna dra slutsatser om religion och kult.

Att det dock inte alltid är lätt med den ikonografiska tolkningen framgår av det kända exemplet med den lilla figurinen från Rällinge (fig. 1). Den har ömsom tolkats som fruktbarhetsguden Frej på grund av fallosen,² ömsom som guden Tor som blåser i sitt skägg för att framkalla gynnsamma vindar för vikingarnas sjöfärder.³ Därtill är Rällingefigurinen bara sju centimeter lång, och arkeologer har funnit liknande små figurer, som var avsedda som spelpjäser, som ”kungen” i vikingaspelet Hnefatafl.⁴ Vilken tolkning passar nu Rällingefigurinen bäst? Eller kan den ha varit både gudafigur och spelpjä?⁵ Det är svårt att avgöra.

I det här bidraget, som är en sammanfattning av centrala delar av min doktorsavhandling,⁶ vill jag flytta fokuset bort från den ikonografiska tolkningen och istället utforska hur bilderna användes under tiden fram till tusenårsskiftet, precis innan kristendomen slog rot. Som arkeolog är jag intresserad av de mate-

riella aspekterna, det vill säga hur bilderna användes i praktiken. Vilka föremål finns bilderna på? Vilka funktioner hade de? Finns det en kronologisk utveckling i användningen av bilder från andra hälften av 500-talet till tiden omkring 1000 e.Kr.?

När det gäller bildframställningar från vendel- och vikingatiden så har man i forskningen oftast fokuserat på enskilda föremål av högt konstnärligt eller ikonografiskt värde. I min undersökning är jag istället mer intresserad av hur bilder användes i *allmänhet*. Med andra ord: det är snarare det bakomliggande regelverket än specifika (undantags-) fall som jag kartlägger. Detta sätt att närma mig bilderna är inspirerat av semiotiken – ett vetenskapligt teori- och metodramverk som kartlägger tecknens betydelse och användning, och allmänna kommunikationsregler.

Ursprungligen var semiotiken en teori för analys av språk och grammatik. Efterhand har man dock insett att kommunikation människor emellan inte bara sker genom språk. Därför har olika grenar av semiotik utvecklats, bland annat bildsemiotiken. Därifrån har jag hämtat skiljandet mellan bildernas *primära* och *sekundära ikonicitet* vad gäller bildernas innebörd.⁷ Primär ikonicitet avser huvudsakligen en kontextoberoende läsning av bilden, till exempel ”en korsfäst man”, medan sekundär ikonicitet avser innebörden av en bild i ett visst sammanhang, och en benämning eller identifikation (till exempel ”Jesus Kristus”).

Det är förhållandevis lätt att beskriva de vendel- och vikingatida bildernas primära ikonicitet, till exempel ”kvinna med dryckeshorn” eller ”man i kamp”. Men det är omöjligt att fastställa de flesta bildernas sekundära ikonicitet med någorlunda säkerhet. Oftast finns det flera tolkningsmöjligheter. Orsaken till detta är att vi inte har några skriftliga källor från Norden som skrevs ned under vendel- och vikingatiden, utan alla skriftliga berättelser kom till antingen i andra områden som redan var kristna, eller mycket senare under medeltiden. Under århundraden fram till omkring 1000 e.Kr. traderades kunskap huvudsakligen genom muntliga berättelser.

Fig. 1. Figur från Rällinge: Tor, Frej eller en spelbricka? (Foto: M. Helmbrecht.)

Om bilduppfattningar i muntliga kulturer

I muntliga kulturer är bilder den enda möjligheten att lagra information utanför och oberoende av minnet.⁸ Bilder kan bevara centrala delar av berättelser under en lång tid. Men en bild är inte ett neutralt lagringsmedium som talar bokstavligen till betraktaren, utan den utgör grunden för en ny tolkning: en bild måste läsas och översättas till ord. Därmed utvecklas automatiskt en ny version av den gamla berättelsen, beroende på den specifika situationen. Den nya versionen kan avvika från tidigare tolkningar. Det finns ju inte *en* kodifierad – den ordagranna översättningen är nedskriven, allmänt gällande – sanning, utan vad som accepteras som sanning är beroende på situationen.⁹

I kulturer som baseras på muntlig tradition är ord inte bara beteckningar för föremål eller företeelser, utan de har en egen kraft i det att de uttalas. Ord är händelser, och kan påverka realiteten eller till och med verkställa någonting.¹⁰ Än i dag vore till exempel en vigsel eller ett dop inte fullbordade utan att prästen uttalade de passande vigsel- eller doporden. Denna tankegång om ordens performativa kraft kan möjligtvis även överföras till bilder i muntliga kulturer. Kanske hade man helt andra uppfattningar om bilder under vendel- och vikingatiden än vad vi har idag?

I kulturer som bygger på muntlig tradition, tillskrivs bilder ofta en viss inneboende kraft.¹¹ Vi vet att i många antika kulturer i medelhavsområdet kunde bilder ha en relation av samverkan eller partiell identitet med det som representerades.¹² Ett exempel på detta är föreställningen att gudarna kunde ta sin boning i själva avbildningen.¹³ Bildframställningen är alltså både en avbildning och själva guden. Det gör bilden oerhört kraftfull och även farlig.

Kultbilder användes hos många kulturer under antiken. Föreställningarna kring gudabilderna och de tillhörande ritualerna har bevarats i ett stort antal olika texter.¹⁴ I Egypten kunde bilder till och med helt ersätta vissa ritualer, som hade avgörande kosmologisk betydelse. Bilden garanterade att ritualen var perfekt (i ordets dubbla mening: genomfört *och* felfri) och fortsatte att verka i evighet.¹⁵

I många kulturer – i vissa sammanhang även i västvärldens post-upplysta kulturer – går det att manipulera någon eller någonting genom att manipulera dess avbild. Man tänker då att bilden och det avbildade har en relation av ömsesidig påverkan eller till och med partiell identitet. Oftast kallas sådana manipulationer bildmagi. I en världsbild där det representerande (det vill säga bilden) och det representerade kan bilda en relation av ömsesidig påverkan, kan magi uppfattas som en kommunikativ handling mellan människor och universum. Här når vi även gränserna till en semiotisk metod. Om det finns en permanent ömsesidig verkan mellan tolkaren, bilden och det avbildade, betyder det att det inte går

Fig. 2b.

Fig. 2a.

Fig. 2. Sceniska bilder.

a: Gotländsk bildsten, Stenkyrka (Lillbjärs III), 700–800-tal (Lindqvist 1942, fig. 512).

b: Bildvävnad (rekonstr.) från Oseberg i Norge, tidigt 800-tal (Christensen & Nockert (red.) 2006, 26, akvarell av Mary Storm).

c: Bildplåt från Torslunda på Öland, 500-talet (Axboe 1987, 15).

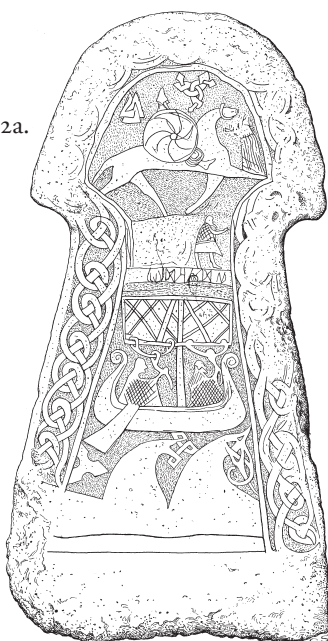

Fig. 2c.

att skilja skarpt mellan bilden och det som representeras, och en bild kan inte längre hanteras som tecken på något annat.

Vendel- och vikingatida bildmotiv

Det första steget i min analys var att dela upp de vendel- och vikingatida bilderna i fem stora grupper enligt deras primära ikonicitet: scener, enskilda figurer, gester och attribut, människo-djur-transformationer, samt huvuden och ansikten. Det har sedan visat sig att dessa grupper även behandlar olika bildteman.

Fig. 3a.

Fig. 3b.

Fig. 3c.

Fig. 3d.

Fig. 3. Enskilda figurer.

a: En "guldgubbe" från Sorte Muld på Bornholm, 500–700-tal. (Foto: Nationalmuseet, Köpenhamn (NMK).)

b: "Guldgumma" från samma plats, 500–700-tal. (Foto: NMK, efter Watt 2008, 54.)

c: Hänge från Eketorp, 900-tal (Andersson et al. 2004, 90).

d: Hänge från Klinta på Öland, 800-900-tal. (Foto: M. Helmbrecht.)

Sceniska bilder (fig. 2) utgör variationer på två huvudteman. Det ena är resor som visas med ryttare, skepp och båtar, vagnar och processioner. Det andra är kamp- och stridsscener, både människor emellan och mellan människor och djur. Vanligtvis är det tidpunkten för attacken eller den instabila jämvikten mellan de stridande parterna som visas. De avbildade figurerna är oftast män.

Enskilda figurer (fig. 3) är nästan alltid avbildade som stående eller långsamt gående. De är oftast lätta att identifiera som man eller kvinna, och de bär ibland attribut som till exempel en stav, vapen eller ett dryckeshorn.

I scenerna och hos de enstaka figurerna skiljer sig män och kvinnor åt genom sina kläder och sin frisyra, men framför allt genom vad de gör. De vendeltida¹⁶ bilderna motsvarar i hög grad de idealtypiska egenskaper för män och kvinnor som senare kom att användas i skaldediktningen och som kom att specificeras i Snorre Sturlassons *Skáldskaparmál*: män är aktiva, de reser och slåss, medan kvinnor beskrivs bäst som rikt ornerade med juveler, generöst serverande drycker.¹⁷ Den anmärkningsvärda samstämmigheten mellan *Skáldskaparmál* och bilderna leder till slutsatsen att attribut som vapen och dryckeshorn inte duger för identifieringen av bilderna med vissa namngivna personer i mytologin eller hjältesagorna.¹⁸ Inte alla kvinnor med dryckeshorn är nödvändigtvis valkyrior. Jag fann det omöjligt att etablera ”de fornnordiska gudarnas ikonografi”.

I den tredje stora gruppen – *gester och attribut* – verkar könet inte ha spelat någon stor roll. Snarare är det gester eller vissa attribut som utgör det centrala budskapet i bilden. I den gruppen ingår till exempel bundna och fjättrade figurer (fig. 4a och c), sittande män som griper sina skägg (fig. 1), figurer med böjda knän, med fötterna riktade nedåt (fig. 4a), figurer med en lyft hand, tummen i eller framför munnen (fig. 4b), figurer som griper sin egen arm, enögda figurer med mera. Dessa motiv uppträder som enstaka figurer och i större scener, inom ett stort spektrum av bildbärande föremål och över en lång tidsperiod.

Fig. 4a.

Fig. 4b.

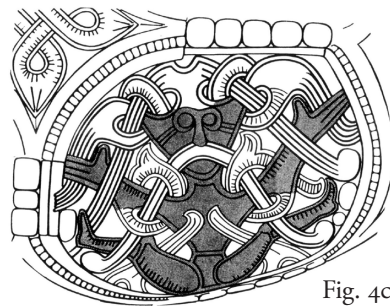

Fig. 4c.

Fig. 4. *Gester och attribut.*

a: Guldgubbe, Eketorp, 500-tal (Lamm 2004, 100).

b: Guldgubbe, Uppåkra, 500–700-tal (Watt 2004, 185 fig. 17a).

c: Spänne (detalj), Austnes, Norge, 800-tal (Gaimster 1998 fig. 114, efter K. Hauck).

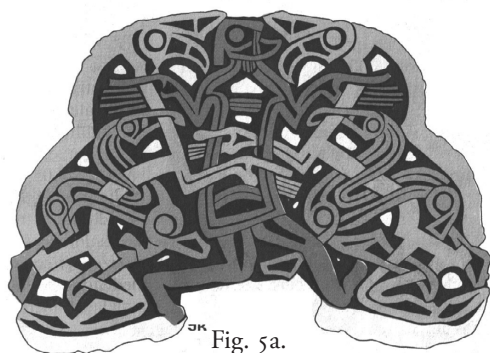

Fig. 5a.

Fig. 5b.

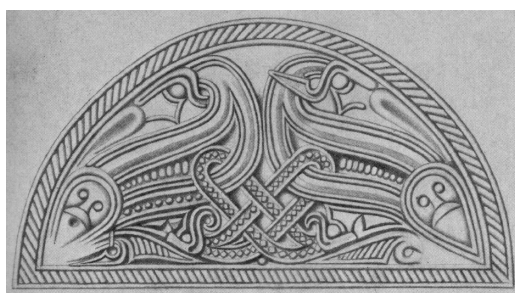

Fig. 5c.

Fig. 5d.

Fig 5.

a: Beslag eller spännefragment, funnet i Dybsø Fjord, Danmark (Gärtner & Ulriksen 2000, 7).

b: Smycke, s. k. E-Brakteat, från Nors, Gotland (Gaimster 1998, fig. 86b).

c: Sköldbeslag ur grav 7 i Valsgärde (Arwidsson 1977, fig. 106).

d: Hänge med maskliknande ansikte från Uppåkra. (Foto: B. Almgren, LUHM.) Vänder man hänget upp och ned syns ytterligare ett ansikte.

Uppenbarligen betecknar dessa gester och kroppshållningar inte vissa namngivna personer. Den specifika bildbetydelsen var istället beroende av sammanhanget.

Ytterligare en stor grupp bildframställningar kan kallas *människo-djur-transformationer*. Det är väsen som har element av både människa och djur, till exempel människor i fågelhamn, hopflätade djur och människor (fig. 5a), ansikten som flankeras av djurhuvuden, triskeledjur med mänskligt huvud (fig. 5b), ansikten inbäddade i djurkroppar (fig. 5c) och fixeringsbilder (fig. 5d). De är mycket stiliserade och utgör en karakteristisk del av djurornamentiken. Varelsor med människo- och djuregenskaper kan spåras genom alla vendel- och vikingatida

Fig. 6a.

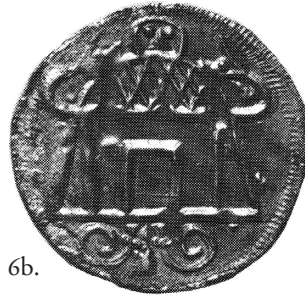

Fig. 6b.

Fig. 6.

a: Karolingiskt mynt, s. k. Christiana-Religio-mynt (Wamers 2005, 154 fig. 50).

b: Mynt funnet i Hedeby, 800-tal (Hatz 1985, 139).

konststilar. Det centrala temat i denna stora grupp bildframställningar verkar vara transformationen mellan människor och djur.

Huvud- och ansiktsframställningar var mycket populära under hela vendel- och vikingatiden. De var uppenbarligen inte tänkta att representera specifika varelser eller personer, utan snarare idealmänniskor eller utmärkande egenskaper för människan i allmänhet.

Ansiktenas konkreta betydelse och funktion är beroende av det specifika sammanhanget. Inte alla ansikten behöver ha samma innebörd. Några ansikten kan tolkas som en nordisk motsvarighet till det kristna korset. Omkring 820 började man att slå mynt i Skandinavien. Förebilderna till denna tidiga myntning var karolingiska Christiana-Religio-mynt (fig. 6a). Bildmotivet överfördes till de nordiska präglingarna, men istället för templet (som sannolikt representerar Kristi gravkyrka i Jerusalem¹⁹) valde man ett nordiskt långhus av trelleborgstyp (fig. 6b). Korsen i och ovanpå templet, som symboliserar husets funktion som kristen kyrka, har i Norden ersatts med hoprullade ormar och ett ansikte. Möjligtvis kan alltså i det här sammanhanget ett ansikte betyda den nordisk-hedniska motsvarigheten till det kristna korset, kanske till och med som övergripande symbol för den inhemska religionen i stort.

Förhållandet mellan bildmotiv och bildbärare

Det är dock inte bara bildens ikonografiska innehåll som spelar en viktig roll för bildförståelsen. Även föremålet som bilden sitter på – den så kallade bildbäraren – är avgörande för hur en bild ska tolkas.

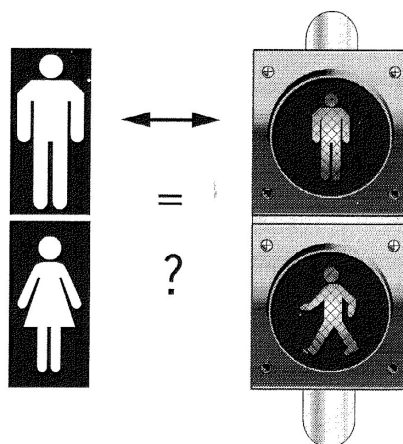

Fig. 7. Streckgubbarnas olika betydelse beror på det bildbärande föremålet och kontexten. Grafik: M. Helmbrecht.

Figur 7 visar några piktogram ur den moderna vardagen, till vänster vanliga symboler för män och kvinnor som används på toalettdörrar och liknande, till höger trafikljus. Den översta streckgubben ser likadan ut på båda bildbärarna, men betydelsen är inte likadan. På en toalettdörr betyder gubben "man" (i motsats till "kvinna"), medan på trafikljuset betyder den "stopp" (i motsats till "gå").

Denna tankegång har några viktiga konsekvenser för tolkningen av förhistoriska bilder. För det första: tecknens betydelse är beroende av kontexten, det vill säga det bildbärande föremålet och kommunikationssituationen. För det andra fungerar ibland bildbäraren själv enbart tillsammans med bilderna: en toalettdörr utan symboler, eller åtminstone en liknande hänvisning, är opraktisk. För det tredje kan vi konkludera att två bilder med samma utseende inte nödvändigtvis behöver betyda samma sak.

Vilka föremål var det som användes som bildbärare under vendel- och vikingatiden, och vilka funktioner hade de? De rent kvantitativt största grupperna av bildbärande föremål är de så kallade guldgubbarna (små guldbleckplåtar med människofigurer på), dräktdelar i brons eller silver, i synnerhet hängsmycken och spännen, samt mynt. Andra föremålsgrupper, till exempel figurer och monument, är förhållandevis sällsynta. De flesta motiv har endast använts på vissa typer av föremål. Endast ett fåtal motiv är inte begränsade till specifika föremålstyper.

Scenerna finns främst på de gotländska bildstenarna, på textilier och på hjälmar. Bildstenar och textilier återberättar vissa händelser i det verkliga livet, hjältesagorna eller mytologin, medan hjälmbilderna har en ganska allmän karaktär. De har sin bakgrund i vendeltidens krigararistokrati. Bilder som berättar om en specifik händelse var uppenbarligen okända under vendeltiden, så vitt vi kan

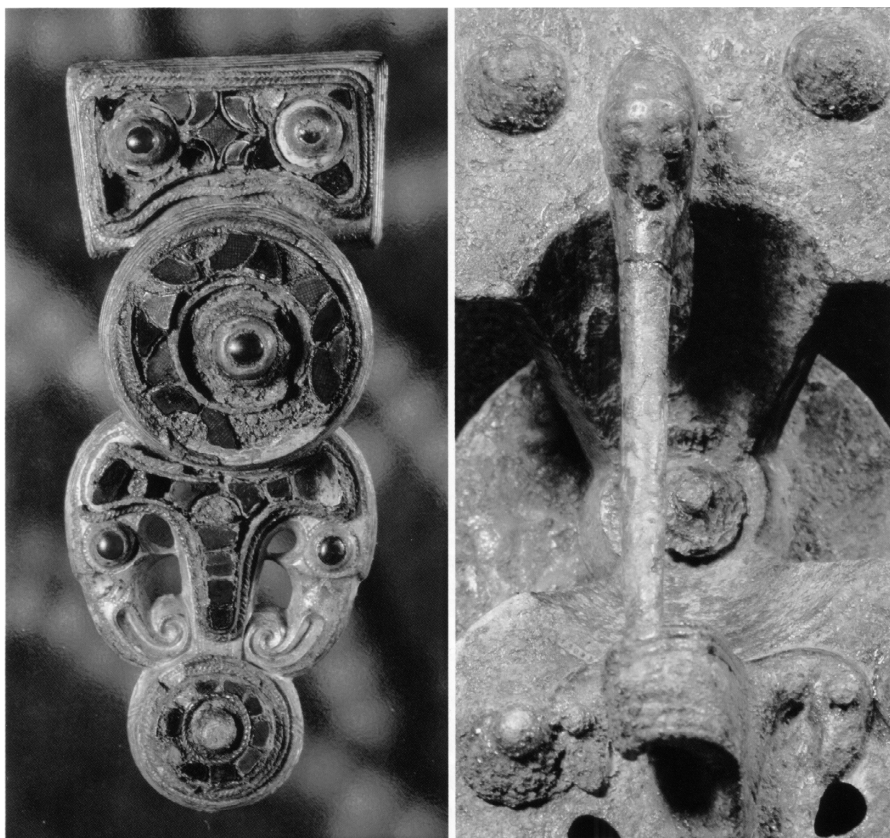

Fig. 8. Spänne från N. Sandegård-gravplatsen på Bornholm (ur Oldtidens Ansigt 1990, 165; foto: NMK). Obs. ansiktet på spännets baksida vid nålfästet som är osynlig när spännet sitter på klädseln.

se från det som är bevarat. De uppträder först från 700-talet. *Enskilda figurer* avbildades främst på guldgubbarna, på hängsmycken och som små figuriner, såsom den från Rällinge (fig. 1).

Under vendeltiden var *huvuden och ansikten* i huvudsak begränsade till några gotländska spännen och små redskap. Under vikingatiden spreds motivet till en stor mängd olika föremål även utanför Gotland. Det finns bara några få kopplingar mellan specifika ansiktsformer och bildbärande föremål. Exempel på sådana kopplingar är huvuden i profil, som enbart fanns på mynt. Myntens sekundära användning som hängsmycken och spännen, även som gjutna imitationer, kan tyda på att härskarbilden tillskrevs någon form av skyddande och lyckobringande kraft, som var fallet i de klassiska kulturerna och det bysantinska riket.²⁰

Fig. 9. Fixeringsbild: Två djurkroppar bildar ett människoansikte. Hjälmbeslag från Valsgärde, 500-600-talet (Arwidsson 1954 fig. 80).

Ansikten med en stirrande blick mot betraktaren påträffas ofta i mitten eller på toppen av objektet eller vid materialövergångar. Kanske skulle ansiktena med sin stirrande blick avvärja onda krafter och skydda föremålet mot skada.²¹ Några av ansiktena var inte synliga när föremålet var i bruk (fig. 8). Ansiktena riktade sina budskap alltså inte i första hand till de levande, utan till "andra världar" som till exempel gudar, andar och makter.

Om djuornamentikens förtrollande kraft

I djuornamentiken (fig. 4c, 5, 9) visas vilda djur ordnade och flätade enligt bestämda regler. Djuornamentiken har gemensamma drag med flätmönster vars skyddande, bildmagiska egenskaper är kända från antiken: genom att knyta flätmönster eller knutar trodde man sig kunna snärja och avvärja onda krafter.²² Denna bildmagiska verkan har sannolikt också tillskrivits djuornamentiken.²³

Strukturellt och metaforiskt är djurornamentik och kamp förknippade med varandra.²⁴ Att binda kan förstås som en metafor för att övervinna och döda.²⁵ Att fläta samman djur kan följaktligen förstås som metafor för – eller ett faktiskt försök – att vinna en kamp, att övervinna vilda djur och kaoset.

I så måtto kan djurornamentiken jämföras strukturellt med skaldediktningen. I båda konstformerna använde man omskrivningar: såväl i djurornamentiken som i poesin kunde det ena uttryckas genom någonting annat. I skaldediktningen kunde ett skepp till exempel benämnas *segelhäst*, och i djurornamentiken kunde två symmetriskt sammanställda djurkroppar bilda ett människoansikte (fig. 9). I djurornamentiken kombinerades alla dessa associationsområden för att främja och flerdubbla bildens skyddande kraft.

Bildmagin består således av bildens (hemliga) interaktion med eller partiella identitet mellan bilden och det som avbildas. För att kunna tolka bildkonsten rätt, krävs (exklusiv) kunskap. Bildernas förtrollande verkan ligger dessutom i bildernas visuella komplexitet som lockar betraktaren att försöka avkoda de komplicerade mönstren. De förtrollar honom eller henne genom att fånga blicken. Föremål med komplex ornamentik väckte beundran hos betraktarna och bidrog till att öka ägarens anseende och status. Således kunde ett bildbärande föremål bli ett aktivt instrument i sociala strategier. Det passar bra att föremål med avbildningar av människo-djur-transformationer oftast var bruksföremål såsom kvinnospännen, vapen, betselbeslag, selbågskrön, båtar, vagnar och släddar. Ornamentiken skyddade dem och ägarna mot onda makter och skada, och höjde samtidigt ägarens status i den dagliga användningen.

Utifrån dessa resultat kan regler för bildanvändningen under vendel- och vikingatiden härledas. Kopplingen mellan motiv och bildbärande föremål var inte godtycklig. Bilden och dess bärande föremål fungerade endast tillsammans och som en enhet. Föremålet fick sin fulla verkan först genom bilden. De olika aspekterna av bildbetydelse utvecklas i växelverkan med det bildbärande föremålet. Det sistnämnda är, som en del av den materiella kulturen, inbäddat i specifika kommunikationssituationer.

Om bildernas magiska kraft i skriftliga källor

Bildernas magiska, performativa kraft omnämns även i skriftliga källor. Sagor och andra prosatexter berättar om olika plastiska figurer som ibland kunde agera och tala. Vissa skaldedikter beskriver i detalj mytologiska scener som sägs ha varit avbildade på sköldar.²⁶ I den episka dikten *Beowulf* nämns bilddekorerade hjälmar och svärd.²⁷ Att väva och brodera textilier ansågs som en

passande sysselsättning för socialt högtstående kvinnor. Både de arkeologiska fynden och de skriftliga källorna vittnar om berättande bilder på textilier. Men vävning kan också ha varit associerad med ödet: att väva en framtida händelse kunde påverka dess utgång.²⁸

Annars motsvarar de arkeologiska fynden och informationen i texterna sällan varandra. Runstenar, bildstenar, spännen och hängsmycken nämns inte alls i de skriftliga källorna, eller så överensstämmer den information som ges i texten inte med de arkeologiska fynden. Detta kan ha tre orsaker. För det första är tidsintervallet mellan de arkeologiska fynden och de skriftliga källorna tämligen stort. Det skedde enorma förändringar i användningen av bilder under vendel- och vikingatid, som konstaterades ovan. För det andra utgjorde organiskt material, som textilier eller träföremål, sannolikt ursprungligen den största delen av föremålen. Det är dessa som relativt ofta nämns i källorna, och de är sällan bevarade. För det tredje är texterna selektiva de också: bildbärande föremål nämns endast om de utgör en central del i berättelsen.

Ändå överensstämmer de arkeologiska och skriftliga källorna på en annan nivå. Texterna kan tolkas som ett förvrängt eko av vendel- och vikingatida föreställningar om bildernas kraftfulla, även magiska verkande, som bottnar i en växelverkan eller partiell identitet mellan bilden och det som representeras. Dessutom nämns konstfullt och skickligt gjorda föremål i sagalitteraturen. De bidrog inte bara till ägarens status och rikedom, utan de användes också som gåvor inom aristokratin för att etablera lojalitetsband, och blev därmed objekt i sociala strategier.²⁹

Bildernas användning från det sena 500-talet till omkring 1000 e.Kr.

Hur skulle då en historia om bildernas bruk och användning från det sena 500-talet e.Kr. till tiden omkring tusenårsskiftet kunna beskrivas? Bara några få bildmotiv förekom under hela vendel- och vikingatiden: ryttare, enstaka kvinnor, ibland med ett dryckeshorn, samt varelser med människo- och djuregenskaper. Vissa gester och attribut, såsom bundna figurer, figurer med hornhjälm och figurer med höjda armar är också långlivade. Men de flesta motiv och bildbärande föremålstyper genomgick stora förändringar under denna långa tidsperiod.

I början av vendeltiden dominerade guldgubbemotivens bildspråk med olika gester: siluetter utan armar, figurer med armarna hängande och stora händer, figurer som griper sina egna armar, figurer med böjda knän, fötterna pekande nedåt, och figurer med en höjd hand och tummen i eller framför munnen.

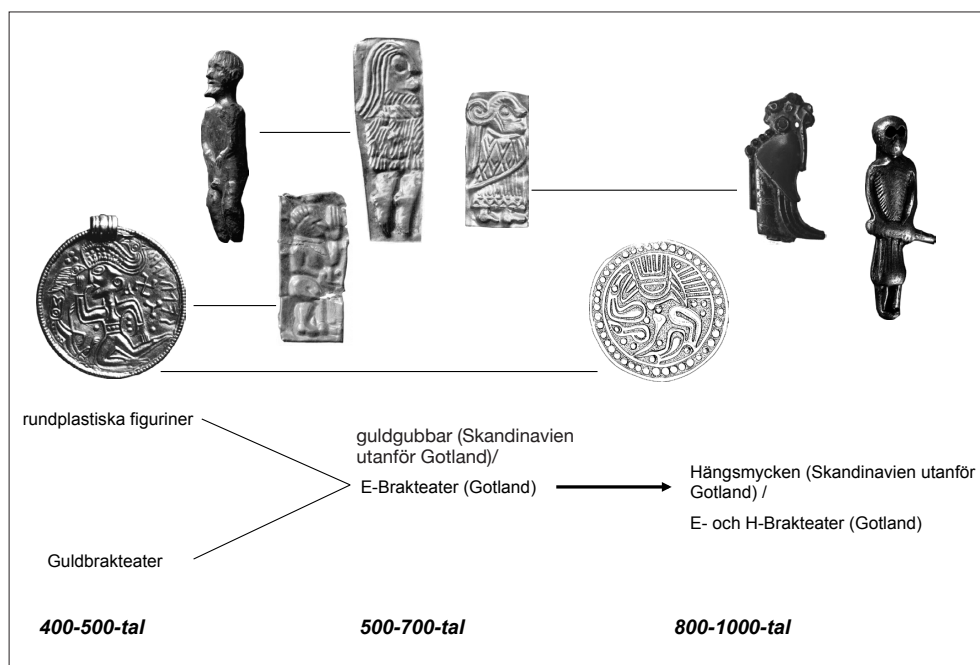

Fig. 10. Utvecklingen från folkvandringstiden till vikingatiden hos brakteater, guldgubbar och hängsmycken.

Dessa motiv härrör från folkvandringstidens guldbakteater. Detta tyder på att guldgubbarna utgjorde den vendeltida fortsättningen på brakteattraditionen. Både guldbakteater och guldgubbar har påträffats på speciella boplatser som ibland kallas "centralplatser" eller "aristokratiska platser", såsom Helgö i Mälaren, Uppåkra nära Lund och Tissø i Danmark. Dessa platser var kontinuerligt bebodda under många århundraden. Fyndmaterialet innehåller mycket ädelmetall och importerade föremål. Guldgubbarna lades ner i jorden inom eller i rumsliga samband med stora, särskilt betydelsefulla byggnader.³⁰ Deponeringsakten kan ses som en kommunikativ handling, troligen som önskningar eller rättsliga dokument, i kontakten med "andra världar".

Vissa element hos folkvandringstida små figuriner, såsom halsringen, böjda ben med fötterna nedåt, tas också upp på guldgubbarna. Två bildtraditioner sammansmälte således i guldgubbarna (fig. 10).

Avbildningar av scener var däremot sällsynta under vendeltiden. Även föremålstyperna som användes som bildbärare var relativt begränsade. Hjälm, svärd och betselbeslag var en del av utrustningen hos krigare. Under 600-talet blev kvinnospännen ett nytt bildmedium.

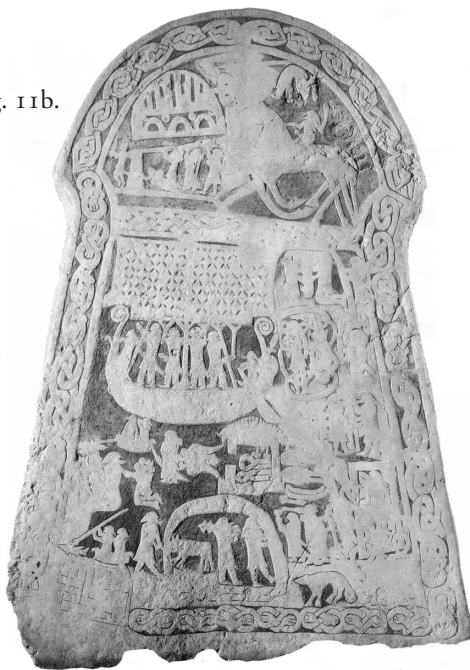
Fig. 11a.

Fig. 11b.

Fig. 11. Bildmotiv som uppstod under vikingatiden.

a: Välkomstsцен: en kvinnlig ryttare hälsas av en kvinnlig krigare (en valkyria?). Hänge från Tissø. (Foto: NMK.)

b: Bildsten från Ardre, Gotland, som visar många motiv som var nya under vikingatiden. Överst till höger en ryttare på en åttabent häst (en krigare som ankommer till Valhall på Odens häst Sleipner?). Längre ner till höger en figur i en omslutning, omgiven av ormar – Gunnar i ormgropen, eller kanske Ragnar Lodbrok? I bildfältets mitt syns Völund som flyger iväg från smedjan i fågelhamn (Lindqvist 1941, fig. 139).

Viktiga innovationer under 700-talet var anglosaxiska mynt, så kallade sceattas, som var i omlopp i södra Skandinavien, och de bildrika gotländska bildsternarna. Medan enstaka figurer, gester och attribut är de dominerande motiven på guldgubbarna, förblev människo-djur-transformationer nästan helt begränsade till den personliga utrustningen. Under vendeltiden kan man således konsta-

tera en uppdelning mellan guldgubbarna som var medier för att kommunicera med "andra världar", och bruksföremål såsom spännen, vapen och betsel, vars visuella budskap huvudsakligen var riktade till de levande.

Tillsammans med guldgubbarna försvann många bildmotiv under 700-talet, framför allt vissa gester och attribut. Efter en period med förhållandevis få bilder under 700-talet föreligger det ett tydligt avbrott i utvecklingen vid perioden före och omkring 800 e.Kr. Med övergången till vikingatiden under andra halvan av 700-talet uppstod många nya motiv som till exempel ryttare som välkomnas av kvinnor med dryckeshorn, ryttare på åttabenta hästar, vagnar och slädar, kvinnliga krigare, och det så kallade ormgropsmotivet (fig. 11).

Även en rad nya bildbärande föremålstyper användes under vikingatiden. Flera motiv, till exempel enskilda kvinnor, har överförts från guldgubbarna till nya medier, nämligen hängen, under 700- och 800-talen (fig. 10). Kanske förblev deras ikonografiska betydelse oförändrad, men kommunikationssituationerna var annorlunda under vikingatiden. Hängena har inte funnits i byggnader, utan i gravar och depåfynd. Figurformade hängen är ofta slitna, särskilt vid huvudet. De spelade möjligtvis en roll i upprepade, kanske ritualiserade handlingar, där det kommunikativa sambandet mellan bilden och det representerade blev återaktiverat.

Nya bildbärande föremålstyper som infördes under vikingatiden var vidare spelbrickor, små redskap och ringspännen. Vissa delar på transportmedel såsom båtar och slädar, samt selbågar användes också för bilder. Under 800-talet började man slå egna mynt i södra Skandinavien, vilket medförde djupgående samhällsförändringar. Mynten påverkade inte bara handel och utbyte, utan var också effektiva medier för masskommunikation: härskaren kunde därmed legitimera sitt styre och underströk sin ekonomiska, politiska och religiösa maktställning.³¹

Från vikingatidens mitt finns det ytterligare några nya bildmotiv, till exempel figurer som griper sina skägg (fig. 1) eller figurer i fågelhamn (fig. 11b). Prydnadsfunktionen hos bilderna verkar dessutom ha ökat under vikingatiden. Parallellt med denna utveckling blev de gotländska bildstenarna allt större och visade fler och fler bilder. Uppkomsten av denna stora mängd bilder är förvisso förknippad med befolkningens ökade skriftkännedom under vikingatiden, då fler och fler runinskrifter framställdes.

Under vikingatiden blev kvinnor mer synliga, både som bildmotiv och som användare av bilder: motiv som visar kvinnor är mer frekventa under vikingatiden, och fler sammanhang kan associeras med kvinnor.

Endast några av de yngsta bildmotiven, det vill säga från 900-talet och framåt, kan med någorlunda säkerhet identifieras med mytologiska berättelser och hjäl-

tesagor som är bevarade i medeltida texter, eftersom vissa igenkännbara kärnelement av berättelserna kan identifieras på bilderna, till exempel Völunds smedja (fig. 11b)³², eller Tors fot som bryter igenom båtens botten när han fiskar upp Midgårdsormen (fig. 12).³³ Skrivandet och bildproduktionen verkar ha påverkat varandra under 900- och 1000-talen. Men ju längre tillbaka i tiden vi går från medeltiden, desto osäkrare blir det att identifiera enskilda bilder med vissa figurer eller händelser i texterna. Däremot kan bilderna skänka oss information om allmänna uppfattningar och centrala teman.

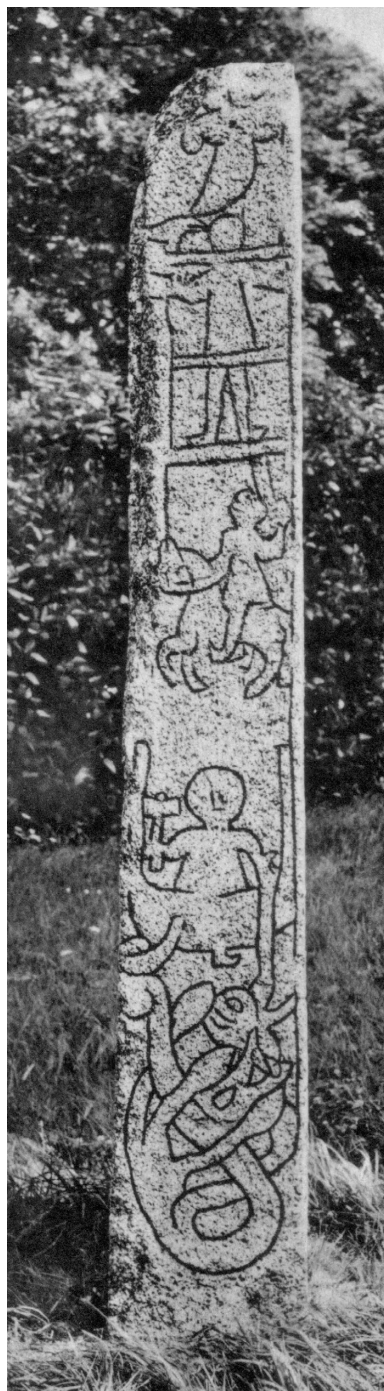

Fig. 12. Smalsidan på Altuna-runstenen som tillverkades under 1000-talet. På dess nedre del ses Tor med sin hammare som fiskar upp Midgårdsormen (Wessén & Jansson 1953–1958, pl. 139).

Noter

- 1 Vendeltiden, uppkallad efter en fyndplats norr om Stockholm, börjar under 500-talet e.Kr. Vikingatiden är den nästföljande arkeologiska tidsperioden. Den börjar 750/800 och sträcker sig till någon gång under 1000-talet eller omkring 1100.
- 2 Salin 1913; Hauck 1992, 532; Andersson et al. 2004, 83.
- 3 Perkins 2001.
- 4 En mansgrav funnen i Baldursheimur på Island innehöll en liknande figur, samt flera vita och svarta spelbrickor samt en tärning (Eldjárn 2000, 360).
- 5 I några fornnordiska texter associeras vissa spel med ödet. Till exempel kastar gudarna tärningar för att påverka framtida händelser (Gabriel 2005, 360–361).
- 6 Helmbrecht 2011. – Jag vill rikta ett varmt tack till Vetenskapssocieteten i Lund för priset ur Näringslivets fond för humanistisk forskning 2011.
- 7 Till exempel Sonesson 1994. Jämför Sachs-Hombach 2003.
- 8 Goody 1968, 1.
- 9 Ong 1982, 46–49.
- 10 Austin 1962; Ong 1982, 31–33.
- 11 Därmann 2005.
- 12 Assmann 1990; Dick (red.) 1999.
- 13 Assmann 2003; Walker, Dick 2005.
- 14 Se till exempel Dick (red.) 1999.
- 15 Assmann 1990.
- 16 Från vikingatiden finns det dock även bilder av kvinnor som reser och slåss.
- 17 *Skáldskaparmál* – skaldskapens språk – är en del av Snorres Edda, nedskriven vid 1200-talets början. Det är en sorts handbok för unga, blivande skalter. Kunskapen om de gamla, hedniska myterna var nödvändig för att förstå skaldernas språk. *Skáldskaparmál* är en genomgång av de många omskrivningar som skalderna har brukat använda i sina kväden och hur dessa kan förklaras utifrån hjältesagor och förkristna myter.
- 18 Se även Helmbrecht, "A man's world": The imagery of the Group C and D picture stones. Gotländskt Arkiv 2012.
- 19 Wamers 2005.
- 20 Bruhn 1993; Maguire 1997.
- 21 Back Danielsson 2007, 147f.; Lemm 2007, 335.
- 22 Wamers 2008, 52.
- 23 Lie 1952.
- 24 Domeij 2004; Domeij 2006; Domeij Lundborg 2006.
- 25 Domeij 2006, 127; Domeij Lundborg 2004, 41.
- 26 Horn Fuglesang 2002, 131–139; McTurk 2004.
- 27 Mitchell, Robinson (red.) 1998.
- 28 Till exempel i Andra kvädet om Gudrun i den Poetiska Eddan, där Brynhild broderar Sigurds gångna och framtida hjältedåd på en väggbonad.
- 29 Till exempel innehåller *Egils saga* i kapitel 17 en berättelse om Thorolf som ger kungasonen Eirik ett rikt ornerat skepp som gåva, med förhoppningen om att förbättra sitt förhållande till själva kungen.
- 30 Hauck 1992, 1993, 1998; Lundqvist 1996; Thomsen 1993; Lamm 2004; Watt 1991, 1999, 1999a, 2004, 2008; Larsson, Lenntorp 2004; Stamsø Munch 2003.
- 31 Varenius 1994; Schmidt 2005.

32 Nedoma 1988; Staecker 2006.

33 Meulengracht Sørensen 1986; Horn Fuglesang 2005, 82–83; Oehrl 2006, 128–133.

Litteratur

- Andersson, Gunnar et al. 2004. *Att föra gudarnas talan: Figurinerna från Lunda*. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter Nr, 55).
- Arwidsson, Greta 1954. *Valsgärde 8: Die Gräberfunde von Valsgärde II*. Uppsala.
- Arwidsson, Greta 1977. *Valsgärde 7: Die Gräberfunde von Valsgärde III*. Uppsala.
- Assmann, Jan 1990. *Die Macht der Bilder: Rahmenbedingungen ikonischen Handelns im Alten Ägypten: Genres in Visual Representation: Visible Religion VII*.
- Assman, Jan 2003. Einwohnung, in Hofmann, Tobias & Sturm, Alexandra (red.): *Menschenbilder – Bildermenschen: Kunst und Kultur im Alten Ägypten*. Norderstedt, 1–14.
- Austin, J. L. 1962. *How to do things with words: The William James Lectures 1955*. Oxford.
- Axboe, Morten 1987. Copying in Antiquity: The Torslunda Plates. *Studien zur Sachsenforschung* 6, 13–21.
- Back Danielsson, Ing-Marie 2007. *Masking Moments: The Transitions of Bodies and Beings in Late Iron Age Scandinavia*. Stockholm. (Stockholm Studies in Archaeology, 40).
- Bruhn, Jutta-Annette 1993. *Coins and costume in late antiquity*. Washington. (Dumbarton Oaks Byzantine Collection publications, 9).
- Christensen, Arne E. & Nockert, Margareta (red.) 2006. *Osebergfunnet IV: Tekstilene*. Oslo.
- Dick, Michael B. (red.) 1999. *Born in Heaven, Made on Earth: The Making of the Cult Image in the Ancient Near East*. Winona Lake, Indiana.
- Domeij, Maria 2004. Det bundna: Djurornamentik och skaldediktning i övergången mellan förkristen och kristen tid. *Gotländskt Arkiv*, 146–154.
- Domeij, Maria 2006. Att binda djur och väva strid: Om djurornamentikens innebörder, i Andrén, Anders & Carelli, Peter (red.): *Odens öga: Mellan människor och makter i det förkristna Norden. Odins Eye: Between people and powers in the pre-Christian North*. Helsingborg, 120–142.
- Domeij Lundborg, Maria 2006. Bound animal bodies: Ornamentation and skaldic poetry in the process of Christianization, i Andrén, Anders, Jennbert, Kristina & Raudvere, Catharina (red.): *Old Norse religion in long-term perspectives: Origins, changes, and interactions: An international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*. Lund. (Vägar till Midgård, 8), 39–44.
- Därmann, Iris 2005. Ethnologie, in Sachs-Hombach, Klaus (red.): *Bildwissenschaft. Disziplinen, Themen, Methoden*. Frankfurt/M. 174–184.
- Eldjárn, Kristján 2000. *Kuml og Haugfé: Úr heiðnum sið á Íslandi: 2. útgáfa*. Reykjavík.
- Gabriel, Ingo 2005. Spiel und Spielzeug, i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 29, 354–363.
- Gaimster, Märith 1998. *Vendel period bracteates on Gotland: On the significance of Germanic art*. Stockholm. (Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, Nr, 27).
- Gärtner, Birgitta & Ulriksen, Jens 2000. Mytens ornament. *Skalk*(5), 5–9.
- Goody, Jack 1968. Introduction, in Goody, Jack (red.): *Literacy in Traditional Societies*. Cambridge.
- Hatz, Gert 1985. Malmer: CEII/Hus. *Hikuin* 11, 133–144.
- Hauck, Karl 1992. Frühmittelalterliche Bildüberlieferung und der organisierte Kult (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten, XLIV), i Hauck, Karl (red.): *Der historische Horizont der*

- Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter: Bericht über das Colloquium vom 28.11.–1.12.1988 in der Werner-Reimers-Stiftung, Bad Homburg.* Göttingen, 433–574.
- Hauck, Karl 1993. Die bremische Überlieferung zur Götter-Dreiheit Altoppsalas und die bornhomischen Goldfolien aus Sorte Muld. *Frühmittelalterliche Studien*, 409–479.
- Hauck, Karl 1998. Goldblechfigürchen, i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 12, 318–323.
- Helmbrecht, Michaela 2011. *Wirkmächtige Kommunikationsmedien: Menschenbilder der Vendel- und Wikingerzeit und ihre Kontexte*. Lund. (Acta Arch. Lundensia, Ser. Prima in 4°, 30).
- Horn Fuglesang, Signe 2002. Billedbeskrivende dikt, i Mundal, Else & Ågotnes, Anne (red.): *Ting og tekst*. Bergen, 119–142.
- Horn Fuglesang, Signe 2005. Runesteinenes ikonografi. *Hikuin* 32, 75–94.
- Lamm, Jan P. 2004. Figural Gold Foils found in Sweden: a study based on the discoveries from Helgö, in Clarke, Helen & Lamm, Kristina (red.): *Excavations at Helgö XVI: Exotic and Sacral Finds from Helgö*. Stockholm, 41–142.
- Larsson, Lars, & Lenntorp, Karl-Magnus 2004. The Enigmatic House, in Larsson, Lars (red.): *Continuity for Centuries: A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Stockholm. (Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, 48. Uppåkrastudier, 10), 3–48.
- Lemm, Thorsten 2004/05 (2007). Maskendarstellungen der Wikingerzeit. *Offa* 61/62, 309–352.
- Lie, Hallvard 1952. Skaldestil-Studier. *Maal og Minne*, 1–92.
- Lindqvist, Sune 1941. *Gotlands Bildsteine I*. Stockholm.
- Lindqvist, Sune 1942. *Gotlands Bildsteine II*. Stockholm.
- Lundqvist, Lars 1996. Slöinge – en stormansgård från järnåldern, i Lundqvist, Lars, m.fl. (red.): *Slöinge och Borg: Stormansgårdar i Öst och Väst*. Linköping. (RAÄ Arkeologiska Undersökningar Skrifter, 18), 9–52.
- Maguire, Henry 1997. Magic and Money in the Middle Ages. *Speculum* 72(4), 1037–1054.
- McTurk, R. 2004. Schildgedichte, i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 27, 108–112.
- Meulengracht Sørensen, Preben 1986. Thor's Fishing Expedition, in Steinsland, Gro (red.): *Words and Objects: Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*. London, New York, Toronto u. a., 257–278.
- Mitchell, Bruce, & Robinson, Fred C. (red.) 1998. *Beowulf: An edition with relevant shorter texts*. Oxford.
- Nedoma, Robert 1988. *Die bildlichen und schriftlichen Denkmäler der Wielandsage*. Göttingen. (Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 490).
- Oehrl, Sigmund 2006. *Zur Deutung anthropomorpher und theriomorpher Bilddarstellungen auf den spätvikingerzeitlichen Runensteinen Schwedens*. Wien. (Wiener Studien zur Skandinavistik, 16).
- Oldtidens Ansigt 1990. Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab (red.) *Oldtidens Ansigt: Faces of the Past: Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 1990*. Köpenhamn.
- Ong, Walter J. 1982. *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London.
- Perkins, Richard 2001. *Thor the Wind-Raiser and the Eyrarland Image*. London.
- Sachs-Hombach, Klaus 2003. *Das Bild als kommunikatives Medium: Elemente einer allgemeinen Bildwissenschaft*. Köln.
- Salin, Bernhard 1913. Några ord om en Fröbild: *Opuscula archaeologica Oscari Montelio septuagenario dicata*: Haeggstroemii.
- Schmidt, Peter 2005. Mittelalterliche Münzen und Herrscherporträt: Probleme der Bildnisfor-

- schung, in Grubmüller, Klaus & Stock, Markus (red.): *Geld im Mittelalter: Wahrnehmung – Bewertung – Symbolik*. Darmstadt, 52–90.
- Sonesson, Göran 1994. Prolegomena to the semiotic analysis of prehistoric visual displays. *Semiotica* 100, 267–331.
- Staecker, Jörn 2006. Heroes, kings, and gods: Discovering sagas on Gotlandic picture-stones, in Andrén, Anders, Jennbert, Kristina, & Raudvere, Catharina (red.): *Old Norse religion in long-term perspectives: Origins, changes, and interactions: An international conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004*. Lund. (Vägar till Midgård, 8), 363–368.
- Stamsø Munch, Gerd 2003. Borg as a pagan centre, i Munch, G. S., Johansen, O. S. & Roesdahl, E. (red.): *Borg in Lofoten: A chieftain's farm in North Norway*. Trondheim, 253–263.
- Thomsen, Per O. 1993. Handelspladsen ved Lundeberg, in Thomsen, Per O., Blæsild, Benno & Hardt, Nis (red.): *Lundeberg – en handelsplads fra jernalderen*. Svendborg. (Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum, 32), 68–101.
- Varenius, Björn 1994. The Hedeby Coinage. *Current Swedish Archaeology* 2, 185–193.
- Walker, Christopher & Dick, Michael 2005. *The induction of the cult image in ancient Mesopotamia: The Mesopotamian Mis Pî ritual: Transliteration, translation, and commentary by Christopher Walker and Michael Dick*. (State archives of Assyria literary texts, 1).
- Wamers, Egon 2005. Novus David, i Wamers, Egon & Brandt, Michael (red.): *Die Macht des Silbers: Karolingische Schätze im Norden: Katalog zur Ausstellung im Archäologischen Museum Frankfurt und im Dom-Museum Hildesheim*. Regensburg, 153–158.
- Wamers, Egon 2008. Salins Stil II auf christlichen Gegenständen. Zur Ikonographie merowingerzeitlicher Kunst im 7. Jahrhundert. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 36, 33–72.
- Watt, Margrethe 1991. Sorte Muld: Høvdingesæde og kultcentrum fra Bornholms yngre jernalder, i Mortensen, Peder & Rasmussen, Birgit M. (red.): *Høvdingesamfund og Kongemagt: Fra Stamme til Stat i Danmark 2*. Højbjerg. (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter. XXII, 2), 89–107.
- Watt, Margrethe 1999. Gubber, i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 13, 132–142.
- Watt, Margrethe 1999a. Guldgubber og patricer til guldgubber fra Uppåkra, i Hårdh, Birgitta (red.): *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Lund. (Acta archaeologica Lundensia, Ser. in 8°, 30; Uppåkrastudier, 2).
- Watt, Margrethe 2004. The Gold-Figure Foils ("Guldgubbar") from Uppåkra, i Larsson, Lars (red.): *Continuity for Centuries: A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Stockholm. (Acta archaeologica Lundensia, Ser. in 8°, 48. Uppåkrastudier, 10), 167–221.
- Watt, Margrethe 2008. Guldgubber, i Adamsen, Christian, m.fl (red.): *Sorte Muld*. Rønne, 42–53.
- Wessén, Elias & Jansson, Sven B. 1953–1958. *Upplands Runinskrifter: Fjärde Delen*. Stockholm. (Sveriges Runinskrifter IX).

Henrik Rosenkvist

Forskning i svensk dialektsyntax

Förutsättningar och frågeställningar

Inledning

Under 1800-talets sista årtionden inträffar en brytpunkt för språkvetenskapen. När de tyska forskarna Herman Osthoff och Karl Brugmann publicerar det som brukar kallas det Junggrammatiska manifestet (Osthoff & Brugmann 1878) får språkvetenskapen strikta, närmast naturvetenskapliga, principer att utgå ifrån, och dessutom ett tydligt mål: att rekonstruera tidigare språkskeden. Härmed blir bland annat dialekterna ett viktigt undersökningsobjekt – i dialekterna, som ju ofta lever sitt liv utan stavningsregler och grammatikböcker, kan äldre språkformer leva kvar långt efter att de försvunnit från det normerade standardspråket.

Junggrammatikerna intresserade sig främst för ord och ljud i dialekterna, eftersom man hade upptäckt regelbundenheter i förändringen av just dessa delar av språket. Med hjälp av så kallade ljudlagar, som antogs vara undantagslösa, kunde man med stor precision rekonstruera språkens utveckling och fastställa deras släktskap. Långt in på 1900-talet var Junggrammatiken helt central för språkvetenskapen – både i Sverige och annorstädes – och inom vissa forskningsområden (som till exempel inom etymologi och ortnamnsforskning) är dess antaganden och principer fortfarande i bruk.

Men några bra teorier och modeller för att förklara och beskriva syntax, det vill säga ordföljd, hade inte Junggrammatikerna. Först vid 1900-talets mitt utvecklas syntakteorier som möjliggör jämförelser mellan olika språk och dialekter, och främst är det den forskning som följer Chomsky (1957) som har kommit att fungera som en internationell standard för strukturell analys av satser och meningar (se Platzack 2010:44ff). De moderna syntaxforskarna intresserade sig emellertid under lång tid nästan enbart för standardspråken medan den dialektala variationen kom på undantag.

Under 1900-talets slut var situationen alltså den att det fanns dialektologer,

som inte hade redskap (eller intresse) för att arbeta med syntax, och syntaktiker, som inte uppmärksammade dialekternas språkliga egenheter. Till exempel formulerar Holmberg & Platzack (1995) många generaliseringar om de skandinaviska språkens syntax med utgångspunkt från standardspråken; att det förmodligen fanns relevanta och från deras perspektiv möjligen svårförklarliga dialektala data nämns enbart anekdotiskt. Till en del beror detta på att det då var svårt, för att inte säga nästan omöjligt, att uttala sig om dialekternas syntax, eftersom det inte fanns något empiriskt material att utgå från.

Situationen har förändrats under det senaste decenniet. Flera stora europeiska projekt har undersökt dialekternas syntax i bland annat norra Italien (projektet ASIS), i Nederländerna (projektet SAND) och i Skandinavien. (Akronymer och förkortningar förklaras i slutet av artikeln.) I projekten ScanDiaSyn och NORMS, som båda har letts från Tromsö, har forskare från hela Skandinavien samarbetat och bland annat byggt upp forskningsresurser och utforskat många delar av den skandinaviska syntaxen. Jag har själv deltagit i såväl ScanDiaSyn som NORMS, och de erfarenheter som jag har gjort i dessa projekt ligger till grund för det som diskuteras här.

I den här artikeln presenterar jag i korthet några av den dialektsyntaktiska forskningens förutsättningar och en handfull svenska dialektsyntaktiska drag. En kort sammanfattande diskussion avslutar artikeln.

Tillgång till material

Som nämndes ovan har språkvetare intresserat sig för dialekter under lång tid, och det finns mängder med studier av enskilda dialekter och bygdemål i Sverige. Ett klassiskt verk är till exempel Adolf Noreens avhandling *Fryksdalsmålets ljudlära* (1877). Men till följd av den teoretiska inriktningen på ord och ljud saknas beskrivningar av syntax (och ofta också av morfologi) i de allra flesta verk. Ibland nämns syntaxen visserligen, men några systematiska framställningar finns inte. I Tiberg (1962), som handlar om svenskan i Estland, kan man hitta ett talande exempel – under rubriken *Några iakttagelser utanför ljudläran* meddelar författaren att "[s]yntaxen erbjuder många överraskningar" (1962:100) för att därefter gå över till ordbildningen. Vilka dessa överraskningar kan tänkas vara lämnas läsaren att spekulera om. I den traditionella dialektologiska litteraturen finns alltså i regel inget att hämta för en dialektsyntaktiker (men det förekommer undantag, som till exempel Levander 1909).

Under den Junggrammatiska eran byggde man emellertid också upp omfattande arkiv. På flera ställen i landet finns dialekt- och ortnamnsarkiv (som nu

är samlade under Institutet för språk och folkminnen) där det finns miljoner exempel på ord och ortnamn, och stora mängder med inspelningar av svenska gummor och gubbar (dialektologer vill i regel samla material från de äldsta språkbrukarna, eftersom de antas tala den mest ursprungliga dialekten).

De miljontals belägg på ord och uttryck som finns i arkiven utgör dock inte någon bra utgångspunkt för syntaktisk forskning. Ordföljdsstudier kräver ju att man ser hur ett visst ord placeras i relation till andra ord, alltså i en sats eller i en fras, och sådana exempel förekommer bara sporadiskt i arkiven. Att studera särskilda konstruktioner, som till exempel prepositionssträndning (möjligheten att topikaliserar en rektion utan sin preposition: *Lund bor jag gärna i*), är dessutom i princip omöjligt, eftersom syntaktiska konstruktioner bara undantagsvis är knutna till enskilda ord.¹

I arkivens samlingar med inspelningar är det lättare att få en bild av ordföljden, så klart, men i många fall är inspelningarna inte transkriberade. Det innebär att en dialektsyntaktiker får lyssna sig fram, vilket är oerhört tidskrävande, dels eftersom den konstruktion man är på jakt efter kan vara väldigt ovanlig, dels eftersom man behöver relativt många belägg på en viss konstruktion för att kunna formulera en välgrundad hypotes. Och även om det finns transkriptioner kvarstår problemet att syntaktiska konstruktioner är svårfunna.

Däremot erbjuder annoterade transkriptioner (alltså transkriptioner med morfosyntaktiska uppgifter) större möjligheter att hitta det man söker efter. Sådana transkriptioner är dock mycket sällsynta i arkiven, och dessutom är inte heller dessa optimala för en dialektsyntaktiker, eftersom också konstruktioner som är tämligen alldagliga kan vara svåra att hitta tillräckligt många belägg på. Till exempel anger Garbacz (2010:59) att det bara fanns fem förekomster av en viss konstruktion (*som* – DP-subjekt – *ofte* – finit verb) i en norsk nätbaserad korpus med ungefär 18,5 miljoner ord, trots att en sådan bisats (motsvarande *som lärarna ofta diskuterade*) inte kan sägas vara ovanlig på något sätt. Dessutom är få befintliga materialsamlingar geografiskt specificerade, vilket i sig omöjliggör systematiska dialektundersökningar.

Ett annat problem, som vidläder både arkiv och korpusar, är att de inte tillhandahåller negativ evidens. Man kan ju inte sluta sig till att ett visst ord eller en viss konstruktion inte är grammatiskt möjlig bara för att man inte finner den i ett visst material. Ett sista problem är att arkivmaterialet ofta är ganska gammalt. Många uppgifter härstammar från informanter som var födda under den senare delen av 1800-talet, och om man vill veta något om dagens dialekter behöver man alltså komplettera med nya studier.

För en dialektsyntaktiker är alltså varken traditionella dialektstudier eller

arkiv- och korpusstudier optimala utgångspunkter, av flera olika skäl: syntaktiska observationer saknas, det befintliga arkivmaterialet består oftast av alfabetiskt ordnade ord, korpusar är ofta både otillräckliga och geografiskt ospecificerade och negativ evidens saknas. Givetvis måste man ändå försöka göra det mesta av befintligt material också i en dialektsyntaktisk studie – men poängen är att dessa traditionella kunskapskällor måste kompletteras med data som dels belyser just de syntaktiska konstruktioner som man vill undersöka, dels kan ge negativ evidens. Dessutom kan en syntaktisk hypotes förutsäga att två fenomen (som kanske båda är relativt sällsynta och vanligen inte förekommer i samma meningar i ordinärt språkbruk) faktiskt förutsätter eller utesluter varandra, och en sådan hypotes kan inte prövas med enbart insamlat material som grund. Sådana data kan man enbart få från modersmålstalande informanter. En viktig del av den moderna dialektsyntaktiska forskningen har därför varit att utveckla nya tillförlitliga metoder för att samla data. Det följande avsnittet handlar om denna metodutveckling.

Dialektsyntaktiska metoder

I de stora dialektsyntaktiska projekten i Europa (som till exempel ASIS, SAND och ScanDiaSyn) har man utvecklat sofistikerade metoder för dataelicitering (se Cornips & Poletto 2005, Heycock et al 2010; se också Auer & Schmidt 2010:kap. V). Både muntliga och skriftliga metoder har använts. I båda fallen är ackommodering, det vill säga att informanten medvetet eller omedvetet anpassar sitt eget språk efter det språk som används i undersökningen, ett viktigt problem som måste hanteras.

När det gäller skriftlig elicitering, alltså i regel enkätundersökningar, kan bruket av standardspråk påverka informanternas bedömningar så att de inte redovisar den egna språkvarietetens ordföljdmöjligheter, utan snarare standardspråkets. Ett mer dialektalt orienterat skriftspråk kan å andra sidan vara svårt att förstå för informanterna. I mina egna enkätundersökningar i Älvdalen har jag använt skriftlig älvdalska, men eftersom många älvdalingar inte är bekanta med denna typ av skrift så har det i flera fall blivit nödvändigt att läsa testmeningarna högt. Men om man gör det uppstår risken att informanten påverkas av och bedömer uttalet och graden av forskarens älvdalska språkbehärskning i stället för testmeningens grammatiska status.² Ett sätt att undvika dessa problem är att låta informanter intervjua varandra, vilket är en av de metoder som har använts i SAND-projektet (Cornips & Poletto 2005:951). Inom ScanDiaSyn (i delprojektet Nordisk dialektkorpus) har vi under 2009–2011 intervjuat

ungefär 200 informanter (män/kvinnor och unga/gamla) på omkring 50 orter i Sverige och Finland, och liknande undersökningar har tidigare gjorts i övriga Norden (totalt har 892 informanter intervjuats, i skrivande stund). Metoden som användes var att vi spelade in dialekttalare från olika områden som fick läsa 177 testmeningar, och sedan har informanterna fått lyssna till inspelningarna och bedömt testmeningarna. Ibland, när dialekten tydligt avviker från standardspråket, har inspelningen också utgjort en faktisk översättning från standardspråket till den lokala språkvarieteteten. På så sätt har vi försökt undvika standardsvensk ackommodering.

Ett annat problem med enkätundersökningar är att bestämma hur informanterna ska bedöma testmeningarna. Vissa meningar är entydigt grammatiska (1a) eller ogrammatiska (1b), men många meningar tycks vara halv-grammatiska (1c), i den meningen att talare kan ha olika uppfattningar och/eller att individuella talare kan vara osäkra. (En asterisk markerar att meningen är ogrammatisk.)

1.   a.   Många människor äter gröt på morgonen.
- b.   *Morgonen många människor äter gröt på.
- c.   ?Fram ställde hon grötfatet.

Att bedöma testmeningar på en binär skala är alltså otillfredsställande (se Bader & Häussler 2010), och därför har en femgradig skala använts inom ScanDiaSyn (men också andra skalor har testats). Dessutom har punkterna i grammatikalitetsbedömningen definierats noga, så att informanterna ska känna till vad varje bedömning innebär. Till exempel motsvarar betyget 5 ”meningen överensstämmer helt med gängse språkbruk – så brukar man säga här i trakten” medan 1 innebär ”meningen överensstämmer inte alls med gängse språkbruk – så säger man aldrig här i trakten”. Vi har alltså undvikit sociolingvistiskt färgade omdömen (som *rätt/fel* eller *bra/dåligt*) för att i görligaste mån få informanterna att bedöma det faktiska språkbruket på varje ort.

Trots noggranna metodologiska överväganden händer det att vissa informanter ger osammanhängande eller missvisande svar. Därför är det viktigt att nedteckna intryck från testsituationen som kan indikera att informanten inte till fullo har förstått sin uppgift, så att man i efterhand kan utesluta uppenbart vilseledande svar. Man bör också inkludera kalibreringsmeningar i enkätstudier, alltså testmeningar vars grammatikalitetsvärde är känt på förhand. Om en informant till exempel meddelar att en mening som *På våren får björkarna nya blad* är ogrammatisk, så kan man sluta sig till att denna informant nog inte är helt tillförlitlig. För att få riktigt bra indikationer på informantens förmåga att

bedöma grammatikalitet kan man också använda meningar som ur ett semantiskt perspektiv är acceptabla, men ur syntaktisk synpunkt är omöjliga, och vice versa.

2. a. *Morgonen många människor äter gröt på.
- b. Påvens änka tvättar sin skugga med klister.

Meningen 2a är begriplig och semantiskt neutral, men syntaktiskt sett inkorrekt, medan 2b är syntaktiskt korrekt men tämligen obegriplig innehållsmässigt sett. Om en viss informant ger ett lågt betyg till 2a och ett högt till 2b så kan man vara relativt säker på att i alla fall den informanten har förstått hur man ska bedöma testmeningarna.

Att metoden som används är väl genomtänkt är särskilt viktigt när man gör stora undersökningar med många inblandade informanter, som man kanske bara träffar en enda gång. Då är det också av största vikt att man samlar in bakgrundsdata om informanterna (kön, ålder, utbildning, eventuell geografisk mobilitet et cetera.) så att man i efterhand kan undersöka om ett visst språkdrag kanske beror på språksociologiska faktorer och inte på geografiska.

Henry (2005) argumenterar för att den effektivaste och avgjort mest tillförlitliga metoden är att dialektsyntaktikern arbetar med en relativt liten informantgrupp under lång tid. Då lär forskaren och informanterna känna varandra bra, och det blir dessutom möjligt att låta samma individ bedöma samma konstruktion flera gånger och ur flera olika perspektiv. Det tillvägagångssättet tillåter alltså att forskaren gradvis ringar in det syntaktiska fenomenet, så att det framträder med allt större skärpa. I min egen forskning om älvdalska har jag haft förmånen att få hjälp av älvdalingar i Skåne, som under några års tid kommit till Lund för att tala med oss forskare vid två eller tre tillfällen varje termin. På så sätt har vi kunnat formulera och testa allt mer specifika hypoteser om till exempel den älvdalska subjektсутelämningens syntaktiska egenskaper (se nedan). De omfattande dialektsyntaktiska kartläggningar som gjorts inom ScanDiaSyn bör således främst ses som inledande studier av den skandinaviska dialektsyntaxen. Om en forskare vill gå vidare med att studera till exempel negationsdubbling i nyländska blir det nödvändigt med djupare studier under längre tid – det krävs många testmeningar, många undersökningsomgångar och i synnerhet hjälpsamma och kompetenta informanter för att man så småningom ska kunna nå fram till en klar bild av det språkdrag man vill studera. Men på köpet lär man upptäcka flera andra intressanta drag som behöver utforskas vidare.

*

I det följande ger jag exempel på tre olika dialektsyntaktiska frågor som jag själv har ägnat mig åt under de senaste åren. Dessa frågor anknyter dock inte till de stora forskningsfrågorna inom ScanDiaSyn och NORMS (vilka främst rör samskandinaviska fenomen som varierande bisatsordföljd och objektsskifte). Det är enbart i älvdalska (och i det närliggande Vämhusmålet) som vi finner subjektсутelämning av den typ som diskuteras först. På motsvarande sätt förekommer hjälpverbet *bö*, som jag sedan behandlar, enbart i norra Sverige, och partikeln *e*, vilken utgör mitt tredje exempel, tycks bara finnas på spridda ställen i Sverige: Hälsingland, Uppland och Gotland.

Subjektсутelämning i älvdalska

I Lars Levanders mer än hundra år gamla avhandling om älvdalska (Levander 1909) ägnas ett tjugotal sidor åt syntaxen. Bland annat visar Levander (1909:109) att subjektспronomen i första och andra person plural (på svenska *vi* och *ni*, och på älvdalska *wið* och *ið*) i regel utelämnas (3).³

3. a. Witið at byddjum i Övdalim
vet.2pl at bor.1pl i Älvdalen
 'Ni vet att vi bor i Älvdalen.'
- b. Witum at byddjið i Övdalim.
vet.1pl att bor.2pl i Älvdalen
 'Vi vet att ni bor i Älvdalen.'

Att detta är fullt levande också i den moderna älvdalskan visas i Rosenkvist (1994), och i senare arbeten har fenomenet utforskats ytterligare (Rosenkvist 2009, 2010a, 2011; se också Garbacz 2010). Inga andra pronomen kan utelämnas på motsvarande sätt, och det ligger därför nära till hands att koppla samman möjligheten att utelämnas *wið* och *ið* med böjningen på det finita verbet. I tabell 1 visas älvdalska subjektспronomen och den älvdalska verbböjningen, i jämförelse med isländska.

		älvdalska	isländska
infinitiv	'bita'	baita	bíta
sing.	1	ig bait	ég bít
	2	du bait	þú bítur
	3	an bait	hann bítur

plural	1	(wǫð) baitum	við bítum
	2	(ið) baitið	þið bítuð
	3	dier baita	þeir bíta

Tabell 1. Verbböjning och personliga pronomen i älvdalska och isländska.

Det framgår av tabell 1 att de älvdalska och isländska verbformerna för första och andra person plural är distinkta – det vill säga att de är unika i böjningssystemet, och därför kan man rekonstruera ett eventuellt bortfallet subjekt enbart med verbböjningen som utgångspunkt. I isländska är också formen för första person singular distinkt, men trots detta kan man inte utelämna några isländska subjekt alls, åtminstone inte så som visas med älvdalska exempel ovan. I själva verket är detta omöjligt i alla germanska standardspråk, men i en del ostandardiserade varieteter som till exempel Zürichtyska (Cooper 1995), frisiska (Hoekstra 1997) och jiddisch (Rosenkvist 2012) kan man utelämna subjekt i första och/eller andra person, om de kan rekonstrueras från verbets böjningsform (se Rosenkvist 2009 för en översikt av subjektutelämning i germanska språk).

Det två pronomen som kan utelämnas i älvdalska följer emellertid olika syntaktiska principer. Medan *ið* ('ni') kan utelämnas från alla positioner i satsen kan *wǫð* ('vi') bara utelämnas i satsinitial ställning. Skillnaden illustreras i 4.

4. a. Nǫ irið iema.
nu är.2pl hemma
 'Nu är ni hemma.'
- b. *Nǫ irum iema.
nu är.1pl hemma
 'Nu är vi hemma.'

Om man topikaliserar ett led i satsen så är det alltså inte längre möjligt att utelämna *wǫð*. Detta gäller också bisatser, vilket satserna i exempel 5 visar.

5. a. Q saggd at irum tungner djärå ittað tast i morgu.
hon sa att är.1pl tvungna göra detta tills i morgon.
 'Hon sa att vi är tvungna att göra detta tills i morgon.'
- b. *Q saggd at ittað irum tungner djärå tast i morgu.
hon sa att detta är.1pl tvungna göra tills i morgon.
 'Hon sa att detta är vi tvungna att göra tills i morgon.'

- c. Q saggd at ittað irum wið tungner djärå tast i morgu.
hon sa att detta är.1pl vi tvungna göra tills i morgon.
 'Hon sa att detta är vi tvungna att göra tills i morgon.'

I 5a utelämnas *wið* från bisatsens initiala position, men när *ittað* ('detta') topicaliseras i bisatsen i 5b blir satsen ogrammatisk om subjektet inte sätts ut (se Nyström & Sapir 2005:25). Med ett uttalat subjekt är däremot satsen fullt grammatisk (5c).

Älvdalska är känt för att vara väldigt arkaiskt – det finns många språkdrag i älvdalska som för länge sedan försvunnit från standardsvenska, men som påträffas i fornsvenska. Eftersom subjektspronomen kunde utelämnas i fornsvenska (se Falk 1993, Håkansson 2008) är det rimligt att anta att den älvdalska subjektutelämningen är en rest från ett äldre språkssystem. Den hypotesen tör dock inte vara korrekt. I fornsvenska var det nämligen vanligast att subjekt i tredje person utelämnades (Håkansson 2008), trots att verbböjningen för tredje person inte var distinkt. Dessutom förekom fornsvensk subjektutelämning nästan bara i huvudsatser, och en annan förutsättning var att det fanns ett led i den omgivande texten som det utelämnade subjektet kunde knytas till. Den älvdalska subjektutelämningen skiljer sig på alla dessa punkter från fornsvenskan.

Den tyske språkhistorikern Eric Fuß (2004, 2005, 2011) menar i stället att möjligheten att utelämnas subjekt i till exempel modern bayerska är en syntaktisk innovation. Hans tanke är att subjektet har klitiserat till verbet, och att verbets böjningsform egentligen ska ses som en form där den ursprungliga verbböjningen och det ursprungliga subjektet har smält samman. I bayerska är till exempel verbböjningen i andra person singular *-st*. Den formen består alltså dels av den ursprungliga verbböjningen (*-s*), dels av en reducerad form av *thu* ('du'), nämligen *t*. I älvdalska är verbböjningen för andra person plural (*-ið*) identisk med subjektspronomet (*ið*), och Björklund (1958:98–107) föreslog att en liknande sammansmältning har ägt rum i älvdalska. Övergången från den fornsvenska verbböjningen (*-in*) antas ha skett som i (6).

6. farin ið > fari ið > far ið > farið

Ändelsen *-ið* kan alltså ses som ett språkligt konglomerat, bestående av en del verbböjning och en del subjekt. Samma förklaringsmodell kan dock inte appliceras på utelämning av *wið*, eftersom det inte finns någon som helst likhet mellan pronomet och verbböjningen (*-um*) i det fallet.

En möjlig förklaring till uppkomsten av *wjð*-utelämning (se Rosenkvist 2010a:254–256) är i stället att de som talar älvdalska ibland har omtolkat imperativa satser som indikativa. I en imperativsats (*Hämta smöret!*) sätter man ju vanligen inte ut subjektet, och i älvdalska är verbformen densamma för första person plural i imperativ och indikativ. Därför kan en sats som i exempel 7 tolkas på två sätt.

7. Läkum snjäst mumun kumb att.
leka-1pl ind/imp så-snart-som mormor kommer tillbaka

tolkning 1 (imp.): 'Låt oss leka så snart som mormor kommer tillbaka.'
 tolkning 2 (ind.): 'Vi leker så snart som mormor kommer tillbaka.'

Just i första person plural är betydelskillnaden mellan indikativ och imperativ inte särskilt stor (och bland annat därför finns det en term som ofta används för förstapersonsimperativer: hortativ). Därför är det rimligt att anta att några älvdalska barn har tolkat imperativa satser i första person plural som indikativa, och sedan själva börjat producera sådana satser utan *wjð*. Det faktum att *wjð* bara kan utelämnas från satsinitial position kan då förklaras med att det outtalade subjektet i imperativsatser också alltid kräver att denna position är tom – man kan ju till exempel inte säga **Nu hämta smöret!*.

Den älvdalska subjektsutelämningen är unik i ett skandinaviskt perspektiv, men samma fenomen förekommer alltså i en rad ostandardiserade germanska språkvarieteter (se Rosenkvist 2009). Forskningen om subjektsutelämning har länge fokuserat enbart på romanska språk (se till exempel Frascarelli 2007, Barbosa 2009 eller Biberauer et al 2010), och därför kan bland annat älvdalskan bli en viktig faktor för den djupare förståelsen av subjektsutelämnings principer och för den syntakteoretiska utvecklingen i allmänhet.

Verbet *bö*

I norrländsk dialekt finns det tre verb som etymologiskt sett hänger samman med verbet *behöva*. Exemplet i 8 visar variationen i Pitemålet.

8. a. Hä böhöv'n it djära.
det behöver han.kl inte göra
 'Det behöver han inte göra.'

- b. Hä bö'n it höv djära.
det be han.kl inte höv göra
 'Det behöver han inte göra.'
- c. Hä bö'n it djära.
det behöver han.kl inte göra
 'Det behöver han inte göra.'

I 8a har subjektet *han* klitiserat till verbet, vilket resulterar i formen *böhöv'n*. Verbet här är alltså *böhöv*.⁴ Det som är intressant med detta verb är dels att det kan delas i prefix och rot – i 8b står negationen *it* ('inte') mellan *bö* och *höv*, dels att det också förekommer i en kortform (*bö*), vilket visas i 8c. Fenomenet uppmärksammades redan av Noreen (1906:7–8), men det diskuteras först av Brännström (1933), som fastslog att de tre varianterna i exempel 8 förekommer norr om Ångermanland men söder om Kalix. Det är alltså i trakterna runt Umeå, Skellefteå, Piteå och Luleå som *böhöv* och dess varianter används. Här kommer jag att använda exempel från Pitemål (om inget annat sägs).

Om *bö* i 8c har uppstått genom att prefixet *bö-* har utvecklats till ett självständigt verb så är processen ett intressant exempel på degrammatikalisering – en typ av språkförändring som är mycket ovanlig. Haspelmath (2004) antar att det enbart finns åtta tydliga exempel på degrammatikalisering i den språkvetenskapliga litteraturen totalt sett, och således kan verbet *böhöv* och dess varianter vara av allmänt språkhistoriskt intresse.

Brännström (1933:121f) menar dock att *bö* har uppstått från *böhöv* genom ljudförändring, enligt modellen i 9.

9.   böhöv > böhö > böö > bö

Förslaget grundar sig på att *böhöv* alltid är obetonat när det används som ett modalt verb, och därför uppstod den svaga formen *bö* successivt. Exempel som 8b talar dock emot Brännströms hypotes, eftersom det är svårt att förstå varför *höv* uppträder i isolering. Ytterligare exempel ges i 10.

10. a. Han bö so jädransh väl höv e (Norsjö, Brännström 1933:120)
han bö så jädrans väl höv det
 'Han behöver det så jädra mycket'

- b. Bö dö it höv'e?
 bö *du inte* höv *det.kl*
 'Behöver du inte det?'

I 10a delas *bö* och *höv* av ett adverbial, och i 10b står både subjektet och negationen mellan de två leden. Ordföljden indikerar således att *bö* står på det finita verbets plats medan *höv* i dessa exempel står på det infinita huvudverbets plats. Brännström (1933:22) förklarar detta med att talaren blandar ihop *bö* och *böhöv*, och sätter in ett *höv* i satsen när han eller hon kommer på sig själv med att ha använt ett isolerat *bö*. Någon sådan insättning av "saknade" led är emellertid inte känd i övrigt, och det faktum att andra verb som börjar på *bö-* (som till exempel *böre* 'börja') aldrig utsätts för *höv*-insättning gör också att man bör betrakta Brännströms förklaring med skepsis.

En annan förklaring (se Norde 2009:220–223, Rosenkvist 2010b) är att *böhöv* på många sätt har varit ett atypiskt verb, och att det därför har legat nära till hands för språkbrukarna att omanalysera det. För det första finns det inga andra verb i de relevanta dialekterna än *böhöv* som har prefixet *bö-*. Alla andra verb har ett bevarat *be-*. Detta speciella prefix finns dessutom enbart i det område där vi finner det fristående *höv*. I Kalix har *be-* övergått till *bi-* (Rutberg 1924–1931, Pihl 1948:26, 66), och i Ångermanland är *be-* bevarat. Att det fristående *höv* sammanfaller geografiskt med prefixformen *bö-* är givetvis en stark indikation på att dessa språkförändringar är relaterade till varandra.

För det andra är det enbart *böhöv* som kan uttrycka modala betydelser, av de verb som är prefixerade med *be-* (eller *bö-*) (Lidström et al 1991:26). *Böhöv* kan inte bara betyda 'behöva', utan också 'måste' eller 'borde', som i 11.

11. I böhöv djär'e.
jag böhöv göra det.kl
 'Jag behöver/måste/borde göra det'

En tredje omständighet är att roten *höv(a)* är ett restmorfem – det har ingen egen pregnant betydelse. De flesta andra verb med *be-*prefix har rötter med egen betydelse, som till exempel *besöka*.

Böhöv är alltså på många sätt ett atypiskt verb. I en subjektsinitial sats (som 11) är det dessutom möjligt att reanalysera *böhöv*. Då kan nämligen *bö* ses som ett fristående verb och *höv* som antingen ett huvudverb eller ett adverbial, som står längre ner i satsen; en sådan reanalys kommer emellertid inte att bli synlig förrän den språkbrukare som har gjort reanalysen placerar ett led mellan *bö*

och *höv*. Det fristående *höv* är alltså både en indikation på och ett resultat av reanalysen.

Man kan alltså anta att formen *bö-* talar för att ledet inte är ett prefix (alla andra prefix har ju formen *be-*), och eftersom en modal betydelse i regel inte förknippas med huvudverb så finns det flera skäl till att det är rimligt att anta att *bö* har analyserats som ett fristående hjälpverb. *Bö* ansluter också väl till redan befintliga hjälpverb som *ha*, *få*, *ska* och *må*. Att *bö* nu verkligen är ett hjälpverb i de nordsvenska dialekterna visas bland annat av att det böjs i preteritum (*bödd*).

Av flera skäl är den förklaring till verbet *bö* som presenterats här att föredra framför den som ges av Brännström (1933). Framför allt är det det fristående *höv*, som tvingar Brännström att anta *höv*-insättning, som talar mot den ljudbaserade förklaringen. En förklaring som utgår från syntaktisk reanalys, som orsakats av flera samverkande faktorer av olika karaktär, är också av större intresse ur ett generellt språkvetenskapligt perspektiv, vilket visas bland annat av det faktum att Muriel Norde ägnar ett avsnitt åt det nordsvenska *bö* i sin bok om degrammatikalisering (2009:220–223).

De yngre generationerna i norra Sverige tycks inte längre använda *höv*, och detta lilla ord nämns inte heller i Lidström et al (1991). Det visar att det övergivna *höv* inte har förmått etablera sig i det talade språket, och att ordet förmodligen kommer att försvinna på sikt.

Negationspartikeln *e*

I SweDia2000-inspelningarna⁵ från Delsbo finner man tämligen många exempel på en final partikel *e* [ɛ] som bara uppträder i negerade satser.

12. Ja, jag vet inte var det kan komma från jag *e*.

Exempel 12 visar att det inte finns någon paus före *e*, vilket alltså skiljer denna konstruktion från det standardsvenska *Han såg inte det, nä*, där *nä* oftast är prosodiskt skilt från resten av satsen. I detta avsnitt diskuterar jag i korthet vad som hittills utträttats när det gäller kartläggningen och analysen av *e*, med särskild tonvikt på de problem som har uppstått.

I SweDiaSyn transkriberades bland annat SweDia2000-inspelningar från Delsbo, och partikeln *e* ådrog sig då vår uppmärksamhet. Franck (1989) behandlar *e* i en uppsats på två sidor, och det finns också belagt under uppslagsordet *ej* i dialektarkivet i Uppsala. Beläggen kommer från Uppland, Gotland och Hälsingland. Magdalena Munther kompletterade SweDia2000-inspelningarna med

egna inspelningar från Delsbo och transkriptioner av dessa, och i sin C-uppsats (Munther 2007) drar hon slutsatsen att *e* verkligen är satsfinalt, att det optionellt uppträder i negerade satser och att dess funktion är ”att signalera övertygelse om att det som sägs är riktigt” (Munther 2007:26). Dessutom tycks Delsboborna vara medvetna om bruket av *e*, och stolta över det.

Också Skirgård (2010) har studerat slut-*e* i Hälsingemål i en C-uppsats. Hon utgår från en korpus med olika versioner av Rut Puck Olsons barnbok *Mormors katt*, en ursprungligen älvdalsk text (*Mumunes Masse*) som har översatts till mer än 40 svenska dialekter. Skirgård undersöker förekomsten av *e* i texterna från Järvsö och Forsa, och särskilt hur *e* samvarierar med andra negerande lexem (*inte*, *aldrig* et cetera.). Sammanlagt finner hon 152 belägg på *e* i de två texter som hon undersöker, och hon drar slutsatsen (2010:47) att *e* är ett negativt polaritetsord, att det nästan enbart förekommer i huvudsatser och att dess funktion och distribution starkt påminner om satsfinal upprepning av *inte* (*Nilsson är inte elak, inte*) i standardsvenska. *E* kan dock förekomma också efter *aldrig* och i frågor.

Eftersom både Munther (2007) och Skirgård (2010) utgår från insamlat material kan man inte avgöra om till exempel det faktum att slut-*e* så sällan förekommer i bisatser sammanhänger med materialets natur eller med en verklig strukturell distributionsskillnad. Inte heller kan man sluta sig till om det möjligen är så att slut-*e* kan förekomma i bisatser med huvudsatsordföljd, men inte i bisatser som följer BIFF-regeln – just detta är frågor som förmodligen enbart kan klargöras genom enkätstudier.

Arkivbeläggen på *e* kommer från ett ur geografisk synpunkt mer eller mindre sammanhängande område (Hälsingland–Uppland–Gotland). Inför den enkätundersökning som företogs av NorDiaCorp valde vi att inkludera en mening (13) som skulle testa förekomsten av finalt *e* (eller någon liknande partikel) över hela det svensktalande området.

13. Moster Lisa har nog inte kommit än *partikel*.

Ett problem var att vi inte på förhand kunde spela in testmeningarna, eftersom uttalet av partikeln tycktes variera. Arkivbeläggen från Gotland har till exempel formen *ai*. Därför fick vi i stället fråga informanterna direkt om de efter en negerad mening som till exempel i 13 kunde sätta in ett litet ord, som *e*, *i*, *ai* eller *nå* (en av projektassistenterna, Tiina Pitkäjärvi, meddelade att *nå* kunde finnas i Österbotten).

Att alla informanter inte själva visste om att de faktiskt hade *e* i sitt språk eller inte blev uppenbart på Gräsö (Uppland). Där skjutsade vi den äldre kvinnliga

informanten från hemmet på mitten av ön till öns norra del, och under det samtal som då uppstod använde hon inte mindre än två gånger just en satsfinal partikel med formen *e* i negerad sats (ett exempel var *Färjan har nog inte kommit än e*). Tämligen begeistrade över detta väntade vi med spänning tills vi i enkäten kom till testmeningen i 13. Då meddelade båda de äldre informanterna resolut att de minsann inte hade hört talas om något liknande på Gräsö. Inte förrän vår passagerare blev påmind om att hon spontant hade producerat två *e* under bilfärden (vi har genomgående undvikit att kommentera informanternas bedömningar i NorDiaCorp, men här gjorde vi alltså ett undantag) erinrade hon sig att denna partikel ingick i hennes dialekt. Det var alltså ren slump som gjorde att vi kunde ifrågasätta de äldre informanternas spontana bedömning. Under intervjuerna med de yngre informanterna på södra delen av Gräsö bekräftades att *e* (eller *i*) kan användas där, som final partikel i negerade satser.

Partikeln har också belagts i Delsbo (*e*), vilket inte var oväntat, men i andra fall där informanterna har satt höga betyg tycks det undantagslöst röra sig om det standardsvenska *nä*. I till exempel Floby och Torsö (båda i Västergötland) gav alla informanter betyget 5, men deras bedömning utgick alltså från meningen *Moster Lisa har nog inte kommit än, nä*. Det som testats i Floby och på andra ställen är helt enkelt inte den konstruktion som avsågs, och sammanfattningsvis kan man konstatera att det enbart är i Delsbo och på Gräsö som vi har fått säkra belägg på att partikeln *e* fortfarande förekommer. Det är emellertid omöjligt att veta hur många informanter som i likhet med de äldre informanterna på Gräsö har missbedömt sitt eget språkbruk och på lösan grund bestridit att partikeln finns i deras dialekt – vad man kan sluta sig till är att även om *e* med varianter har belagts på bara två ställen är det sannolikt att den förekommer på fler (och detsamma gäller givetvis också andra konstruktioner som har testats i enkäterna). Vidare är det givetvis möjligt att det dialektala bruket av finalt *nä* skiljer sig från det standardsvenska, och att informanterna i till exempel Floby faktiskt ändå betygsätter en dialektal variant av *nä*. Den saken går inte att avgöra utan djupare studier av språkbruket på respektive ort. Att partikeln förekommer, eller har förekommit, också på Gotland anges tydligt också i *Gotländsk Ordbok* och i *Ordbok över Laumålet på Gotland*. Materialet till dessa båda ordböcker samlades in under andra halvan av 1800-talet.

Det tycks alltså vara så att en final partikel, som optionellt kan uppträda i negerade satser, fortfarande förekommer i vissa svenska dialekter. Dialektarkiven och de gotländska ordböckerna knyter denna partikel till *ej*, och därför kan man hävda att SAOB inte är riktigt korrekt när det gäller bruket av *ej*: ”Från det naturliga talspråket, såväl det riksspråkliga som det mer l. mindre dialektiska,

har det alldeles försvunnit”. (SAOB 7:E 346). SAOB-artikeln är publicerad 1925. Eftersom den finala *e*-partikeln varken förekommer i standardspråket eller har en standardspråklig motsvarighet så är det givetvis förståeligt att SAOB-redaktörerna inte har uppmärksammat detta bruk av *ej*, *e* eller någon annan variant.

Men flera saker är fortfarande oklara: Har partikeln den pragmatiska funktion som Munther (2007) anger för Delsbo också på Gräsö och på Gotland?⁶ Hur har ett finalt *ej* uppstått, och när hände detta? Har partikeln en syntaktisk funktion som liknar det *nođ* som ofta förekommer i älvdalska negerade satser (Garbacz 2010)? Är konstruktionen relaterad till multipla negationer (*negative concord*) i andra icke-standardspråk i Europa? Trots de insatser som har gjorts av Munther (2007) samt Skirgård (2010) och försöket till kartläggning i NorDia-Corp är partikeln *e* alltså fortfarande tämligen outforskad, och detta är bara ett av många dialektsyntaktiska problem som ingen ännu på allvar har tagit itu med.

Kanske kan denna korta redogörelse fungera som ett incitament till vidare forskning, men framför allt vill jag framhålla att man bör vara medveten om de problem som kan vidlåda enkätundersökningar, och återigen understryka att man bör vara mycket försiktig när man *enbart* använder data från enkäter för att generalisera och teoretisera.

Avslutande reflektioner

Den dialektsyntaktiska forskningen har vuxit fram och utvecklats under de senaste decennierna. På många ställen i Europa har man förfärdigat nya metoder och samlat in nytt material för att uppnå en så hög grad av vetenskaplig stringens som möjligt när man sammanställer, analyserar, generaliserar och ställer upp nya hypoteser. Även om det finns ytliga likheter med den dialektforskning som initierades av Junggrammatikerna under 1800-talet, så är skillnaderna nog ändå större. Framför allt är medvetenheten om att man behöver en verkligt tillförlitlig metod betydligt större nu än då, och en annan mycket viktig faktor är möjligheten att lagra, systematisera och tillgängliggöra insamlat material i elektroniska databaser. De databaser som det långa samarbetet i ScanDiaSyn har resulterat i är utmärkta exempel på resurser som nu står till buds för alla forskare. I de stora databaserna Nordic Dialect Corpus och Nordic Syntax Database finns material från hela Skandinavien.⁷ Både inspelningar, transkriptioner, annoterade transkriptioner och enkätstudier är där samlade på ett ställe, och med enkla sökfunktioner kan man skapa kartor över utbredningen av dialektsyntaktiska språkdrag, tvärs över nationsgränserna.

Dialekter lever och frodas utan kodifierade språknormer, i regel. Ett stan-

dardiserat riksspråk är däremot en artificiell kulturprodukt, som präglas både av att i sig vara ett skriftspråk och av att klåfingriga grammatiker, som vill rätta till irrationella eller vulgära språkdrag, under tidens lopp har påverkat det. För den som vill studera ett naturligt, mänskligt språk bör därför dialekterna vara det bästa studieobjektet, vilket bland annat Axel & Weiß (2010) understryker. Redan Osthoff & Brugmann (1878) manar dock språkvetaren att lämna skrivbordet och ge sig i kast med det levande språket:

only he who renounces forever that formerly widespread but still used method of investigation according to which people observe language only on paper and resolve everything into terminology, systems of rules, and grammatical formalism and believe they have then fathomed the essence of the phenomena when they have devised a name for the thing – only he can arrive at a correct idea of the way in which linguistic forms live and change [...] (Osthoff & Brugmann 1878:202; översatt av Lehmann 1967.)

Dialekter är också väl värda att studera ur ett språkvariationsperspektiv, eftersom skillnaderna mellan två dialekter ofta är små – finns det då syntaktiska skillnader, är de variabler som kan antas orsaka skillnaderna relativt få. Det reducerar i sin tur antalet möjliga förklaringar som forskaren måste pröva.

Dialectology constitutes a privileged observation point for determining language variation, just because it studies minimally different systems. As such, it is as close as possible to a scientific experiment where variables (intended as differences in grammar) are controlled and few independent factors interfere with the study of a single grammatical property. (Benincà & Poletto 2007:36)

Alla dessa skäl talar för att dialektsyntax borde bli ett populärt forskningsområde i framtiden.

Noter

- 1 Lars-Olof Delsing har dock i en rad arbeten visat att den svenska nominalfrasens syntax, som ju är tydligt avgränsad, är fullt möjlig att framgångsrikt utforska med utgångspunkt i traditionellt dialektologiskt material (se Delsing 1993, 2003 etc.).
- 2 Dessutom är dialektformer ofta stigmatiserade i standardskriftspråket, vilket framhålls av Henry (2005:1607): "Presentation of non-standard sentences in written form seems strange to native speakers, because, unfortunately, they never see them written, and the use of non-standard in writing is particularly strongly criticized in the educational system".

- 3 Haken under *i* anger att vokalen är nasalerad. I älvdalska är nasalering av vokaler ett fonematiskt drag – det innebär att ett ord som *wið* (med betydelsen 'vi') skiljer sig från *wið* (som betyder 'vid' eller 'ved') enbart genom att vokalen i det ena ordet uttalas nasalt och i det andra oralt. I ett germanskt perspektiv är detta ett mycket ovanligt språkdrag.
- 4 I nordliga dialekter utelämnas infinitivändelsen *-a* ofta efter tvåstaviga verb, och likaså saknas presensändelsen *-(e)r* i regel (se Brännström 1993:34ff). Formen *böhöv* är alltså inte oväntad i sig.
- 5 SweDia2000 var ett projekt som finansierades av Riksbankens Jubileumsfond, under ledning av Olle Engstrand. Se: <http://swedia.ling.gu.se/index.html>.
- 6 Enligt Bosse Carlgren, som är sekreterare i Gutamålsgillet, används ett finalt *i* (men inte *ai*) nu på Gotland "troligtvis bara då man vill låta lite ålderdomlig" (e-post 2010-10-17).
- 7 Hemsidan är: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/index.html>.

Litteratur

- Auer, Peter & Jürgen E. Schmidt (red.). 2010. *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation 1: Theories and Methods*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Axel, Katrin & Helmut Weiß, Helmut. 2010. What changed where? A plea for the re-evaluation of dialectal evidence. *Continuity and Change in Grammar*, Anne Breitbarth, Christopher Lucas, Sheila Watts and David Willis (eds), 13–34. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Bader, Markus & Jana Häußler. 2010. Toward a model of grammaticality judgements. *Journal of Linguistics* 46,2:273–330.
- Barbosa, M. 2009. Two kinds of subject pro. *Studia Linguistica* 63,1:2–58.
- Benincà, Paola & Cecilia Poletto. 2007. The ASIS enterprise: a view on the construction of a syntactic atlas for the Northern Italian dialects. *Nordlyd* 34:35–52.
- Biberauer, Theresa, Anders Holmberg, Ian Roberts & Michelle Sheehan. 2010. *Parametric Variation: Null Subjects in Minimalist Theory*. Cambridge: CUP.
- Björklund, Stig. 1958. Gammalt och nytt i Älvdalsmålet. Älvdalens sockens *historia* V: 149–193. Stockholm: Fritzes.
- Brännström, Edvin. 1933. En syntaktisk egendomlighet i norrländska dialekter. *Nysvenska Studier* 13:112–127.
- Brännström, Ingvar. 1993. *Söjna tå'la vä*. Luleå: Högskolans tryckeri.
- Chomsky, Noam. 1957. *Syntactic Structures*. Haag: Mouton.
- Cooper, Kathryn. 1995. Null Subjects and Clitics in Zürich German. I: *Topics in Swiss German Syntax*, Zvi Penner (red.), 59–72. Peter Lang: Bern.
- Cornips, Leonie & Cecilia Poletto, Cecilia. 2005. On standardising syntactic elicitation techniques (part 1). *Lingua* 115,7:939–957.
- Danell, G., A. Schagerström & H. Gustavson (red.). 1918–1945. *Gotländsk ordbok. Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Uppsala* A:2.1–2. Uppsala.
- Delsing, Lars-Olof. 1993. *The Internal Structure of Noun Phrases in the Scandinavian Languages*. Ph. D. thesis. Dept. of Scandinavian Languages, Lund University.
- Delsing, Lars-Olof. 2003. Syntaktisk variation i nordiska nominalfraser. I: *Dialektsyntaktiska studier av den nordiska nominalfrasen*, Øysten A. Vangsnes, Anders Holmberg & Lars-Olof Delsing (red.), 11–64. Oslo: Novus Press.
- Falk, Cecilia. 1993. Non-referential Subjects in the History of Swedish. Ph.D. thesis. Dept. of Scandinavian Languages, Lund University.

- Franck, Håkan. 1989. Slut-*e* och andra fenomen i Språket i Hudiksvalls-trakten. I: *Julhälsning till Forsa och Högs församlingar*.
- Frascarelli, Mara. 2007. Subjects, Topics and the Interpretation of Referential *pro*. *Natural Language and Linguistic Theory* 25:691–734.
- Fuß, Eric. 2004. Diachronic clues to pro-drop and complementizer agreement in Bavarian. I: *Diachronic Clues to Synchronic Grammar*, Eric Fuß & Carola Trips (red.), 59–100. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Fuß, Eric. 2005. *The Rise of Agreement*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Fuß, Eric. 2011. Historical pathways to null subjects: Implications for the theory of pro-drop. I: *Empty pronouns*, Peter Gallman & Melani Wratil (red.), 53–94. Berlin: De Gruyter.
- Garbacz, Piotr. 2010. *Word Order in Övdalian*. Ph. D. thesis. The Centre for Languages and Literature, Lund University.
- Gustavson, Herbert. 1972–1985. *Ordbok över laumålet på Gotland. Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala* D:2. Uppsala.
- Haspelmath, Martin. 2004. On directionality in language change with particular reference to grammaticalization. I: *Up and Down the Cline – The Nature of Grammaticalization*, Olga Fischer, Muriel Norde & Harry Peridon (red.), 17–44. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Henry, Alison. 2005. Idiolectal variation and syntactic theory. I: *Syntax and Variation*, Leonie Cornips & Karen P. Corrigan (red.), 109–122. Amsterdam: Benjamins.
- Heycock, Caroline, Antonella Sorace & Zakaris Svabo Hansen. 2010. V-to-I and V2 in subordinate clauses: an investigation of Faroese in relation to Icelandic and Danish. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 13(1):61–97.
- Hoekstra, Jarich. 1997. Pro-drop, clitising en voegwoordcongruentie in het Westgermaans. *Vervoege Voegwoorden*, 68–86. Amsterdam: Meertens Instituut.
- Holmberg, Anders & Christer Platzack. 1995. *The Role of Inflection in Scandinavian Syntax*. New York/Oxford: The OUP Press.
- Håkansson, David. 2008. *Syntaktisk variation och förändring. En studie av subjektlösa satser i fornsvenska*. Ak. avh., Språk- och litteraturcentrum, Lund universitet.
- Lehmann, Winfred P. 1967. *A Reader in Nineteenth-Century Historical Indo-European Linguistics*. Bloomington and London: Indiana University Press.
- Levander, Lars. 1909. Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax. Stockholm: Norstedt & Söner.
- Lidström, Gun et al. 1991. *Pitemålet – ålft mila aagg å ööx*. ABF Piteå-bygden.
- Lindgren, Johan Valfrid. 1890–1918. *Burträskmålets grammatik*. Svenska Landsmål XII.
- Munther, Magdalena. 2007. Inte vet jag vad jag håller på med e. En beskrivning av partikel-*e* i dellboskan i två delar. Opubl. kandidatuppsats, Mittuniversitetet.
- Noreen, Adolf. 1877. *Fryksdalsmålets ljudlära*. Upsala: Akademiska Bokhandeln.
- Noreen, Adolf. 1906. *Vårt språk* VII. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Norde, Muriel. 2009. *Degrammaticalization*. Oxford: OUP.
- Nyström, Gunnar. & Yair Sapir. 2005. Introduktion till älvdalska. Opubl. lektionsmaterial.
- Osthoff, Herman & Karl Brugman. 1878. *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* I. Leipzig: S. Hirzel.
- Platzack, Christer. 2010. *Den fantastiska grammatiken*. Norstedts.
- Pihl, Carin. 1948. *Verben i Överkalixmålet*. Anteckningar från Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala A:5.

- Rosenkvist, Henrik. 1994. Tecken på syntaktisk förändring i Älvdalsmålet. Opubl. C-uppsats, Inst. för nordiska språk, Lunds universitet.
- Rosenkvist, Henrik. 2009. Null referential subjects in Germanic – an overview. *WPSS* 84:151–180.
- Rosenkvist, Henrik. 2010a. Null Referential Subjects in Övdalian. *Nordic Journal of Linguistics* 33,3:231–267.
- Rosenkvist, Henrik. 2010b. A case of degrammaticalization in northern Swedish. *Continuity and Change in Grammar*, Anne Breitbarth, Christopher Lucas, Sheila Watts and David Willis (eds), 303–320. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Rosenkvist, Henrik. 2011. Verb Raising and Referential Null Subjects in Övdalian. *WPSS* 88:1–20.
- Rosenkvist, Henrik. 2012. Null subjects in Yiddish – some preliminary observations. *Discourse & Grammar – A Festschrift in Honour of Valéria Molnár*. Johan Brandtler, David Håkansson, Stefan Huber & Eva Klingvall (red.), 433–445. Centre for Languages and Literature, Lund University.
- Rutberg, Hulda. 1924–1931. *Folkmålet i Nederkalix ock Töre socknar*.
- Svenska landsmål och svenskt folkliv B 28. Stockholm: Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala.
- Skirgård, Hedvig. 2010. Finns det dubbelnegation i svenska dialekter? *inte... e i två Hälsingemål*. Opubl. C-uppsats, Inst. för lingvistik, Stockholms universitet.
- Tiberg, Nils. 1962. *Estlandssvenska språkdrag*. (Estlandssvenskarnas folkliga kultur 6. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 38.) Uppsala & Köpenhamn.

Förkortningar och akronymer

ASIS	Atlante Sintattico dell'Italia Settentrionale (<i>Norditaliensk syntaktisk atlas</i>). Se: http://asis-cnr.unipd.it/
NorDiaCorp	Nordic Dialect Corpus. Se: http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/
NORMS	Nordic Center of Excellence in Microcomparative Syntax. Se: http://norms.uit.no/
SAND	Een syntactische atlas van de Nederlandse dialecten (<i>En syntaktisk atlas över de nederländska dialekterna</i>). Se: http://www.meertens.knaw.nl/projecten/sand/sandeng.html
ScanDiaSyn	Scandinavian Dialect Syntax. Se: http://websim.arkivert.uit.no/scandiasyn/
SweDiaSyn	Swedish Dialect Syntax. Se: http://websim.arkivert.uit.no/scandiasyn/lund/2

MINNESORD

Lars-Håkan Svensson

Gunilla Florby

Gunilla Florby, som brutalt och alldeles för tidigt rycktes bort den 9 september 2011 mitt uppe i en ännu långtifrån avslutad livsgärning, rörde sig i både sin forskning och sitt liv ständigt mellan olika poler. Avstånden mellan dem kunde te sig krävande, även för den som kände hennes kapacitet. Men det var inte svårt att se hur viktiga förbindelserna mellan hennes olika intressen och engagemang var för henne själv; framför allt var det inte svårt att se att hon i alla de olika sammanhang, privata såväl som professionella, där hon kom att verka blev känd som en pålitlig och omtänksam vän och kollega, en djupt respekterad och avhållen lärare, handledare och forskare.

Gunilla Florby, 1943–2011.

Det var heller inte svårt att konstatera att hennes skånska ursprung och förankring var en replipunkt i hennes föga stillasittande liv. Gunilla föddes i Lund 1943 och växte upp i Malmö där hon även var bosatt under sina tidiga studentår. Fadern drev en järnvaruaffär i Malmö, medan modern, som gick bort när Gunilla och hennes syster ännu var tonåringar, hade bedrivit akademiska studier i Lund och även kommit in i kretsen kring Ernst Norlind på Borgeby. Norlind var Gunillas gudfar, och en imponerande norlindsk storkmålning intog en bemärkt plats i hennes hem. Efter moderns bortgång övertog Gunilla hennes husmoderliga funktioner tills hon själv gifte sig. För att underlätta detta såg fadern till att hon disponerade en bil så att hon lätt kunde förflytta sig till och från Lund där hon studerade litteraturhistoria och engelska.

Gunilla Niwén hade ett intellekt och en replikförmåga som fick klasskamraterna att kalla henne Kniven. Det väckte således ingen förvåning att studierna blev så framgångsrika att hon redan efter fil. mag.-examen fick erbjudande om

att undervisa ett år vid Santa Clara University söder om San Francisco. Efter återkomsten till Lund blev hon en av stöttepelarna i den sammansvetsade och hängivna grupp av doktorander i engelsk litteratur som varannan fredagskväll sammanstrålade under professor Claes Schaars inspirerande men, även enligt hans egen utsago, hårda färle. Flera av seminariemedlemmarna hade valt ämnen från elisabetansk och jakobeisk litteratur. Så gott som samtliga förmåddes, oavsett ämnesval, att anlägga ett komparativt, egentligen intertextuellt synsätt (själva ordet "intertextualitet" nämndes dock inte, trots seminarieledarens förtrogenhet med fashionabla parisiska teoretikers begreppsapparatur).

Gunilla gjorde inte stort väsen av sig i denna eller någon annan krets – tillbaka-dragenhet var ett drag som kännetecknade henne livet ut – men när hon yttrade sig, lyssnade man. Hon förenade intellektuell skärpa med estetiskt omdöme, och hade ett remarkabelt sinne för ordens valörer och kombinationsmöjligheter: hon var filolog också i den meningen att hon själv var en mästare i att använda språket. Hon hyste därtill en djup kärlek till humanistiska studier, och även om hon snart nog togs i anspråk för administrativa och praktiska värv som krävde stor uppmärksamhet, hade hon alltid tid över för Plutarchos, Erich Auerbach eller Robert Lowell. Hon blev tidigt *a compleat gentlewoman*: grundlärd och synnerligen välformulerad, men också kapabel att effektivt och omdömesgillt agera i den praktiska tillvaron.

Kanske var det denna fallenhet för att kombinera praktiska och teoretiska färdigheter som gjorde att hon för sitt avhandlingsarbete valde att syssla med dramatikern George Chapman, vars hjältar ofta är idealister som försöker agera principfast och ärofullt i de inte alltid så nogräknade maktmänniskornas värld. I varje fall var det ingen slump att hon fastnade för just Chapman. Hon berättade en gång att hon systematiskt hade läst genom den elisabetanska och jakobeiska dramatiken tills hon slutligen hittade sin man – en lärd, svårtillgänglig, ganska ojämn författare som mitt i de plattaste utredningar kunde prestera passager av nästan shakespearesk uttrycksfullhet och som alltid hade antika auktoritetens utläggningar i gott minne när han utformade sina hjältars och skurkars argument och självförståelse.

Sättet att välja ämne säger mycket om Gunilla som forskare och person. Även själva avhandlingsarbetet framskred med en sällsynt målmedvetenhet. Den uppgift hon hade förelagt sig var att studera hur Chapman använde sig av antika källor, framförallt Plutarchos och Seneca, när han skrev sina tragedier om den franske 1500-talsädlingen Bussy d'Ambois, som hade verkat vid det franska hovet bara några decennier innan Chapman skrev om honom. Gunilla lade fram ett kapitel per termin. Seminariets kommentarer resulterade säkert i några

modifikationer och tillägg här och var, men i princip växte hela avhandlingen fram organiskt, kapitel för kapitel, kanske utan att Gunilla själv på förhand var riktigt klar över hur den till slut skulle gestalta sig men så logiskt koncipierad att den plan hon successivt utarbetade inte behövde ändras.

Gunillas tes var att Chapman genom att låta Bussy och andra gestalter tala med ord lånade av antika författare själv talar med dubbel tunga: ett budskap kan utläsas på ytnivån, ett annat på djupet (av den som känner originalen) – och detta andra budskap är det viktiga; det var det som var avsett för Chapmans mecenater och skulle styrka dem i deras moraliska och etiska ståndpunktstagen. Avhandlingen, som fick titeln *The Painful Passage to Virtue: A Study of George Chapman's The Tragedy of Bussy d'Ambois and The Revenge of Bussy d'Ambois*, resulterade i att Gunilla antogs som oavlönad docent och snart också fick tjänst som universitetslektor vid Engelska institutionen i Lund.

De närmaste två decennierna blev en konsolideringsperiod både privat – Gunilla hade vid det här laget fått en djupt älskad son – och professionellt. Hon framstod alltmer som en av Engelska institutionens stöttepelare, pedagogiskt, organisatoriskt och vetenskapligt. Hon hade under hela doktorandtiden undervisat i grundutbildningen och togs nu i anspråk som lärare på i stort sett alla nivåer och kurser som institutionen erbjöd. Hon var inte bara en briljant stilist själv utan behärskade engelsk grammatik som få. Hon gav doktorandkurser i renässansdramatik, och engagerades också i allt högre grad som handledare för institutionens växande skara av doktorander. Hon tog på sig den inte alltid glamorösa rollen som studierektor och anförtroddes en rad viktiga uppgifter på fakultetsnivå; slutligen blev hon prodekan. Hon gjorde också viktiga insatser inom vad som började identifieras som den tredje uppgiften: exempelvis var hon en av de drivande krafterna bakom *Touchdowns*, Utbildningsradions satsning på en akademisk kurs i engelska. Moderna museet i Stockholm vände sig till henne när någon teoretiskt vildvuxen katalogtext behövde kläs i begriplig svensk språkdräkt.

Trots den stora insats hon gjorde som lärare, handledare och administratör – och det hon gjorde, gjorde hon alltid noggrant och skickligt – hade hon även tid för forskning. 1980-talet var det decennium då den postkoloniala teoribildningen fick sitt genomslag. Gunilla kom att särskilt intressera sig för kanadensisk litteratur, ett begrepp som nu ter sig självklart men som tidigare hade tett sig absurt i akademiska sammanhang där det mesta skrivet på engelska räknades som engelsk litteratur. Hennes nya forskningsprojekt, som så småningom resulterade i en bok med titeln *The Margin Speaks: A Study of Margaret Laurence and Robert Kroetsch from a Post-Colonial Point of View*, vidareutvecklade det intertextuella

synsätt som hon arbetat med i doktorsavhandlingen fast nu med en postkolonial inriktning. De båda författare hon nu studerade hade var och en på olika sätt omvandlat det klassiska europeiska kulturarvet för att artikulera den egna identiteten. Särskilt nöje fann Gunilla i att påvisa hur Kroetsch använder sig av homeriska matriser för att skildra kanadensiska prärienybyggares erfarenheter.

Under 1990-talet fick humanistiska fakulteten möjlighet att inrätta sexåriga forskartjänster för lektorer. Gunilla och jag skrev en ansökan med titeln "Intertextualitet och engelsk renässanslitteratur" och fick förmånen att dela en sådan tjänst. Gunilla återvände nu med glädje till sin gamla ungdomskärlek, George Chapman. Den här gången koncentrerade hon sig på två av forskningen försummade pjäser om en annan fransk renässansädling som även han fick ett tragiskt slut, Charles de Gontaut, hertig av Biron, Henrik av Navarras marskalk, även känd som "Frankrikes åskvigg". Återigen demonstrerade hon med stor men lätt buren lärdom och på en beundransvärt klar, elegant och varierad engelska hur Chapman genom att plundra olika antika källor (Plutarchos, Vergilius, Seneca, Lucanus) gör sina dramer till bärare av dolda budskap, som fungerade som förtäckta inlägg i den ideologiska debatten i det jakobeiska England. Poängen är att den "heroiska tvetydighet" som Chapmans spel med antika texter insveper dramats franske kung i låter sig uppfattas som en kritisk granskning även av Jakob I av England.

När *Echoing Texts*, som den andra Chapmanstudien heter, utkom 2004 var Gunilla sedan två år professor i engelska vid Göteborgs universitet efter att kort dessförinnan ha befordrats till professor i Lund. De åtta år som hon verkade i Göteborg var av allt att döma slitsamma men också mycket framgångsrika. Flera av hennes kolleger som jag har talat med vittnar om vilka stora insatser hon gjorde som lärare och handledare. Liksom i Lund var hon en outtröttlig och uppmuntrande handledare och såg till att ämnets disputationskvot var hög. Även på fakultetsnivå togs hennes tjänster i anspråk i olika sammanhang; på slutet fick Bussys gamle uttolkare även förtroendet att fungera som fakultetens likabehandlingsombud. Samtidigt flöt en jämn ström av publikationer från hennes penna och hennes framgångar som forskare bara växte. Gunilla och jag deltog båda i ett stort internationellt forskningsprojekt med titeln "Writing and Religion: Community-Making and Cultural Memory". Vi möttes på IAUP-konferenser i Vancouver, Lund och Valetta. Ibland – men alltför sällan – sågs vi i mera privata sammanhang i Lund, Uppsala (där hon bodde på senare år) och i Linköping, där jag hade tillträtt en professur samma dag som hon tillträdde sin i Göteborg. En gång sågs vi till och med på Stockholms central för att prata om några knepiga Chapmanrader – och om livet i stort.

Pensioneringen innebar ingen avmattning i Gunillas forskargärning. Sista gången jag träffade henne, en månad innan hon hastigt dog, berättade hon entusiastiskt om vad hon hade för händer: ett engelskt forskningsprojekt om kvinnliga renässansförfattare; ett kapitel om kanadensisk litteratur för en ny litteraturhistoria; och ett nytt Chapmanprojekt. Ödet ville att det var detta projekt hon började arbeta på den allra sista eftermiddagen i sitt liv.

Forskning spelade förvisso en stor roll i Gunillas liv, men den person som hennes elever, kolleger, vänner och närstående saknar mest är inte den grundlärd, omutligt skarpsinniga, välformulerade forskaren – fast vi saknar henne djupt också – utan den litet tillbakadragna men ändå oändligt varma, visa, slagfärdiga och uppmuntrande vännen, maken, modern och farmodern.

Marianne Thormählen

Claes Schaar

När Claes Schaar avled 92 år gammal, hade det gått ett kvartssekel sedan han lämnat sin lärostol och dåvarande Engelska institutionen, en institution han lett som prefekt i många år. Även i konkret bemärkelse kan man säga att han lämnade sin arbetsplats 1986: han ogillade tanken att ta upp plats efter emeriteringen; nu var det nya krafter som skulle ta vid, och han ville inte vara i vägen.

Trots sin fysiska frånvaro från sin gamla institution hade Claes Schaar dock alltid varit närvarande i verksamheten. När budet om hans bortgång spred sig bland representanterna för hans ämne, den engelskspråkiga litteraturen, skrev en ung forskarstuderande till författaren av dessa rader: "I didn't know him personally, but I'm sure that as a current student of English Literature at Lund I benefit from his legacy." Hon visste inte hur rätt hon hade.

Visserligen skedde stora förändringar inom forskning och utbildning i engelskspråkig litteratur i Lund mellan 1986 och 2012; men vissa Schaarska drag har präglat verksamheten ända sedan 1964, då den 44-årige Claes Schaar kallades till professuren i "engelska, särskilt engelskspråkig litteratur" i Lund som dess förste innehavare. Fokus på den litterära texten är det allra mest framträdande. Både Schaar själv och hans lärjungar har förvisso sysslat mycket med kontexter och teoretiska frågeställningar i vid bemärkelse, och resonemangen kunde och kan stundtals föra forskarna långt bort från orden på sidan – men det var alltid där de började. Från det 1940-tal då Claes Schaar blev fil. magister (1943) och doktor (1949) ända fram till i dag är respekten för textens integritet grunden för den vetenskapliga verksamheten inom ämnet i Lund, och denna respekt bär hans signum.

Claes Schaar, 1920–2012.

Det tidiga 1940-talet var en omtumlande period för polismästarsonen från Malmö. Andra världskrigets bistra realiteter förnams också i Skåne, till exempel genom de danska judarnas flykt över Sundet – en flyktinggrupp för vilken Schaars far gjorde stora insatser¹ – och den unge studenten Claes Schaar var övertygad antinazist. Både i detta sammanhang och när det gällde valet av huvudämne i examen påverkades han starkt av den karismatiske engelske lektorn Arthur H. King.²

Under Kings inflytande fängslades Schaar av den engelskspråkiga litteraturens rikedomar, och där grundlades också hans livslånga kärlek till renässansen. Men för doktorsavhandlingen valde han ett annat ämne: den fornengelske poeten Cynewulf och de diktverk som förknippas med denna gåtfulla gestalt. Ämnesvalet kan ha haft samband med det faktum att forn- och medelengelskan länge dominerade engelskämnet i Lund, där Eilert Ekwall och (från 1942) Olof Arngart, båda internationellt framstående experter på den medeltida engelskan, var ämnets ledande representanter. Det står i alla händelser klart att Claes Schaars fortsatta forskargärning berikades av det faktum att han så obesvärat hanterade inte bara engelska, tyska, franska, italienska och de klassiska språken utan också anglosaxiskan och de medelengelska dialekterna.

Doktorsavhandlingen om Cynewulfdiktningen³ bildade alltså utgångspunkten för Schaars vetenskapliga produktion, i vilken man kan skönja en kronologisk linje: nästa stora forskarinsats handlade om berättandet hos Chaucer;⁴ sedan följde, tätt på varandra, två monografier om den engelska sonettdiktningen under renässansen.⁵ 1971 publicerades så Schaars inträngande komparativa studie av sextonhundratalsdiktarna Giambattista Marino och Richard Crashaw. Den senare hade översatt första delen av den förres stora dikt "Sospetto d'Herode"; och Schaars omfångsrika kommentar till original och översättning är ett spränglärt arbete, som öppnar perspektiv långt utanför de båda texterna.

En av de engelskspråkiga författare vars bruk av Marino och Crashaw tas upp i Schaars kommentar är John Milton, och 1982 kom den bok som får anses vara Claes Schaars magnum opus, *The Full Voic'd Quire Below: Vertical Context Systems in Paradise Lost*.⁶ I boken om Milton visar Schaar hur mycket av Miltons idévärld som byggde på skaldens kolossala beläsenhet på skilda områden, från den antika filosofin till de medeltida kyrkofäderna och den internationella renässansens stora poeter. På grund av sin massiva lärdom är boken inte lättläst, ett faktum som Schaar själv ibland och med ett visst beklagande påpekade. Men hans stillsamma humor kastar då och då ett skimmer över sidorna, och läsaren blir gång på gång förbluffad över att passager man kunde ha trott vara speciellt karakteristiska för Milton visar sig gå tillbaka på för den lärda samtiden välkänt stoff.

Miltonboken illustrerar en egenskap hos forskaren Schaar som den internationella kritiken gång på gång betonat, nämligen kombinationen av sorgfällighet in i minsta detalj och djärvhet i själva tillvägagångssättet. Det är en sällsynt kombination. Den förenar det bästa i den tysk-kontinentala lärdomstradition som svensk humaniora, inklusive anglistiken i Lund, är rotad i och det angloamerikanska förhållningssättet till humanistisk vetenskap, där originella infallsvinklar slagkraftigt presenterade alltid varit vägen till uppmärksamhet och erkännande.

Claes Schaars avsky för lättja och slarv, särskilt i samband med effektsökeri, gjorde honom till en fruktad kritiker och kunde väl alstra en viss beröringsångest bland hans kolleger i de engelsktalande länderna. Men hans böcker står på hyllorna i de världsledande forskningsbiblioteken, och innan bokutlåningen gjordes elektronisk kunde man via stämplarna i böckerna se att de ofta konsulterades i den engelskspråkiga litteraturens högborgar i Storbritannien och USA.

Så var och är också fallet med de viktiga artiklar där Schaar utvecklade sina teoretiska tankegångar, ibland tillämpade på sentida författares verk. Ett genomgående tema i dem, liksom i monografierna, är författarnas relationer till sina föregångare och de funktioner som de förras *Lese Früchte* fick i de texter de själva skapade.

Här befann sig Schaar mitt uppe i den intensiva litteraturteoretiska debatt om inflytande och påverkan, som i stor utsträckning präglade den internationella litteraturvetenskapen under andra hälften av 1900-talet. Den tolkningsmodell han själv utarbetade, *vertical context systems*, har stark anknytning till det bekanta begreppet intertextualitet. Denna term saknar emellertid den djupdimension som var så central för Claes Schaar. Hans "infracontexts" är något annat än den väv av sammanflytande brottstycken som intertextualitetsbegreppet leder tankarna till: i hans forskning bildar det underliggande stoffet en skiktad ekokammare under texten, och utmaningen för litteraturvetaren är att få ekona att ljuda upp i texten på sätt som även sentida läsare kan förstå. Den som antar den utmaningen måste arbeta systematiskt, om än med insikt om att det finns olika tolkningsmöjligheter.

Alla Claes Schaars stora arbeten publicerades i Lund, med ett undantag i den skriftserie som han var medredaktör för under många år och vars internationella anseende i betydande utsträckning är hans verk. Han gjorde heller inga försök att odla en hög global profil genom flitigt konferensdeltagande. Man kan beklaga att så var fallet; hans unika forskargärning hade blivit mer känd om hans böcker kommit ut på välrenommerade förlag i USA eller Storbritannien.⁷ Den digitala tidsåldern erbjuder emellertid möjligheter att i någon mån råda bot på detta: under vårt näst sista samtal föreslog undertecknad att Miltonboken skulle göras

tillgänglig *open access* som ett led i HT-fakulteternas strävan att förbättra vår forsknings synlighet, och Schaar var genast tilltalad av idén.

Denna öppenhet för nya möjligheter var karakteristisk för Claes Schaar. Man hade kunnat tro att denne lärdomsgigant, vars framtoning hade drag av en olympisk suveränitet som får sägas höra gårdagen till, skulle vara skeptisk mot det nya; men så var det inte alls. Han studerade till exempel de skiftande modena på det litteraturteoretiska området med stort intresse och utan fördomar, och han var snar att uppfatta och förmedla nya idéhistoriska företeelser.

Som lärare och handledare visade Claes Schaar motsvarande öppenhet, såtillvida att han gav sina adepter stor frihet att välja sina egna forskningsteman och accepterade det merarbete det kunde medföra för honom. Att försöka tvinga in doktorander i på institutionen befintliga forskningsspecialiteter var honom helt främmande, och även i det avseendet utgör han än i dag en förebild för verksamheten.

Schaar var en sträng läromästare, och han ställde höga krav på sina lärjungar. Även den som villigt böjde sig under det han själv kallade sin "färla" och ansträngde sig att leva upp till hans förväntningar hade det stundtals inte lätt; men belöningen, en utbildning som lade en solid grund för ett helt forskarliv, var mödan värd. Det är ingen tillfällighet att flera av hans elever i sinom tid själva blev professorer. De hårda kraven samexisterade för övrigt med ett livligt engagemang i doktorandens bästa. Claes Schaar månade om sina adepter och lämnade ingen möda ospard när det gällde att öppna dörrar för dem, utomlands såväl som på hemmaplan. I påfrestande livssituationer kunde man vara säker på att möta taktfull förståelse, och Schaar hade som få förmågan att finna de rätta orden när livet var som svårast – och gladast.

Claes Schaar sörjde själv för glada högtidsstunder tack vare sin humor, sin retoriska skicklighet – han var en magnifik talare och föreläsare, som kunde trollbinda auditorier i timtal utan manus – och sin förmåga att skriva festliga pastischer, som fångade förlagorna på kornet och gav dem uppsluppet komiska dimensioner. Han var en svuren fiende till sentimentalitet och storvulnhet, och hans ironiska ådra punkterade känslopjunk och högravande svammel med osviklig precision.

Med åren, särskilt när det ena barnbarnet efter det andra kom till världen och lyste upp hans tillvaro, försvann den strävhet som funnits hos den ansvarstygde medelålders mannen, och den ersattes av den vise åldringens blidhet. Han beklagade sig aldrig över ålderns krämpor och bevarade sin värdighet ända till slutet. I hela sitt liv hade han behandlat servicepersonal med särskild hövlighet och hänsyn, och samma egenskaper visades honom nu av sjukvårdens folk

samt av de hemtjänstanställda som hjälpte honom stanna i den bostad han i så många år delat med hustrun Ingrid, som avled 2004.

Claes Schaar hyste en stark motvilja mot stora ord, särskilt när de uttalades om honom själv, och i den mån han kunde förhindra uppvaktningar med anledning av födelsedagar och annat, gjorde han det. Han var *a very private man*, som aldrig kunde förstå varför han skulle harangeras för att han gjort vad han såg som sitt jobb, och det lönade sig inte att påpeka för honom att ingen annan skulle ha kunnat göra det som han. För den som vill formulera en avslutande tribut till honom är det naturligt att låna orden från den störste av alla engelskspråkiga författare (låt vara att den shakespeareska infrakontexten är irrelevant): "His life was gentle, and the elements / So mix'd in him, that Nature might stand up / And say to all the world, 'This was a man!'"

Noter

- 1 Se Anna Svenson, "Polismästaren: Om Yngve Schaar, 1881–1962", *Elbogen: Malmö Kulturhistoriska Förenings Årsskrift*, årgång 79 (Malmö 2011), s. 59–60.
- 2 Den som vill stifta närmare bekantskap med King kan se en timplång film om honom på YouTube, http://www.youtube.com/watch?v=iYt6CHg_1eo. Filmen gjordes av den mormonkyrka King sedermera kom att ansluta sig till. En dryg kvart in i sändningen får man möta inte bara Claes Schaar utan även Carl Fehrman, båda visserligen på äldre dagar men fortfarande vid full kraft. Vetenskapssocietetens årsbok 2002 innehåller Schaars egna minnesord över King; se s. 134–7.
- 3 *Critical Studies in the Cynewulf Group* (Lund Studies in English bd 17).
- 4 *Some Types of Narrative in Chaucer's Poetry* (Lund Studies in English bd 25) kom 1954, fem år efter disputationen, och redan nästa år gav Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet ut Schaars *The Golden Mirror: Studies in Chaucer's Descriptive Technique and Its Literary Background*.
- 5 *An Elizabethan Sonnet Problem: Shakespeare's Sonnets, Daniel's Delia, and Their Literary Background*, 1960, och *Elizabethan Sonnet Themes and the Dating of Shakespeare's 'Sonnets'*, 1962 (Lund Studies in English, bd 28 resp. 32).
- 6 Band 60 i Lund Studies in English.
- 7 De citeras dock flitigt. Strax före millennieskiftet framhövdes exempelvis hans insatser i tunga utgåvor av Shakespeares sonetter och *Paradise Lost* (Arden 1997 resp. Longman Annotated English Poets 1998), en nyutkommen bok om Chaucer på ett av de stora brittiska förlagen lovordar *The Golden Mirror* (1955) som ett "excellent" arbete och senast i föl uppmärksammades Schaars doktorsavhandling i artiklar om Cynewulf i *English Studies*.

Vetenskapssocieteten i Lund

2012

Styrelse

Praeses: *Lena Ambjörn*

Vice praeses: *Anders Sigrell*

Sekreterare: *Karin Sarsenov*

Vice sekreterare: *David Dunér*

Skattmästare: *Christer Denrell*

Ledamöter: *Karin Salomonsson, Irma Silfverschiöld, Jesper Svartvik, Olof Åshuvud*

Suppleanter: *Patrik Lundell, Karl Johan Lundkvist, Lars-Erik Skjutare*

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: *David Dunér*

Sekreterare: *Göte Paulsson*

Medlemmar: *Bengt Danielsson, Mats Riddersporre, Mats Roslund, Thomas Rydén, Sten Skansjö, Peter Ullgren, Jes Wienberg*

Årsboksredaktör

Patrik Lundell

Revisorer: *Magnus Lagnevik, Ulrika Lindstedt*

Suppleanter: *Mikael Ottosson, Lars Söderström*

Hedersledamöter

Andrén, Carl-Gustaf, f. 22, 61, professor, f.d. universitetskansler

Bringéus, Nils-Arvid, f. 26, 65, professor, f.d. praeses

Nyinvalida ledamöter

Vid vårmötet 2012 invaldes följande inländska arbetande ledamöter

Agnes Andersson Djurfeldt, docent

Jesper Falkheimer, docent

Torbjörn Forslid, professor

Lena Halldenius, professor

Thomas Kaiserfeld, professor

Svante Lundgren, docent

Per Nilsén, docent

Gregor Noll, professor

Stiftande ledamöter

Alfredson, Ulf, f. 23, 89, advokat
 Althin, Anders, f. 44, 83, direktör
 Arnold, Otto von, f. 50, 02, civilekonom
 Asklund, Lars, f. 42, 03, arkitekt SAR
 Burgman, Torsten, f. 25, 90, fil. dr
 Cavalli-Björkman, Hans, f. 28, 83, bankdirektör
 Denrell, Christer, f. 40, 03, direktör
 Ehrensvärd, Jörgen, f. 32, 84, greve
 Fernström, Elisabeth, f. 51, 02, med. dr h c
 Gyllenkrok, Nils, f. 48, 88, friherre
 Janson, Rolf G., f. 25, 87, direktör
 Jerenäs, Hans, f. 38, 03, grosshandlare
 Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör
 Johnson, Sten K., f. 45, 97, direktör
 Kamprad, Ingvar, f. 26, 69, direktör
 Larsén, Carlhåkan, f. 38, 02, fil. mag.
 Larsson, Inger, f. 37, 99, informationskonsult
 Leithner, Christina von, f. 41, 95, friherrinna
 Lilliehöök, Lennart, f. 24, 75, verkst. direktör
 Lindblad, Per, f. 29, 81, direktör
 Lindeberg, Sven-Ola, f. 28, 11, fil. dr
 Lindskog, Bengt I., f. 29, 95, professor
 Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör
 Luthersson, Peter, f. 54, 03, docent
 Marklund, Kari, f. 38, 92, landshövding
 Palm, Göran, f. 33, 83, bankdirektör
 Palmstierna, Jacob, f. 34, 03, friherre
 Ramel, Gustaf, f. 56, 02, friherre
 Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru
 Rausing, Hans, f. 26, 63, direktör
 Sahlberg, Karl-Erik, f. 28, 95, direktör
 Schwerin, Carl Johan von, f. 71, 08, lantmästare
 Silfverschiöld, Irma, f. 37, 83, friherrinna
 Skjutare, Lars-Erik, f. 52, 08, bankdirektör
 Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör
 Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat
 Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve

Wachtmeister, Carl Gustaf, f. 49, 03, greve
 Wessman, Gunnar, f. 28, 75, verkst. direktör
 Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

Aggestam, Karin, f. 65, 06, professor
 Ahlström, Torbjörn, f. 65, 10, docent
 Alm, David, f. 69, 10, docent
 Ambjörn, Lena, f. 58, 04, professor
 Andersson, Fredrik, f. 68, 06, professor
 Andersson, Helen, f. 59, 01, docent
 Andersson, Lars Gustaf, f. 60, 05, professor
 Andersson, Lars M., f. 61, 02, universitetslektor
 Appelros, Erica, f. 64, 06, docent
 Balkenius, Christian, f. 66, 10, professor
 Buhn, Per, f. 60, 04, professor
 Bergman, Kerstin, f. 70, 10, docent
 Borgehammar, Stephan, f. 58, 05, professor
 Brinck, Ingar, f. 64, 06, professor
 Burenhult, Niclas, f. 69, 10, docent
 Carling, Gerd, f. 71, 10, docent
 Cederlund, Johan, f. 63, 98, fil. dr
 Christensen, Lisa, f. 62, 09, docent
 Christensson, Jakob, f. 65, 02, docent
 Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, docent
 Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, professor
 Dunér, David, f. 70, 08, docent
 Egerland, Verner, f. 66, 01, professor
 Elleström, Lars, f. 60, 96, professor
 Eneroth, Kristina, f. 62, 98, universitetslektor
 Falk, Cecilia, f. 60, 98, professor
 Granfeldt, Jonas, f. 71, 10, docent
 Gullberg, Marianne, f. 64, 11, professor
 Gulz, Agneta, f. 63, 09, docent
 Hagström, Charlotte, f. 65, 11, docent
 Harrison, Dick, f. 66, 01, professor
 Heberlein, Ann, f. 70, 11, teol. dr

Hedling, Olof, f. 62, 11 docent
 Henning, Martin, f. 78, 11, fil. dr
 Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor
 Holmberg, Gustav, f. 67, 06, fil. dr
 Holmer, Arthur, f. 66, 02, docent
 Holmqvist, Kenneth, f. 64, 09, docent
 Holsanova, Jana, f. 62, 08, docent
 Jirström, Magnus, f. 60, 10, professor
 Johansson, Ella, f. 58, 02, docent
 Johansson, Mats, f. 58, 04, fil. dr
 Jonnergård, Karin, f. 57, 99, docent
 Jonsson, Bibi, f. 60, 06, professor
 Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, professor
 Julien, Marit, f. 58, 06, professor
 Jönsson, Håkan, f. 71, 07, fil. dr
 Jönsson, Lars-Eric, f. 61, 10, docent
 Jönsson, Mats, f. 60, 08, docent
 Kander, Astrid, f. 62, 08, docent
 Klintman, Mikael, f. 68, 09, docent
 Kronsell, Annica, f. 59, 09, docent
 Källkvist, Marie, f. 67, 07, fil. dr
 Lundell, Patrik, f. 69, 10, docent
 Lundquist, Karl-Johan, f. 59, 05, docent
 Manninen, Satu, f. 68, 11, docent
 Moodysson, Jerker, f. 75, 10, docent
 Mortensen, Anders, f. 59, 03, fil. dr
 Nergelius, Joakim, f. 62, 00, professor
 Neuhaus, Sinikka, f. 68, 10, teol. dr
 Nilsson, Annika, f. 58, 09, docent
 Norberg, Claes, f. 60, 99, professor
 Olsson, Erik J., f. 64, 07, professor
 Otterbeck, Jonas, f. 65, 10, docent
 Persson, Johannes, f. 68, 06, docent
 Petersson, Bo, f. 60, 00, professor
 Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor
 Rahm, Henrik, f. 63, 11, docent
 Raudvere, Catharina, f. 60, 96, professor
 Resic, Sanimir, f. 64, 08, docent

Rosenkvist, Henrik, f. 65, 11, docent
 Roslund, Mats, f. 57, 04, docent
 Röcklinsberg, Helena, f. 69, 07, teol. dr
 Salomonsson, Karin, f. 59, 05, docent
 Sarsenov, Karin, f. 68, 10, docent
 Scheuer, Blazenska, f. 67, 09, teol. dr
 Schiöler, Niklas, f. 64, 09, docent
 Sigrell, Anders, f. 61, 09, professor
 Stenberg, Leif, f. 59, 03, professor
 Sundin, Olof, f. 68, 10, docent
 Svartvik, Jesper, f. 65, 04, professor
 Tenngart, Paul, f. 72, 10, docent
 Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, professor
 Wallengren, Ann-Kristin, f. 59, 07, professor
 Wengelin, Åsa, f. 68, 05, fil. dr
 Wiberg, Eva, f. 58, 02, docent
 Zander, Ulf, f. 65, 03, professor
 Zetterholm, Karin, f. 67, 08, docent
 Zetterholm, Magnus, f. 58, 08, docent
 Zillén, Erik, f. 60, 03, docent
 Zlatev, Jordan, f. 65, 08, professor

B. UTLÄNDSKA

Baldwin, Peter, 04, professor
 Duvall-Hargrove, Nancy, 92, professor
 Geisler, Ursula, f. 64, 04, Dr Phil
 Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor
 Kaszinska, Maria, 91, professor
 Leiss, Elisabeth, f. 57, 03, professor
 Liepe, Lena, f. 62, 03, professor
 Salomon, Patrick, 04, professor

Seniorer

Aarnio, Aulis, f. 37, 83, professor
 Albertz, Rainer, f. 43, 93, professor
 Andersson, Greger, f. 52, 91, professor
 Andersson, Hans, f. 36, 87, professor
 Andrén, Anders, f. 52, 91, professor

Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor
 Arvidsson, Rolf, f. 20, 73, docent
 Banton, Michael, f. 26, 72, professor
 Battail, Jean François, f. 39, 93, professor
 Berggren, Lars, f. 51, 96, professor
 Berggren, Lars, f. 51, 05, professor
 Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor
 Berglund, Birgitta, f. 54, 08, docent
 Beskow, Per, f. 26, 80, docent
 Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. praeses
 Bjerke, Björn, f. 41, 80, professor
 Bjerstedt, Åke, f. 30, 68, professor
 Björling, Fiona, f. 44, 81, professor
 Blomqvist, Göran, f. 51, 94, vd
 Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor
 Blomqvist, Karin, f. 54, 97, professor
 Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor
 Bohlin, Folke, f. 31, 74, professor
 Bornäs, Göran, f. 35, 74, docent
 Bosson, James, f. 33, 74, professor
 Boyer, Régis, f. 32, 75, professor
 Bramstång, Gunnar, f. 32, 75, professor
 Broberg, Gunnar, f. 42, 91, professor, f.d. praeses
 Brohed, Ingmar, f. 40, 81, professor, f.d. praeses
 Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor
 Callmer, Johan, f. 45, 84, professor
 Capelle, Torsten, f. 39, 88, professor
 Carlsson, Gösta, f. 19, 59, professor
 Carlsson Wetterberg, Christina, f. 50, 95, professor
 Christensen, Johnny, f. 30, 68, professor
 Christie, Nils, f. 28, 74, professor
 Cinthio, Erik, f. 21, 61, professor
 Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer
 Durovic, Lubomír, f. 25, 74, professor
 Eckerdal, Lars, f. 38, 76, biskop
 Edgren, Lars, f. 53, 95, professor
 Egonsson, Dan, f. 56, 00, professor
 Ek, Sven, f. 31, 71, professor

Ekberg, Lena, f. 54, 96, professor
 Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent
 Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor
 Elmroth, Ingvar, f. 28, 80, docent
 Engman, Max, f. 45, 94, professor
 Ersgård, Lars, f. 47, 95, professor
 Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor
 Fernlund, Siegrun, f. 37, 85, docent
 Fisiak, Jacek, f. 36, 81, professor
 Fogelmark, Staffan, f. 39, 80, professor
 Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor
 Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor
 Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor
 Gabrieli, Mario, f. 15, 63, professor
 Geels, Antoon, f. 46, 96, professor
 Gellerstam, Göran, f. 40, 92, universitetslektor
 Gerhardsson, Birger, f. 26, 72, professor
 Gerle, Elisabeth, f. 51, 03, docent
 Germundsson, Tomas, f. 54, 02, docent
 Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor
 Glamann, Kristof, f. 23, 63, professor
 Guillet de Monthoux, Pierre, f. 46, 83, professor
 Gustafsson, Harald, f. 53, 96, professor
 Gustavsson, Anders, f. 40, 78, professor
 Gärdenfors, Peter, f. 49, 85, professor
 Haettner Aurelius, Eva, f. 48, 93, professor
 Hagberg, Bo, f. 39, 94, professor
 Haikola, Lars, f. 47, 95, universitetskansler
 Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, professor
 Halvorsen, Eyvind, f. 22, 62, professor
 Hansson, Bengt, f. 43, 80, professor, f.d. praeses
 Hansson, Karin, f. 37, 92, professor
 Haskå, Inger, f. 41, 80, docent
 Hasselmo, Nils, f. 31, 79, professor
 Hast, Sture, f. 24, 76, ordboksredaktör
 Hedling, Erik, f. 55, 99, professor, f.d. praeses
 Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor
 Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor

Hidal, Sten, f. 46, 83, professor
 Hjärpe, Jan, f. 42, 93, professor
 Holm, Ingvar, f. 23, 62, professor
 Holmberg, Claes-Göran, f. 46, 96, docent
 Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor
 Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor
 Horne, Merle, f. 50, 96, professor
 Huldén, Lars, f. 26, 63, professor
 Hårdh, Birgitta, f. 45, 83, professor, f.d. praeses
 Häthén, Christian, f. 54, 97, universitetslektor
 Höög, Victoria, f. 55, 01, t.f. professor
 Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor
 Jacobsen, Eric, f. 23, 61, professor
 Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor
 Jarlbro, Gunilla, f. 53, 07, professor
 Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor
 Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor
 Jennbert, Kristina, f. 50, 95, professor
 Jerneck, Magnus, f. 51, 93, professor
 Johannesson, Eric, f. 23, 71, professor
 Johnsen, Erik, f. 28, 73, professor
 Jonsson, Hans, f. 28, 74, professor
 Jonung, Lars, f. 44, 89, professor
 Jungar, Sune, f. 36, 88, professor
 Jönsson, Arne, f. 50, 98, professor
 Kapsomenos, Stylianos, f. 07, 50, professor
 Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor
 Kieffer, René, f. 30, 75, professor
 Kittang, Atle, f. 41, 75, professor
 Kjellman, Nils, f. 11, 60, docent, rektor
 Klinge, Matti, f. 36, 76, professor
 Knutsson, Bengt, f. 36, 78, docent
 Koblik, Steven, f. 41, 77, professor
 Koch, Ludovica, f. 41, 83, professor
 Korlén, Gustav, f. 15, 50, professor
 Kornhall, David, f. 28, 68, docent
 Kostecki, Marian, Jan, f. 49, 83, professor
 Kristensson, Gillis, f. 28, 73, docent

Krummacher, Friedhelm, f. 36, 75, professor
 Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor
 Lagerroth, Erland, f. 25, 66, docent
 Lagerroth, Ulla-Britta, f. 27, 70, professor
 Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor
 Landén, Barbro, f. 54, 99, universitetslektor
 Larsson, Björn, f. 53, 96, professor
 Larsson, Lars, f. 47, 84, professor
 Larsson, Lars-Olof, f. 34, 72, professor
 Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor
 Larsson, Lisbeth, f. 49, 99, professor
 Lauha, Aila, f. 51, 02, professor
 Leech, Geoffrey, f. 36, 83, professor
 Lewan, Bengt, f. 32, 80, docent
 Lewan, Nils, f. 29, 77, docent
 Lidin, Olof, f. 26, 73, professor
 Lilius, Henrik, f. 39, 85, professor
 Lindahl, Anders, f. 53, 97, universitetslektor
 Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor
 Lindberg, Bo, f. 37, 80, professor
 Lindberg, Christer, f. 56, 97, universitetslektor
 Lindström, Caj-Gunnar, f. 42, 80, professor
 Lindström, Fredrik, f. 53, 95, professor
 Lindwall, Lars, f. 35, 85, professor
 Ljung, Per Erik, f. 43, 95, docent
 Lund, Jørn, f. 46, 92, professor
 Lundin, Susanne, f. 55, 00, professor
 Lundquist, Lennart, f. 38, 77, professor
 Löfgren, Anna Brita, f. 33, 85, docent
 Löfgren, Orvar, f. 43, 81, professor
 Löwendahl, Gösta, f. 20, 59, docent
 Malm, Allan, f. 45, 87, professor
 Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, professor
 Massengale, James, f. 39, 85, professor
 Melander, Göran, f. 38, 83, professor
 Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor
 Modéer, Kjell Åke, f. 39, 81, professor
 Moëll, Christina, f. 50, 02, professor

Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor
 Müller-Wille, Michael, f. 38, 85, professor
 Mårtensson, Anders, f. 27, 82, museichef
 Nalepa, Jerzy, f. 26, 75, docent
 Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, professor
 Nilsson, Carl-Axel, f. 31, 78, docent
 Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, universitetslektor
 Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. praeses
 Nordin, Svante, f. 46, 93, professor
 Nordström, Olof, f. 21, 64, docent
 Norlin, Kjell, f. 43, 96, universitetslektor
 Nyberg, Lennart, f. 56, 00, universitetslektor
 Nyberg, Tore, f. 31, 80, lektor
 Näsman, Ulf, f. 44, 94, docent
 Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor
 Odén, Birgitta, f. 21, 58, professor
 Ohlsson, Anders, f. 56, 99, professor
 Olander, Birgitta, f. 47, 96, phil. dr
 Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor
 Ollén, Gunnar, f. 13, 58, professor
 Olsen, Olaf, f. 28, 74, riksantikvarie
 Olsson, Bernt, f. 29, 71, professor
 Palm, Anders, f. 42, 86, professor
 Paradis, Carita, f. 53, 03, professor
 Paulsson, Göte, f. 45, 78, docent
 Persson, Anders, f. 56, 00, professor
 Petersson, Björn, f. 56, 08, docent
 Piltz, Anders, f. 43, 82, professor
 Platzack, Christer, f. 43, 87, professor
 Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent
 Qvarnström, Olle, f. 53, 00, professor
 Rabinowicz, Włodzimierz, f. 47, 96, professor
 Radler, Aleksander, f. 44, 87, professor
 Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor
 Randsborg, Klavs, f. 44, 87, professor
 Register, Cheri, f. 45, 78, professor
 Riddersporre, Mats, f. 54, 98 docent
 Ritte, Hans, f. 30, 77, Universitätslektor, Dr Phil

Roelandts, Karel, f. 19, 60, professor
Roos, Carl Martin, f. 41, 76, professor
Roos, Paavo, f. 37, 90, universitetslektor
Rosengren, Inger, f. 34, 71, professor
Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor
Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr
Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor
Rydén, Per, f. 37, 82, professor
Rystad, Göran, f. 25, 58, professor
Rystedt, Eva, f. 45, 96, professor
Rømhild, Lars Peter, f. 34, 83, lektor
Rønnow-Rasmussen, Toni, f. 56, 07, docent
Røstvig, Maren-Sofie, f. 20, 65, professor
Sabatakakis, Vassilios, f. 54, 06, fil. dr
Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, professor
Salomon, Kim, f. 48, 89, professor
Salomonsen, Per, f. 28, 74, afdelingsleder
Sanders, Hanne, f. 52, 01, docent
Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent
Sandström, Sven, f. 27, 59, professor
Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor
Schönström, Rikard, f. 55, 07, professor
Sellerberg, Ann-Mari, f. 43, 93, professor
Sen, Amartaya, f. 33, 81, professor
Simonsson, Tord, f. 26, 74, docent, biskop
Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, professor
Sjöblad, Christina, f. 39, 93, professor
Sjölin, Jan-Gunnar, f. 39, 84, professor
Skansjö, Sten, f. 42, 88, professor
Skogh, Göran, f. 43, 90, docent
Smidt, Kristian, f. 16, 66, professor
Smith, Gudmund, f. 20, 60, professor
Steene, Birgitta, f. 28, 80, professor
Stensland, Lars, f. 41, 94, professor
Stenelo, Lars-Göran, f. 39, 88, professor
Stenqvist, Catharina, f. 50, 96, professor
Stenström, Johan, f. 51, 01, professor
Stoklund, Bjarne, f. 28, 72, professor

Stolleis, Michael, f. 41, 92, professor
Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor
Ståhl, Ingemar, f. 38, 74, professor
Sundberg, Kerstin, f. 51, 98, docent
Sundholm, Göran, f. 53, 93, professor
Swahn, Jan-Öjvind, f. 25, 61, professor
Swahn, Sigbrit, f. 33, 82, professor
Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, professor
Svartvik, Jan, f. 31, 70, professor
Svenbro, Jesper, f. 44, 92, professor
Svensson, Birgitta, f. 48, 96, docent
Svensson, Christina, f. 45, 98, docent
Svensson, Jan, f. 50, 02, professor
Svensson, Lars-Håkan, f. 44, 85, professor
Svensson, Lars, f. 38, 86, docent
Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor
Söderström, Lars, f. 40, 89, professor
Sørensen, Knud, f. 28, 71, professor
Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor
Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor
Thalberg, Björn, f. 24, 73, professor
Thavenius, Jan, f. 34, 81, docent
Thormählen, Marianne, f. 49, 83, professor
Thorsen, Nina G., f. 45, 88, lektor
Touati, Paul, f. 50, 95, professor
Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor
Tägil, Sven, f. 30, 68, professor
Törnqvist, Gunnar, f. 33, 68, professor
Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, professor
Wallner, Björn, f. 19, 69, docent
Vandkilde, Helle, f. 55, 00, docent
Weimarck, Torsten, f. 43, 95, professor
Werbart, Bozena, f. 48, 95, professor
Werner, Yvonne, f. 54, 97, professor
Westerhult, Bo, f. 29, 72, docent
Westerhäll, Lotta, f. 44, 93, professor
Westman, Rolf, f. 27, 74, professor
Viberg, Åke, f. 45, 95, professor

Widebäck, Göran, f. 30, 76, docent
 Wiegelmann, Günter, f. 28, 70, professor
 Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor
 Wieslander, Hans, f. 29, 74, professor
 Wikander, Örjan, f. 43, 92, professor
 Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, universitetslektor
 Vilkuna, Asko, f. 29, 69, professor
 Wilson, David, f. 30, 72, professor
 Vinge, Louise, f. 31, 72, professor
 Wirmark, Margareta, f. 36, 90, professor
 Wrede, Gösta, f. 28, 82, pastor primarius, docent
 Wrede, Johan, f. 35, 72, professor
 Wärneryd, Olof, f. 31, 76, professor
 Yard, Stefan, f. 49, 99, docent
 Zettersten, Arne, f. 34, 72, professor
 Åkesson, Lynn, f. 51, 97, professor
 Österberg, Eva, f. 42, 75, professor

Bortgångna hedersledamöter

Croce, Benedetto, 1866–1952, senator
 Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877–1964, professor
 Evans, Sir Arthur John, 1851–1941, professor
 Fehrman, Carl, 1915–2010, professor, f.d. praeses
 Gjerstad, Erik Einar, 1897–1988, professor
 Heckscher, Eli, 1879–1952, professor
 Hirn, Yrjö, 1870–1942, professor
 Josephson, Ragnar, 1893–1966, professor, f.d. praeses
 Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851–1935, professor
 Löfstedt, Einar, 1880–1955, professor, f.d. praeses
 Lönnroth, Erik, 1910–2002, professor
 Meillet, Antoine, 1866–1936, professor
 Montelius, Oscar, 1843–1921, riksantikvarie
 Müller, Sophus, 1846–1934, museumsdirektör
 Nilsson, Martin P:sson, 1874–1967, professor
 Stjernquist, Berta, 1918–2010, professor
 Tegnér, Esaias, 1843–1928, professor
 Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842–1927, excellens, professor
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, 1848–1931, excellens, professor

Weibull, Lauritz, 1873–1960, professor, f.d. praeses

Werin, Algot, 1892–1975, professor

Wölfflin, Heinrich, 1864–1945, professor

Bortgångna stiftande ledamöter

Acking, Carl-Axel, 1910–2001, professor

Bendz, Maj, 1909–2006, fru

Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904–1973, godsägare

Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921–1972, civilekonom

Berger, Svante Edwin Larsson, 1871–1962, direktör

Berger, Carl Magnus, 1915–1964, direktör

Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915–1989, fru

Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901–1965, jur. o. fil. kand., konsul

Borelius, Sven 1928–2004, direktör

Bratt, Bertil, 1932–1997, direktör

Coyet, Hilda Leonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström,
1859–1941

Crafoord, Holger Alf Erik, 1908–1982, direktör

Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888–1968, fil. dr, assuransdirektör

Dunker, Henry Christian Louis, 1870–1962, fabriksdisponent

Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880–1959, fröken

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882–1923, direktör

Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895–1981, direktör

Ekblom, Ingemar, 1903–1987, direktör

Engeström, Max Emil Leopold, 1867–1930, konsul

Faxe, Jörgen, 1902–2002, direktör

Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf von, 1865–1930, ryttmästare, godsägare

Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904–1982, fil. dr, författare

Græbe, Ejler Otto, 1892–1977, domkyrkoarkitekt

Grönvall, Anders, fil. lic., 1937–2009, förste bibliotekarie

Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887–1941, friherre, hovstallmästare

Gyllenkrok, Thure-Gabriel, 1922–2012, friherre

Haffner, Johan, 1876–1931, stadsläkare

Hallström, Hadar Erik H:son, 1900–1988, direktör

Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina von, f. Kempe, 1844–1930, grevinna

Hallwyl, Walter von, 1839–1921, greve

Hammarškiöld, Sven Ludvig, 1901–1983, direktör, f.d. hovrättsråd

Hansen, Einar Anton, 1902–1994, direktör

Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912–2000, verkst. direktör
Hjelme-Lundberg, John, 1902–1970, konsul
Holmberg, Hans Åke, 1919–2001, tekn. dr
Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904–1987, direktör
Jacobsen, Helge, 1882–1946, direktör
Jensen, Arthur Marinus, 1891–1968, direktör
Kennedy, Douglas, 1912–2007, godsägare
Larsson, Sven Gunnar, 1911–2003, direktör
Lindh, Sten, 1922–2011, ambassadör
Lundberg, Sven Emil, 1889–1947, bergsingenjör, direktör
Lundblad, Nils Waldemar, 1888–1947, hovrättsassessor, direktör
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892–1962, civilingenjör, direktör
Lundström, Margit, f. von Geijer, 1907–2002, generalska
Modin, Alvar, 1920–2007, direktör
Malmros, Frans, 1925–2003, konsul
Montelin, Adolf Fredrik, 1871–1941, apotekare
Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890–1948, forlagsboghandler, dr phil
Mårtensson, Folke, 1922–1996, direktör
Möller, Frans Ballieu, 1897–1995, direktör
Mörck, Einar Walter, 1914–1982, direktör
Nevsten, Andreas Edvard, 1885–1962, byggmästare
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883–1951, doktorinna
Ohlsson, Sven Håkan, 1920–1997, bokförläggare
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899–1981, leg. läkare
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, 1907–1995, friherrinna
Palmstierna, Carl Otto, 1900–1966, friherre, hovjägmästare
Penser, Per Wilhelm Julius, 1901–1993, advokat
Petrén, Karl Anders, 1868–1927, professor
Rasmusson, Eric, 1916–2011, direktör
Rausing, Gad Anders, 1922–2000, docent, direktör, f.d. praeses
Roos, Axel, 1922–2007, bankdirektör
Roos, Axel Bernhard, 1886–1957, jur. dr, advokat
Sager, Olof, 1920–2008, universitetslektor
Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901–1949, med. lic., direktör
Sahlin, Carl Andreas, 1861–1943, fil. dr
Sahlin, Johan Albert, 1868–1936, fabriksägare
Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899–1963, ambassadör
Samuelson, Sten Olov, 1926–2002, professor

Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881–1961, direktör
 Sandblom, Grace, f. Schaefer, 1907–2006, fru
 Schmitterlöv, Adelheid Emma Otburgis von, 1875–1959, godsägare
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898–1983, kapten, fil. lic.
 Ståhlbrandt, Åke, 1914–1995, direktör
 Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858–1926, universitetskansler
 Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860–1939, direktör
 Thomasson, Tage Emanuel, 1894–1974, civilingenjör, direktör
 Thott, Greta, 1908–2003, grevinna
 Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885–1948, greve, hovjägmästare
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908–1973, grevinna
 Trolle-Bonde, Carl, 1907–1969, greve
 Tunhammar, Elam, 1903–1995, direktör
 Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869–1929, greve, kammarherre
 Wehtje, Ernst Jonas, 1891–1972, tekn. dr, direktör
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897–1968, fru
 Westerberg, Gunnar, 1920–2001, civilingenjör
 Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862–1939, v. konsul
 Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, 1904–2000, verkst. direktör
 Wiberg, John Åke Truli, 1902–1963, överintendent
 Wigstrand, Gunnar, 1903–1965, disponent
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888–1977, fru
 Wrangel von Brehmer, Margit, 1916–2011, friherrinna
 Wrede, Ulrika, 1955–2012, friherrinna

Stadgar för Vetenskapssocieteten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982, den 25 nov. 1994 och den 30 nov. 2001.

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskapssocieteten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, däri inbegripet religions-, rätts- och samhällsvetenskap. Societeten skall i sin verksamhet särskilt beakta yngre forskares behov.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter jämte hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamot kan endast vetenskapsidkare som inte fyllt 55 år utses. Vid 55 års ålder övergår arbetande ledamot till gruppen seniores. I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Till stiftande ledamot kan utses person, som visat synnerligt engagemang för humanistisk vetenskap och kultur, eller person, som Societeten finner kunna bidra till Societetens verksamhet och utveckling. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

§ 5

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

STYRELSE OCH NÄMNDER

§ 6

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 7

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av 3 år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 8

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 9

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 10

Till tryckning i Societetens skriftserier inlämnade skrifter bedöms av styrelsen eller en av styrelsen utsedd kommitté, efter inhämtande av utlåtande från facksakkunnig.

ÄMBETSMÄN

§ 11

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 12

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderta Societetens publikationsverksamhet.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

§ 13

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 14

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begär tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant. Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 15

Societeten är beslutför, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller deras ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger delta i omröstning.

§ 16

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter och styrelse förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär slutet omröstning. Vid lika röstetal avgörs valet genom lottning.

§ 17

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 18

Societetens räkenskapsår är kalenderår.

§ 19

Societetens verksamhet finansieras genom en dispositionsfond samt genom för ändamålet donerade fonder. Av Societetens grundfond får endast avkastningen disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter. Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeteten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst 2/3 majoritet på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 2 första stycket tredje meningen eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fåbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Treeworship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.

34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilari episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klosterns medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Political complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.

54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs *Jerusalem*. Revolutionär sektierism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's *Jerusalem*. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalsagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningsförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part 1. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.

82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed., by *Sigurd Kroon et al.* 1993.
86. *Waldemar Sundberg*. KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaean Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part 1. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1995.
88. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: the East Midland Counties. 1995.
89. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1996.
90. Diego Valadés, Catholicae Assertionones von *Bengt Löfstedt* und *Scott Talkovic*. 1998.
91. *Thomas Rydén*. Det anglosaxiska köpenhamns-evangeliet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o. 2001.
92. *Mats Roslund*. Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. 2001.
93. *Gillis Kristensson*. A survey of Middle English dialects 1290–1350. I Vowels (except diphthongs). 2001.
94. *Gillis Kristensson*. A survey of Middle English dialects 1290–1350: the Southern Counties. Diphthongs and Consonants. 2002.
95. *Hans Jonsson*. Metaforen som semantisk händelse. 2003.
96. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 2. Ed. by *Britta Olrik Frederiksen et al.* 2008.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl E. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.

5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingelman*. Ärkesædets godsadministration i senmiddelalderen. 1990.
13. Bjersjöholm. Gods och slott. Av *Sölve Johansson m.fl.* 1992.
14. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv. 1995.
15. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bildokumentation. 1995.
16. *Bertil Ejder och Thorsten Andersson*. Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll. 1998.
17. Glimmingehus 500 år. Tretton texter redigerade av *Sten Åke Nilsson under medverkan av Annette Landen*. 1999.
18. *Ola Svensson*. Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583–84. Extra skattemantalslängd 1584. 2001.
19. Da Østdanmark blev Skåne. *Karl-Erik Frandsen och Jens Christian Vesterskov Johansen* (red.). Utgiven i samarbete med Skippershoved. 2004.
20. *Thorsten Andersson, Bertil Ejder m.fl.* Kristianstads rådstugubok 1617–1637. Registerdelen. 2004.
21. Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm. Utgiven och kommenterad av *Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand*. 2007.
22. *Torkel Eriksson, Knut Drake och Peter Carelli*, Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria. 2007.

Årsbok 1920–1969

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Artikelförfattare

Love Eriksen är doktor i humanekologi och arbetar för närvarande som postdoktor vid Humanekologiska avdelningen och Humanistlaboratoriet vid Lunds universitet. Han disputerade 2011 på en avhandling om kultur och ekologi i Amazonområdet där inhemsk kultur- och språkutveckling under perioden 1000 f.Kr till 1500 e.Kr. analyserats. Eriksens forskning har en starkt tvärvetenskaplig karaktär som präglas av samarbete över disciplin- och institutionsgränser, vilket bland annat resulterat i ett fördjupat samarbete med språkvetenskaplig forskning inom projektet LACOLA (Language Cognition and Landscape) på Humanistlaboratoriet.

Marianne Gullberg är professor i psykolingvistik och chef för Humanistlaboratoriet vid Lunds universitet. Hon disputerade 1998 på en avhandling om gester hos andraspråkstalar. Hon har varit verksam vid Max Planck Institute for Psycholinguistics, Nederländerna, där hon startade och ledde en forskargrupp kring flerspråkig och multimodal språkbearbetning och även grundade Nijmegen Gesture Centre. Gullberg är redaktör för en rad specialnummer och antologier om språkinlärning och om gester, inklusive en volym i *Encyclopedia of Applied Linguistics* (2012), och har publicerat flera artiklar i internationella tidskrifter och antologier. Hon är också redaktör för tre internationella tidskrifter (*Language Learning; Gesture; Language, Interaction, Acquisition*) och har varit vicepresident för the European Association of Second Language Research.

Anna W. Gustafsson är fil. dr i nordiska språk och lektor i svenska vid Lunds universitet. Hon disputerade 2009 på en avhandling om debattstrategier i politiska pamfletter under Sveriges första tid av tryckfrihet. Hon deltog också 2009 i ett riksdagsinitierat projekt om 1809 års händelser. Sedan dess har hon sysslat med forskning med så olika fokus som ordförståelse, metaforer i finanskrisdiskursen och samtalsstrategier i diabetesvården. Hon är också en av de ansvariga för det flervetenskapliga seminariet Diskursmötet där metoder för textanalys, diskursanalys och betydelsebildning diskuteras.

Olof Hedling är docent och universitetslektor i filmvetenskap vid Lunds universitet. Under senare år har han undersökt företeelser i anknytning till europeisk film, regionala filmfonder samt regional film- och TV-produktion. Nyligen har han varit medförfattare och medredaktör till *A historical dictionary of Scandinavian cinema* (Scarecrow 2012), *Regional aesthetics: Locating Swedish media* (Kungliga biblioteket 2010) samt ett specialnummer av *Film International* betitlat "Making movies in Europe: Production, industry, policy" (Intellect 2010). Tillsammans med Mariah Larsson har han också skrivit en serie akademiska uppsatser om pornografi vilka publicerats på engelska, tyska och turkiska.

Michaela Helmbrecht är arkeolog och disputerade 2011 vid Lunds universitet på en avhandling om människobilder från vendel- och vikingatiden med fokus på fyndens kontexter. Sedan 2005 har hon publicerat flera artiklar kring förhistoriska bilder och deras tolkningsmöjligheter. Avhandlingen tilldelades pris av Vetenskapssocieteten hösten 2011.

Anders Palm är professor emeritus i litteraturvetenskap. Sedan 2008 är han anställd som seniorprofessor vid Medicinska fakulteten vid Lunds universitet med uppgift att som forskare och lärare verka för etableringen av ämnesområdet *Medical Humanities*. Som litteraturvetare har han framför allt publicerat arbeten om litteraturens möten med andra konstarter och estetisk tolkningsteori. Ett bidrag till en litterär värdeteori med relevans för hans nya forskningsfält har titeln "Egenart – Egenskaper – Egenvärde" (i *Litteraturens värden* 2009). Litteraturens värden och funktioner i medicinska sammanhang behandlas i "Human Science, or just Science? – Medical Humanities med litteraturen i centrum" (i *Litteratur som livskunskap* 2009).

Henrik Rosenkvist är docent i nordiska språk. Han disputerade på en avhandling om grammatikalisering 2004, men har sedan dess huvudsakligen forskat om dialektsyntax (med ett särskilt fokus på älvdalskans många intressanta språkdrag). Han har deltagit i flera skandinaviska projekt, och under perioden 2010–2013 forskar han i det egna RJ-projektet Germanic Referential Null Subjects.